

KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI:
TRT ÜZERİNE BİR İNCELEME (1964-1980)

Ferhat DİŞ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR
Aralık, 2023
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASAT BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI: TRT ÜZERİNE BİR
İNCELEME (1964-1980)

Hazırlayan

Ferhat DİŞ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

Afyonkarahisar 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kamu Hizmeti Yayıncılığı: TRT Üzerine Bir İnceleme (1964-1980)**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti halinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

25/12/2023

İmza

Ferhat DİŞ

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Ferhat DİŞ
	Numarası	200666105
	Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Kamu Hizmeti Yayıncılığı: TRT Üzerine Bir İnceleme (1964-1980)
Tez Savunma Sınav Tarihi		25.12.2023
Tez Savunma Sınav Saati		11.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğüne kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI: TRT ÜZERİNE BİR İNCELEME (1964-1980)

Ferhat DİŞ

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Aralık, 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

Kamuoyunun oluşmasında ve demokrasinin gelişmesinde en önemli araçlardan olan radyo ve televizyon 20. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuştur. Bu yeni kitle iletişim aracı ortaya çıktığı tarihten itibaren toplumda belirli görevler üstlenmeye başlamış ve ilk yıllarda eğlence aracı olarak işlev görürken öneminin anlaşılmasıyla merkezi hükûmetler tarafından ideolojilerini yaymak için propaganda aracı olarak kullanılmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni düzende sundukları hizmetin niteliğinden dolayı özerk kurumlar olarak teşkilatlanmışlardır. Türkiye’de radyo-televizyon yayıncılığının gelişimine bakıldığında, biraz gecikmeli olarak, kıta Avrupası’ndaki ülkelere benzer bir gelişme gösterdiği görülmektedir. 1961 Anayasasıyla özerk olarak kurulan TRT, daha sonra yapılan yasal düzenlemelerle tarafsız olarak teşkilatlandırılmış ve siyasal iktidarların etkilerine açık hale gelmiştir. Çalışmada kitle iletişim araçlarının -radyo ve televizyon- kamu hizmeti yayıncılığının gereklerine göre yayın yapma sürecinde karşılaştıkları sorunlar TRT örneği üzerinden 1964-1980 yılları arası merkeze alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, propaganda, kamu hizmeti yayıncılığı, özerklik, TRT.

ABSTRACT

PUBLIC SERVICE BROADCASTING: A STUDY ON TRT (1964-1980)

Ferhat DİŞ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION**

December, 2023

Advisor: Assist. Prof. Dr. Kerim ÇINAR

Radio and television, which are the most important tools in the formation of public opinion and the development of democracy, were born in the first quarter of the 20th century. This new mass media began to undertake certain tasks in society from the date of its emergence, and while it functioned as an entertainment tool in the first years, when its importance was understood, it was used as a propaganda tool by the central governments to spread their ideologies. They were organized as autonomous institutions due to the nature of the service they offered in the new order formed after the Second World War. When we look at the development of radio-television broadcasting in Turkey, it is seen that it has developed similar to the countries in continental Europe, with a slight delay. TRT, which was established autonomously with the 1961 Constitution, was organized impartially with later legal regulations and became open to the influence of political powers. In the study, the problems faced by mass media - radio and television - in the process of broadcasting in accordance with the requirements of public service broadcasting were tried to be examined by focusing on the TRT example between 1964 and 1980.

Keywords: Ideology, propaganda, public service broadcasting, autonomy, TRT.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTLE İLETİŞİMİ VE KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI: TEORİK BİR ÇERÇEVE

1. İLETİŞİMİN TANIMI VE ARAÇLARI	6
2. KİTLE İLETİŞİMİ VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI.....	8
2.1. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE ÖZELLİKLERİ	10
2.1.1. Kitle İletişim Aracı Olarak Radyo-Televizyon ve Küresel İletişim	11
3. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ (RADYO VE TELEVİZYON) İŞLEVLERİ VE YAYINCILIK TÜRLERİ	13
3.1. DEVLET/HÜKÜMET YAYINCILIĞI.....	14
3.2. ÖZEL (TİCARİ) YAYINCILIK	15
3.3. KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI.....	16
3.3.1. Bazı Kıta Avrupası Ülkelerinde Yayıncılık	19
3.3.2. Dünyada Kamu Hizmeti Yayıncılığı Modellemesi: BBC Örneği	20
4. KAMUSAL MAL VE HİZMETLER BAĞLAMINDA KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI	24
4.1. TAM KAMUSAL MAL VE HİZMETLER	25
4.2. YARI KAMUSAL MAL VE HİZMETLER	26
4.3. ÖZEL MAL VE HİZMETLER	29
5. DEMOKRASİ, KAMUOYU VE İDEOLOJİ BAĞLAMINDA KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI	30
5.1. DEMOKRASİ-KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI İLİŞKİSİ	30
5.2. İDEOLOJİ-KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI İLİŞKİSİ	35
6. PROPAGANDA OLGUSU VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDA KULLANIMI	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET RADYOSUNDAN TRT'YE: KISA BİR TARİHÇE

1. TÜRKİYE'DE RADYO YAYINCILIĞI	50
1.1. RADYONUN İLK YILLARI: ÖZEL ŞİRKET (TTTAŞ) DÖNEMİ (1927-1936).....	52
2. DEVLET BASIN-YAYIN DÜNYASINDA (1936-1964)	53
2.1. PTT DÖNEMİ (1936-1940)	54
2.2. MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİ (1940-1943)	55
2.3. BASIN-YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİ (1943-1949)	58

2.4. BASIN-YAYIN VE TURİZM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİ (1949-1964).....	60
3. 1961 ANAYASASI BAĞLAMINDA SİYASİ ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER VE TRT ÜZERİNE TARTIŞMALAR	63
3.1. 27 MAYIS DARBESİNİN TÜRK SİYASETİNE YANSIMALARI VE HABERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ	65
3.2. 1961 ANAYASASINDA HİZMET YÖNÜNDEN YERİNDEN YÖNETİM KURULUŞLARI VE TRT	68
4. 24.12.1963 TARİH VE 359 SAYILI KANUN (TRT KANUNU) KAPSAMINDA TRT TEŞKİLATI	70
4.1. TÜRKİYE RADYO-TELEVİZYON KURUMU (TRT)	72
4.1.1. 359 Sayılı Kanuna Göre TRT'nin Yönetim Şekli	73
4.1.2. TRT Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliği	76
4.1.2.1. Danışma Kurulları	78
4.1.2.2. Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu	79
4.2. KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI BAĞLAMINDA TRT'NİN ÖZERKLİĞİ	80
4.2.1. İdari Özerklik	81
4.2.2. Mali Özerklik	82
4.2.3. Editöryal Özerklik	84
5. ÖZERKLİK VE DENETİM GERİLİMİNDE BİR KURUM: TRT	85
5.1. SİYASİ İKTİDAR VE TRT'NİN ÖZERKLİK ALGILARI	85
5.2. 1960'LI YILLAR TÜRKİYESİ'NDE ÖZERKLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRKİYE'DE SİYASET VE TRT (1971-1980)

1. KALKINMA PLANLARINDA TRT VE İLK TELEVİZYON YAYINLARI.....	100
2. 12 MART VE 1971 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ: TRT'NİN ÖZERKLİĞİNİN KALDIRILMASI	107
3. 359 SAYILI TRT KANUNUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER (1972)	111
3.1. 359 SAYILI KANUN KAPSAMINDA OLUŞTURULAN YENİ KURULLAR VE İŞLEVLERİ.....	116
3.1.1. Koordinasyon Kurulu	117
3.1.2. TRT Seçim Kurulu	117
3.1.3. Genel Danışma Kurulu	119
3.1.4. Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu	121
4. DOKUZ YIL ALTI GENEL MÜDÜR: TRT'DE ÇALKANTILI YILLAR (1971-1980)	122
4.1. MUSA ÖĞÜN DÖNEMİ (1971-1973)	122
4.2. İSMAİL CEM DÖNEMİ (1974-1975)	124
4.3. NEVZAT YALÇINTAŞ DÖNEMİ (1975)	129
4.4. ŞABAN KARATAŞ DÖNEMİ (1976-1977)	132
4.5. CENGİZ TAŞER DÖNEMİ (1978-1979)	136
4.6. DOĞAN KASAROĞLU DÖNEMİ (1979-1981)	137
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	144

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABU	: Asia-Pacific Broadcasting Union (Asya-Pasifik Yayın Birliği)
AP	: Adalet Partisi
BBC	: British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Birliği)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EBU	: European Broadcasting Union (Avrupa Yayın Birliği)
GMG	: Glasgov Media Group (Glasgov Medya Grubu)
ITA	: Independent Television Authority (Bağımsız Televizyon Otoritesi)
ITV	: Independent Television (Bağımsız Televizyon)
RTF	: Radiodiffusion Television Française (Fransız Radyo-Televizyonu)
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
MSP	: Millî Selamet Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu
TTTAŞ	: Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
YDK	: Yüksek Denetleme Kurulu

GİRİŞ

Haberleşme; toplumlar, devletler, örgütler, ulus devletleri oluşturan yapı taşı olup bütünlüklerini sağlamaktadır. Öyle ki toplumdaki her şey haberleşme ile meydana gelmektedir. Bunlara örnek olarak karar alma ve bunun topluma duyurulması, siyaset yapma, hatta savaşlar bile haberleşme sonucu yapılabilmektedir.

Haberleşmenin temelini oluşturan kitle iletişim araçları, aşama katedip toplumun önemli bir kesimine ulaşabilmenin etkili bir yolu vasfı kazanınca, siyasal iktidarlarca kontrol edilmek istenilmiştir. Yine bu bağlamda kişiler, şirketler, baskı ve çıkar grupları, siyasi partiler gibi topluma hitap eden oluşumlar da bu önemli aracı elinde tutabilmek ve kullanabilmek için çaba sarf etmişlerdir.

1930'lu yıllarda özellikle Avrupalı devletler topluma ulaşmada en önemli ve en kolay araç olan kitle iletişim araçlarını ideolojilerini yaymak için kullanmışlardır. Bu bakış açısıyla Almanya'da Propaganda Bakanlığının kurularak radyonun bu idarenin altında faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Yine bu ülkede halka ucuz radyo temin edebilmek için çalışmalar yürütülmüştür.

İkinci Dünya Savaşında radyo önemli bir silah olarak görülmüş, hükûmetler hem kendi halkını güdüleyerek çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmışlar hem de diğer devletlerin halklarını etkileyerek psikolojik üstünlüğü ele geçirebilmek için kullanmışlardır. Yine Avrupalı devletlerin radyoyu kolonilerini kontrol altında tutabilmek için kullandıkları bilinmektedir.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte otoriter rejimler yumuşama eğilimine girmiş, radyo-televizyon yayıncılığında da devlet yayıncılığından kamu hizmeti yayıncılığına geçilmeye başladığı görülmektedir. Bu iki yayıncılık türüne bakıldığında, devlet yayıncılığında tamamen devlete bağlı, ayrı bir tüzel kişiliği ve kendi geliri olmayan, devletin ideolojik bakış açısını topluma duyurmak ve kabul ettirmek için kullanılan bir araç olarak görülürken, kamu hizmeti yayıncılığı devletten ayrı bir tüzel kişiliğe sahip, kendi gelirlerini tahsil eden ve istediği şekilde harcama yapabilen, farklı seslere yer vererek toplumun bilgi edinme gereksinimini karşılayarak kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşmasını sağlamayı amaçlayan bu anlamda demokratik olarak nitelenen bu işlevi yanında radyo-televizyon ama özellikle radyo, Soğuk Savaş döneminde çift kutuplu dünyada her iki taraf için de önemli bir propaganda aracı olmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle başlayan yumuşama döneminde

tamamen kendi gelirleriyle ve kâr amacıyla faaliyet gösteren özel (tecimsel) yayıncılığın da gelişmeye başladığı görülmektedir.

Kamu hizmeti yayıncılığı anlayışının hâkim olduğu liberalizm görüşü doğrultusunda politika izleyen devletler ile yine bu politika çerçevesinde politika oluşturmaya çalışan gelişmekte olan devletlerdeki kamu hizmeti yayıncısı kurumları arasında çifte standardın hâkim olduğu bir bakış açısı olduğunu ifade etmek mümkündür. Yani Avrupalı devletlerin kamu yayıncı kurumları -örneğin BBC- o ülkenin dış politikası bağlamında yayın politikası benimserken gelişmekte olan ülkelerin kamu yayıncı kurumları bir ideal olma özelliği taşıyan kamu hizmeti yayıncılığının ilkelerinden hiçbir şekilde taviz vermemesi beklenmektedir. Bu da ülkelerin kendi dinamikleri çerçevesinde gelişen kamu hizmeti yayıncılığı ile diğer ülkeler üzerinde bir tahakküm aracı olarak kullanılmasına sebebiyet vermektedir.

Radyo-televizyon yayıncılığının muhteviyatına bakıldığında kamusalılık özelliğinin ağır bastığı görülmektedir. Özel şirketlerin yaptığı yayınlarda kâr amacı gütmesi nedeniyle yayın içeriklerinde kaliteden ziyade toplumda izlenirliği yüksek programlar ürettiği görülmektedir. Ancak yayıncılık, bireylerin bilgi birikimini arttırarak kamuoyunun sağlıklı oluşmasını ve refah seviyesinin yükselmesini sağlaması en temel amaçlarındandır. Yine nüfusun az olduğu alanlara da yayın yapılması ve özel sektör tarafından karlı olarak görülmeyen alanlara yönelik programların da üretilmesi gibi nedenlerle kamusalılık özelliğinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda demokratik rejimlerde yayıncılık tamamen özel sektöre bırakılmayarak kamu hizmeti yayıncılığı ve özel yayıncılık şeklinde ikili bir gelişme gösterdiği görülmektedir.

Türkiye’de de biraz gecikmeli de olsa yayıncılığın Avrupa’dakine benzer bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Özel şirket tarafından yapılmaya başlayan radyo yayıncılığı 1936 yılında devletleştirilmiş ve devlet yayıncılığı anlayışıyla yayınlarına devam etmiştir. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ve 1950 yılında siyasal iktidarın değişmesine rağmen radyonun hükûmetlerin kendi icraatlarını topluma duyurmaktan öteye geçemediği görülmektedir. Burada Demokrat Partinin, Cumhuriyet Halk Partisinin içinden çıktığını ve çoğunlukçu bir bakış açısına sahip olan 1924 Anayasasının uygulamada olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

27 Mayıs Darbesi sonrası yürürlüğe giren 1961 Anayasasıyla Türkiye’de yayıncılık farklı bir boyut kazanmış devlet yayıncılığından kamu hizmeti yayıncılığına

geçilmesine yönelik adımlar atılmıştır. 1964 yılında 359 sayılı Kanunun hazırlanarak uygulamaya konulmasıyla radyo-televizyon yayıncılığı devlet tüzel kişiliğinin dışında, özerk olarak teşkilatlandırılmış ve bu kapsamda yayınlara başlamıştır. Radyo-televizyon yayıncılığı ayrı bir tüzel kişilik olarak bu yeni yapısı etrafında bir yandan kurumsal kimlik kazanmaya çalışırken bir yandan da siyasal iktidar ve muhalefet partileri arasında önemli tartışmaların yaşandığı ve ele geçirilmeye çalışılan bir alan olarak görülmüştür. 12 Mart 1971 tarihine gelindiğinde ise askeri muhtıra hükûmete verilmiş ve siyasi iktidar istifa ettirilmiştir. Bu tarihten sonra yapılan anayasa değişikliğiyle merkezi hükûmetin güçlenmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda TRT'nin özerkliği kaldırılarak, tarafsızlık esasına göre, Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak faaliyetlerini sürdürmesi esası benimsenmiştir.

1972 yılında TRT Kanununda yapılan değişikliklerden sonra Genel Müdürün doğrudan Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle atanacağı hüküm altına alınmış, Genel Müdürün aynı zamanda Yönetim Kurulu Başkanı olacağı hükmü ile beraber karar ve icra organı tek bir kişide toplanmıştır. Bu tarihten sonra siyasal iktidarların kendi görüşleri doğrultusunda hareket eden genel müdürleri atadıkları ve bu yönde yayın politikalarının izlendiği ve ülkede yaşanan siyasi krizlerin aynı şekilde TRT'ye de yansıdığı görülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle, kamusalılık özelliği ağır basan radyo-televizyon yayıncılığının; ideoloji, kamuoyu, demokrasi ve propaganda kavramlarıyla ilişkisini ortaya koyulmaya çalışılarak teorik ve kavramsal çerçeve üzerinde durulmuştur.

1961 Anayasasıyla geçilen çoğulcu sistemde özerk radyo-televizyon etrafında yaşanan tartışma ve mücadeleler ve yeni oluşturulan kurumun bu kapsamda siyasal iktidarlara ilişkilerini, teşkilatlanma ve kurumsallaşma süreci ikinci bölümde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca siyasal hayatta çok önemli bir yere sahip olan 1964-1971 tarihleri arasında toplumda ön plana çıkan kişiler, kurumlar, şirketler, baskı ve çıkar grupları, siyasi partiler gibi oluşumların ideolojilerini yaymak amacıyla radyo ve televizyon yayınlarını propaganda aracı olarak kullanmak için verdiği mücadelelerinin resmi çekilmeye çalışılmıştır. Yani kamu hizmeti yayıncılığı yapması gereken bir kurumda 1964-1971 arası dönemde bunun/bu yayıncılığın yapıp yapılmadığına ilişkin mücadeleler yansıtılmaya çalışılmıştır.

Özellikle 1960-1980 yılları arasında Türkiye için yeni bir olgu olan kitle iletişim araçlarının nasıl gelişme gösterdiği, bu kapsamda 1964'ten itibaren tek yayıncı kurum olan TRT'nin merkezinde yer aldığı siyasal tartışmaların incelenmesi; TRT'de ne gibi gelişmelerin yaşandığı, toplumda resmi kaynak olarak kabul edilen yayın içeriklerinde yaşanan değişim ve gelişimin irdelenmesi de tezin önemini ortaya koymaktadır. Zira yapılan literatür taramasında belirlenen dönemin ayrıntılı araştırılmasının yapılmadığı görülmüş, köklü bir tarihi olan TRT'nin ideolojik ve siyasi kutuplaşmanın çok yoğun olarak yaşandığı bu dönem üçüncü bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

Kitle iletişim araçlarının -radyo-televizyon- Türkiye'de tek kamu hizmeti yayıncısı kurumu olarak teşkilatlandırılan TRT 1964-1980 dönemiyle sınırlandırılarak incelenmiştir. Çalışma o dönemde ve o dönem ile ilgili olarak yazılan kitap, bilimsel yayın, kanun hazırlanırken tutulan tutanaklar, yazılı basın vb. kaynaklar araştırılarak literatür taraması yöntemiyle hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTLE İLETİŞİMİ VE KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI: TEORİK BİR ÇERÇEVE

İletişim insanlık tarihi kadar eskidir ve insanlığın gelişimi ile birlikte gelişme göstermektedir. Geçmiş çağlarda insanlar nerede olduğunu belirtmek ve benzeri sebeplerle bir yerlere işaret bırakma, duvar resimleriyle belirli mesajları belirli insanlara iletme gibi yöntemler kullanılırken bu durum insanlığın gelişimiyle birlikte gelişmiş ve günümüzde çok farklı yöntemlerle sağlanabilmektedir. Bu yöntemlere mektup, kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon, sosyal medya vb. örnek olarak verilebilir.

İletişimin gelişmesi ve iletişim araçlarının çeşitlenmesiyle birlikte günümüzde insanlar arasındaki etkileşim daha da artmıştır. Örneğin Avrupa'nın herhangi bir ülkesinde yaşayan bir insan ile Afrika'nın herhangi bir ülkesinde yaşayan bir insan kolaylıkla iletişim kurabilmektedir. Ancak insanların birbirleriyle kolayca etkileşim içerisinde olmaları kendilerini karşı tarafa kolayca ifade edebildikleri anlamına gelmemektedir. Nitekim geçmişten günümüze gelişme gösteren insan; yemek yeme, barınma, korunma vb. ihtiyaçlarının dışında farklı ihtiyaçlara da gereksinim duymaya başlamıştır. Bu gereksinimlerle birlikte kendini karşı tarafa kolayca anlatma ve açıklama da oldukça önemli hale gelmesine karşın tam anlamıyla ifade etmek bir o kadar zorlaşmıştır. Mesajı veren kişinin iletişim sürecinde seçtiği semboller, sözcükler ya da kullandığı beden dili her zaman karşı tarafta aynen anlaşılmaz; alıcının daha önceki bilgi dağarcığı, deneyimleri çevresinde farklı algılanabilir (Aziz, 2013: 34-35).

Kişi kendini ifade etmek, çevresindeki kişi veya olayları anlamak, genel gelişme ve durumları algılayıp öğrenmek için iletişimde bulunur. İletişim olgusunun meydana gelebilmesi için belirli bir süreç gereklidir ve iletişim bir anlamda bu sürekliliği sağlamak ve iletişim unsurlarını içerisinde barındırmaktadır.

İletişimin kurulabilmesi ve gelişmesi için kişi veya toplumun daha önce yaşadığı deneyimler oldukça önemlidir. Geçmiş veya öğrenmişlik olmadan iletişim sürecini başlatmak neredeyse imkansızdır, denilebilir. Toplumsal olgular birey tarafından öğrenilir ve toplumda belirli bir süre yaşayan kişiler öğrenilen bilgilerle toplum içerisinde iletişim kurularak aktarılır. Yani iletişim kültürün oluşması için olmazsa olmaz öneme sahiptir. Bu bağlamda gelişmesi için kritik öneme sahip olan kültür, iletişimle korelasyon

halindedir. Yani kültür iletişim kavramı ile oluşur ve gelişirken iletişimin meydana gelmesi için kültür önemli bir kaynaktır.

İletişim toplumsal bir olgu olduğu için toplumun belirli bir kesimine veya tamamına hitap eden kitle iletişim araçları bir kesimin değil toplumu oluşturan katmanların tamamını içerisinde barındırması ve tamamına hitap etmesi kitle iletişim araçları için önemli bir olgudur.

1. İLETİŞİMİN TANIMI VE ARAÇLARI

İletişim kelimesi, Latince bir kelime olan *communis* yani ortak kelimesinden gelmektedir (Uslu, 2011: 8). Dilimizdeki karşılığı olan iletişim kelimesinin kökü olan ‘ileti’ kelimesinden hareketle en az iki kişi arasında olan etkileşim temeline dayandığı sonucuna varılabilir.

Her insan hatta her canlıyla ilgili olan iletişim kavramı çok çeşitli alanları etkilemektedir. Bu çeşitlilikten yola çıkılarak iletişimin birçok farklı tanımı yapılmıştır. İletişim Türk Dil Kurumu sözlüğünde; *duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkasına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişimasyon* (TDK, 2023) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımın yanı sıra farklı disiplinlerle etkileşim içerisinde olan iletişimin tanımlarından bazıları şunlardır:

- İletişim, bilginin, fikirlerin, duyguların, becerilerin, vb. simgelerin kullanılarak iletilmesidir.
- İletişim, esas olarak simgeler aracılığıyla bir kişiden ya da gruptan diğerine (veya diğerlerine) bilgilerin, fikirlerin, tutumların veya duyguların iletimidir.
- İletişim, mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilen toplumsal etkileşimdir.
- İletişim anlama çabasıdır; insanın başlattığı kendisini çevresinde yönlendirecek ve değişen gereksinimlerini karşılayacak şekilde uyarıları ayırt etme ve örgütlenmeye çalıştığı yaratıcı bir edimdir.
- İletişim, insanların kolektif olarak toplumsal gerçekliği yaratıp düzenledikleri süreçtir. (Aziz, 2013: 26-27).

Birçok disiplin ile ilişki içerisinde bulunan iletişimin genel bir tanımını yapmak gerekirse iletişim, belirli araç ve yöntemler kullanılarak, insanlar arası bilgi, düşünce, tutum gibi duygu ve ifadelerin karşılıklı aktarılmasıdır. İletişim denilince, ilk olarak iletişim araçları ve onlarla kurulan bağlantılar akla gelse de çeşitli sesler, hareketler ya da simgeler aracılığıyla sağlanan haberleşme ve bilgi aktarımından, aile içi ilişki tarzlarına kadar insanlar arasında gerçekleşen her türlü duygu, düşünce ve enformasyon paylaşımı bir çeşit iletişim olarak kabul edilmektedir (Karaca, 2016: 627). İletişimin temel özellikleri ise; iki tarafın da aktif olduğu, sözlü ve sözsüz olarak yapılabilmesi, her zaman her yerde olabilmesi, kişinin kendini ifade edebilmesi ve çevre üzerinde etkin olma çabası

(Eroğlu, 2013: 7) şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte iletişim, toplumun oluşmasında önemli bir yere sahiptir ve aynı zamanda toplumu etkileyerek gelişme göstermektedir. İnsan toplumsal bir varlıktır ve en temelde bir olay karşısında sergilenen davranışın oluşmasını sağlayan ve taşıyıcısının iletişim olduğu söylenebilir. Sağlıklı ve iyi bir geri bildirim iletişimin olmazsa olmazlarından ve iyi süzölmüş mesajlarla etkili iletişim sağlanabilir. Toplum etkili bir iletişim kurabiliyorsa gruplar ve bireyler arasındaki iletişimin oldukça gelişmiş olduğu söylenebilir.

Her toplum, toplumu oluşturan temel kavramlardan yola çıkarak belli bir yetenek ve yeterlik seviyesine ulaşan insanlar sayesinde belirli alanlarda belirli bir kültürü oluşturmaktadır. Toplumu oluşturan bireylerin kuşaklar boyunca biriktirdiği yaşam bilgisinin sonucu ortaya çıkan ve toplumsal yaşamın devam etmesine olanak sağlayan bir ürün olan kültür bireyi, yaşamını etkilemekle tutum, kanaat ve davranışlarını biçimlendirmektedir (Abadan, 1974'ten akt. Temizel, 2008: 140). Kültürün oluşmasında iletişim önemli bir yere sahiptir. Nitekim iletişim olmadan insanları ortak bir paydada buluşturan öğelerin oluşmasına da imkân yoktur. Bu açıklamalardan yola çıkarak iki birey arasında oluşan iletişimden toplumun belirli bir kısmını etkileyen etkileşim kavramına ulaşılır.

Toplumu oluşturan öğelerden en önemlilerinden bir tanesi de iletişimdir ve toplum içerisinde kendiliğinden gelişen doğal bir süreç olarak görülebilir. Toplumda iletişimin eksikliği, sosyal uyum ve birlikte yaşama duygusunu önemli ölçüde etkileyeceği gibi toplum içerisinde iletişimin sağlıklı kurulamaması halinde toplumsal ilerleme ve refah kaybına yol açabilir (Taşkın, 2021: 4).

İletişimi toplum genelinde, ekonomik ve siyasal düzende ele alınan toplumsal işlevlerini, 'geçmişi sürdürmek ve güncelleştirmek', 'bugünü yaşayabilmek' ve 'geleceği güvence altına almak' şeklinde üç temel ilke çerçevesinde değerlendirmek mümkündür (Uslu, 2011: 14).

Kamuoyunun sağlıklı oluşabilmesi için toplumu oluşturan bireyler arasında iletişimi sağlayan araçların çeşitli olması ve bununla birlikte açık (yasaklanmamış) olması zorunludur. Aksi takdirde toplum içerisinde iletişim ve haber alma sağlıklı oluşamayacak hatta toplumda olup bitenlerden bireyler haberdar bile olamayabilecektir.

Toplumun belirli bir alanında faaliyet gösteren ve etkileyen kurumsal iletişim ise; kuruluşa, derneğe, kuruma veya organizasyona karşı, kamuoyunu ve işletme iklimini

etkileme hedefi olan, tüm iletişim tedbirlerinin sistematik bir biçimde kombine edilerek uygulanmasıdır (Sezgin, 2015: 151). Eroğlu'nun iletişim alanında önemli çalışmaları bulunan Wilbur Schramm'dan aktardığına göre; "İnsan topluluğu ve davranışları ile ilgili her dalın iletişimle ilgilenmesi zorunludur" biçiminde etkili bir saptama yaparak iletişim becerisinin sadece insanlar için önemli olmadığını; en az insanlar kadar diğer bilim dalları ve insanın çabalarından yararlanarak amaçlarına ulaşmayı hedefleyen işletmeler için de önemli olduğunu ifade etmeye çalışmıştır (2013: 4).

İnsanlar arasında kurulan iletişim için araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu araçlar teknolojik gelişmelerle birlikte her geçen gün değişmekte ve çeşitlenmektedir. Geçmişte kullanılan iletişim araçlarına örnek olarak mektup verilebilir. Günümüzde hala kullanılsa da telekomünikasyon alanında yaşanan gelişmelerle birlikte bir iletişim aracı olarak mektubun eski önemini kaybettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Günümüzde aktif olarak kullanılan iletişim araçlarına örnek olarak radyo, televizyon, bilgisayar, gazete, dergi, kitap ve telefon verilebilir. Bu örnekler incelendiğinde her birinin iletişimin farklı yöntemlerini kullanarak faaliyette bulunduğu söylenebilir.

Radyo, televizyon, gazete, sosyal medya gibi iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanan basın, bir yandan geniş halk yığınlarını güncel yaşamın değer yargılarını benimsemeye alıştırarak uyumlandırıcı, bir yandan da bazı tarihsel/siyasal koşullarda aynı yığınlara yenilikten yana, anti-konformist ve radikal/devrimci düşünceleri sunarak da hayırlayıcı bir işlev görebilmektedir (Oktay, 1987: 14). Bu anlamda kitle iletişim araçları toplum için iletişimin sağlanması ve verilen mesajların niteliği ve amaçları bağlamında kritik bir öneme sahiptir.

2. KİTLE İLETİŞİMİ VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Kitle kavramının olumlu ve olumsuz anlamları vardır. Olumsuz anlamda kültür eksikliğinin vurgulanmasında, çokluk ya da kalabalık kelimelerini karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Olumlu anlamda ise, belirli bir görüşü paylaşan, belirli amaçları doğrultusunda hareket eden topluluk için kullanılmaktadır.

İletişim alanında çalışmaları bulunan Işık'a göre (2012: 17) kitlenin dört temel karakteristik özelliği bulunmaktadır:

- Kitle heterojen bir yapıya sahiptir. Toplumdaki birçok kesim ve gruptan üyeleri bünyesinde barındırmaktadır.
- Kitlede bireysel hareket etme yetisi bulunmamaktadır.

- Kitle üyeleri birbirinden ayrılmıştır. Bireylerin birbirleri ile karşılıklı iletişim içerisinde bulunması mümkün olmadığı gibi, her bir bireyin de değişik tecrübeleri olduğu göze çarpmaktadır.
- Kitlede liderlik yoktur. Seyrek de olsa bir organizasyonun söz konusu olduğu durumlarda ise bu çok gevşektir.

İngilizcedeki *mass communication* kavramının karşılığı Türkçeye, *kitle iletişimi* olarak çevrilmektedir (Gökçe, 2002: 161). *Kitle* ve *iletişim* kavramları ayrı ayrı farklı anlamlara gelirken iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan *kitle iletişimi* farklı bir anlam boyutuna taşınmaktadır.

Kitle iletişiminin birçok tanımı bulunmaktadır. Aziz'in kitle iletişimi üzerine çalışmaları bulunan Alphons Silbermann'dan aktardığına göre kitle iletişimi; “anlamı geniş çapta benzer mesajların kişilere ve türdeş olmayan (heterojen) toplumsal kümelere, kolektif yayılma yöntemleri ile yayılmasıdır” şeklinde tanımlamıştır (1982: 179). Bir grubun veya bireyin geleneksel veya modern iletişim araçlarını kullanarak bir gruba veya bireylere mesaj gönderdiği bir süreç olarak da tanımlamak mümkündür.

Kitle iletişiminde yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü gibi *gönderici*, *alıcı*, *ileti* ve *kitle iletişim araçları* olmak üzere dört ana unsur vardır. Kitle iletişim araçları özellikle hedef kitle üzerinde yarattığı etki ve etkileşim süreci sonunda toplumsallaşmayı gerçekleştirme gücü olan araçlardır. Aziz'in iletişim ve kitle iletişimindeki çalışmaları ile tanınan Bernard Berelson'dan aktardığına göre, kimi kitle iletişim araçları, kimi konularda, kimi koşullar altında, kimi insanlara, kimi etkiler yaparlar (1982: 49). Teknolojik gelişmelerle birlikte verilmek istenen mesaj, bir gruba veya topluma çok kısa bir sürede ulaştırılabilir hale gelmiştir.

Kamusal bir nitelik taşıyan kitle iletişim araçları toplumda neler olup bittiğini öğrenmek, günlük ihtiyaçlarını karşılanması için kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları topluma bilmediği, gitmediği yerler ve konular hakkında bilgi vererek, dolaysız yaşam deneyimleriyle gelişen insan bilgisinin dolaylı yaşam deneyimleriyle gelişmesini sağlar. Böylece ülkeyi dış dünyaya bağlar, ulusal pazarları genişletir, akrabalık bağları gibi, Orta Çağ ilişkileri içinde ve küçük kümeler içinde yaşayan insanların ‘büyük topluma’; toplumun ise geleneksel toplum yapısından ‘modernleşen toplum’ yapısına geçmesini sağlar (Aziz, 1982: 52). Bir olay veya habere ulaşmak kişinin toplumdaki yerinin ön plana çıkmasını sağlayacağı düşüncesi de bu araçları kullanmak için kişileri güdülemektedir. Yine bu araçları kullanarak topluma ulaşmak da kişiye toplumsal bir statü kazandırdığını söylemek de mümkündür.

İletişim insanların bir arada yaşamasının vazgeçilmez unsurlarındandır ve bilgi, duygu ve düşüncelerin karşılıklı etkileşim içerisinde olan kişilere çeşitli yöntemlerle aktarılması yöntemiyle gerçekleşmektedir. Günümüzde bireyler kitle iletişim araçlarından tercihlerine göre yararlanmaktadırlar. Kitle iletişim araçları bilgi yayarken gerek ulusal gerekse uluslararası düzeydeki gelişmelere ilişkin, sahipliği altında bulunduğu kişi ya da kurumların istek ve anlayışları doğrultusunda yanlı tutum takınarak eksik ya da yanlış bilgi verebilmektedir (Arklan ve Taşdemir, 2013: 74-75). Zaman ve mekânın bir öneminin kalmadığı günümüzde internet üzerinden yapılan bilgi paylaşımları ve kurulan iletişimler belirli bir toplumda çok hızlı karşılık bulmaktadır. Buna karşın paylaşılan bilgilerin doğruluğunun kontrol edilmesi de bir o kadar zorlaşmaktadır.

Günümüzde belirli bir toplumu oluşturan bireyler toplum içerisinde belirli grupları meydana getirmektedir. Bu gruplar içerisinde yer alan kişiler rasyonel hareket etmekten ziyade grubun çıkarlarını ön planda görebilmektedir. Bu kapsamda kamuoyu oluşurken açıklanan kanaatler rasyonel bir temele dayanmaktan ziyade psikolojik etmenlerle açıklanabilir.

Toplumlar yanlış bilgilendirilerek kamuoyunun rasyonel düşüncelerle oluşması kolaylıkla engellenebilir. Bunun için kamuoyuna bilgi verilirken eleştiri faktörüne yer verilmesi de oldukça önem kazanmaktadır. Bu noktada çok seslilik ve yapıcı eleştiri kamuoyunun sağlıklı oluşmasında oldukça önemlidir.

Kitle iletişim araçları herhangi bir ideolojinin yayılması için kullanılmakla birlikte herhangi bir düşüncenin kabul ettirilmesi, toplumsal olayların ortaya çıkarılması veya yaygınlaştırılması, herhangi bir olaydan menfaat sağlanması, bir olayın çarpıtılarak farklı amaçlar için kullanılmasına sebep olunması gibi daha sayılamayacak birçok olumsuz sonuçlara da sebep olabilmektedir.

2.1. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE ÖZELLİKLERİ

Belirli bir yerden veya toplumdan daha geniş kitlelere doğru ve etkili bir şekilde duygu ve düşüncelerin aktarılmasında kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir. Kitle iletişim araçları, bilgi, görüş ve düşüncelerin paylaşılmasını sağlayan; sosyal örgütlenmeyi güçlendiren; kamuoyu oluşturan; insanın anlama, anlatma, öğrenme ve eğitim görme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan; insan ilişkilerini değiştirip geliştiren; yeni davranış ve tutum kalıplarını, görüş ve düşünce akımlarını yaygınlaştıran en etkin

iletişim araçlarıdır. Yazılı medya, sözlü medya, görüntülü medya ve elektronik medya günümüz kitle iletişim araçlarının toplandığı dört ana çatıyı oluşturmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının özellikleri şu şekilde sayılabilir:

- Kurumsal bir niteliğe sahiptir.
- İzleme/dinleme olanağı çok kolaydır.
- Yayın kanalları az olduğu için denetlenmesi kolaydır.
- Sosyal statüsüne göre herhangi bir farklı yaklaşım oluşturmadan çok sayıda insana aynı iletiyi, aynı anda ulaştırabilmekte ve hızlı iletişim kurma olanağı sağlamaktadır.
- Yayınları ile belirli bir süreklilik ve düzenlilik (yayın periyodu) gösterir.
- Sürekli ve düzenli yayınları ile toplumda kendilerine karşı bir talebin oluşmasına neden olurlar; bu talep, zamanla alışkanlığa, hatta ihtiyaca dönüşür.
- Kitle iletişim araçları ile aktarılan iletiler, belge niteliği ve değeri taşıdığı için inandırıcılık ve alıcıyı ikna etme özelliğini de kazanmaktadır.
- Özellikle radyo ve televizyon, iletiyi olay anında aktarabilme özelliğine sahiptir.
- Kitle iletişim araçları ile gerçekleşen iletişim sürecinde, geri besleme imkânı yoktur; bu nedenle, alıcının tepkisi anında ölçülememektedir (Sarı, 2006: 81).

Kitle iletişim araçları belirli bir ideoloji doğrultusunda hareket etmemeli ve bir sınıfa özgü olmamalıdır. Yani toplumun tamamına yönelen iletişim araçları dar bir kesim tarafından toplumun tamamına yönelik sadece kendi düşüncelerini aktarmak, toplumun her kesiminin beklenti ve taleplerini karşılamayarak faaliyette bulunması her kesime ulaşılmasını zorlařtıracakęı gibi iletişimin gelişmesini ve dolayısıyla kırılganlığı da arttıracaktır.

Kitle iletişim aracı olan radyo, 1920’li yıllardan televizyonun yaygınlık kazanmaya başladığı 1950’li yıllara kadar belirli bir kaynaktan önemli bir alana aynı anda ulaşabilmesi sayesinde toplumsal iletişim alanında devrim yaratmıştır. Günümüzde yayın hayatına devam etmesine ve televizyon, internet gibi iletişim araçlarının gerisinde kalmasına rağmen ilk yıllarda topluma haber verme, eğlendirme, eğitim ve bilgilendirilmesi, mal ve hizmetlerin tanıtılması gibi işlevleri yerine getirmiştir.

2.1.1. Kitle İletişim Aracı Olarak Radyo-Televizyon ve Küresel İletişim

Belki de en temelde sorulması gereken soru ‘insanlar neden televizyon izler?’ sorusu olmalıdır. Bu sorunun cevabı televizyonun ilk icadından günümüze kadar farklı evrelerden geçtiği ve değişime uğradığı yapılan literatür taramasından kolayca anlaşılmaktadır. Kitle iletişim araçları, modern toplumun aynasıdır ve aynada yansıyanlar da toplumun gerçekleridir (Özkök, 1985’ten akt. Solmaz, 2004: 52).

Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeyle birlikte iletişimin bölgesel ya da ulusal düzeyden küresel düzeye ulaşma yolunda önemli yol katettiği söylenebilir. Geç ondokuzuncu ve erken yirminci yüzyılların üç anahtar

gelişmesi iletişimin küreselleşmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu gelişmelerden birincisi, Avrupa imparatorluk iktidarlarının sualtı kablo sistemlerini geliştirmesi; ikincisi, uluslararası haber ajanslarının kurulması ve dünyayı özel çalışma bölgelerine ayırması; üçüncüsü de elektromanyetik tayf tahsisıyla ilgili uluslararası örgütlerin oluşmasıdır (Erdemir, 2009: 60). Şüphesiz ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, ulusaşırı şirketler de etkinliğini arttırmaya ve küresel ölçekte etkili olmaya başlamıştır. Bu süreç hem teknolojik gelişmelerin hızlanmasına hem de gelişen teknolojiyle birlikte ulus devletlerin daha da güçlenmesini sağlamıştır.

Günümüze göre görece düşük olan okuma-yazma oranı radyo ve daha sonradan televizyonun yayın yapmaya başlamasıyla işitsel ve görsel bir nitelik kazanmıştır. Yani toplumun birbirleriyle konuşarak veya yazılı basından görece dar bir kesimin okuyarak öğrendiği bilgiler radyo ve televizyon aracılığıyla okuma yazma bilmeyen kesimlere de hızlı bir şekilde ulaşmaya başlamıştır. 1920’li yıllar radyonun çok hızlı bir biçimde büyük kitlelere ulaşma imkânı vermesi ve o güne kadar sahip olunan en etkili kitle iletişim aracı olarak görülmeye başlanması devletlerin bu yeni alana karşı yaklaşımlarını ve uygulanan düzenleme yöntemlerini de farklılaştırmıştır (İlslan, 2014a: 3-4). Bunun yanı sıra ülkelerin kendini doğru ve tarafsız bir şekilde uluslararası alanda ifade etmeleri de gerekmektedir. Radyonun icadı ve yaygınlaşmasıyla birlikte hızlı ve etkili bir şekilde toplumlara ulaştığı için yönetimi elinde bulunduranlar tarafından radyo yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

İletişim araçlarında yaşanan gelişme küreselleşme olgusunun önemli bir taşıyıcı unsurunu oluşturmaktadır. Bu özellik sayesinde medyada oluşturulan çıktıların uluslararası platformlarda dolaştığı ve ülkesel özellikten çıkıp uluslararası özellik kazandığı görülmektedir. Bu anlamda başat ülkelerin diğer ülkeleri etkilediği ve ürettiği içerikleri pazarladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İletişim alanında yaşanan gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının gelişmesinin bir diğer önemli sonucu da kültürlerin etkileşiminin artması, dolayısıyla kitle iletişim araçlarını elinde bulunduran veya yönlendirebilen ülkelerin daha da önemli hale gelerek küresel sisteme yön vermeye çalışmalarıdır. Bu durum ülkeler arasında eşitsizliği daha da arttırmaktadır. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında, küresel medyanın temel iki özelliğinin olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, bütün programların ticari

değerinin başat hale gelmesi ve ikincisi de programlardaki tek tipleşme ve eğlence unsurunun baskın olmasıdır (Erdemir, 2009: 64).

Kanadalı bilim adamı olan ve kitle iletişim araçları üzerine olumlu düşünceleri savunan Marcel McLuhan, televizyon sayesinde insanın yeniden duygudaşlığa dayalı kabile yaşamına döndüğünü, dünyanın evrensel bir köy durumuna geldiğini öne sürmektedir (Oktay, 1987: 33). Bu bağlamda küresel iletişim araçlarının olumsuz yanlarını ve olumlu yanlarını savunan birçok düşünür olduğunu söylemek mümkündür.

3. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ (RADYO VE TELEVİZYON) İŞLEVLERİ VE YAYINCILIK TÜRLERİ

Geçmişten günümüze kitle iletişim araçları ve özelde radyo ve televizyon ülkelerin yönetim anlayışları doğrultusunda şekillenmiştir. Toplumun farklı sosyo-ekonomik özellikleri, bu araçlara bakış açıları ve dünyadaki bu düzeni etkileyen teknolojik gelişmeler toplumların radyo ve televizyonla ilgili yönetim biçimlerini belirlemektedir (Aziz, 2006: 67). Kitle iletişim araçları içinde bile aynı yönetim anlayışına sahip ülkeler arasında farklı yaklaşımlar olabilmektedir. Örneğin liberal anlayışa sahip olan bir ülkede radyo ve televizyon merkezi idarenin elinde olabilmekte, diğer gazete, dergi gibi kitle iletişim araçları elinde olmamakta veya yine liberal anlayışa sahip bir ülkede radyo ve televizyon özel sektörün kontrolünde olabilmektedir.

Radyo ve televizyon yayıncılığının faaliyete başladığı tarihten günümüze toplumların bakış açılarına, toplumda yaşanan değişikliklere, yönetim anlayışında yaşanan değişimlere bağlı olarak farklılaştığını söylemek yanlış olmaz. Televizyonun ilk yayın hayatına başladığı tarihlerde merkezi hükûmetlerin kontrolünde olmasına rağmen ileri tarihlerde özel televizyonların yayın hayatına başlamasıyla birlikte çok daha çeşitlenmiş ve toplumların beklentileri doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir.

Savaş'ın, diplomasi alanında çalışmaları bulunan Mac Bride'den aktardığına göre; 'Birçok Ses Tek Bir Dünya' isimli raporunda belirtildiği gibi iletişimin işlevleri sekiz başlık altında toplanabilir. Bunlar; *habercilik, toplumsallaştırma, motivasyon, tartışma, diyalog, eğitim, kültürel geliştirme, eğlence ve bütünleştirme* işlevleridir (2011: 2). Yapılan açıklamalardan sonra özelde radyo ve televizyonun işlevlerini; *toplumsal sisteme ilişkin işlevler* (haber verme, toplumsallaştırma, motivasyon, kişiler arası diyalogun gelişmesi), *siyasal işlevler* (tartışma kültürü oluşturma, eleştirel bakış açısının geliştirilmesi, karşıt düşüncelerin kendini ifade imkânı sağlanması) *ekonomik işlevler* ve

bilgilendirme (enformasyon), *kültürel gelişimi sağlama*, *eğitim*, *bütünleştirme* işlevleri şeklinde ayrıntılandırmak mümkündür. Bu işlevlerin yanı sıra devlet faaliyetlerini yurt içinde ve yurt dışında tanıtmak, devletlerarası ilişkileri güçlendirme, dili ve kültürü koruma ve geliştirme gibi başka birtakım işlevleri de bulunmaktadır (Coşkun, 2018: 53).

Radyo ve sonrasında televizyonun icat edilmesiyle birlikte yukarıda ayrıntılandırılan işlevler belirli toplumdaki gelenekler, yönetim anlayışı vb. nedenlerle farklılaşmakta ve kendine has sistemler meydana getirmektedir.

Radyo-televizyon yayıncılığı 1920'li yıllarda İngiltere'de doğmuş ve her geçen gün gelişmektedir. Doğduğu tarihten itibaren yayın türleri her geçen gün farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkların sebepleri amaç, finansman şekilleri, yönetim şekilleri gibi faktörlerde kendini göstermektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization -bundan sonra kısaca -UNESCO-) yayıncılığı; devlet yayıncılığı, kamu hizmeti yayıncılığı ve özel yayıncılık olmak üzere üç kategoride sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada temel alınan ölçüt “kamu hizmeti”, “kamu görevi”, “kamu yararı” gibi kavramlar olmuştur. Özellikle 1970'li yıllarda başlayan toplumun haber alma özgürlüğü tartışmaları, radyo-televizyon yayınlarının ya da genel olarak alındığında tüm kitle iletişim araçlarının toplumdaki işlevleri hakkında; ‘topluma hizmet mi? Hükûmete hizmet mi? Yoksa kişisel çıkarlara hizmet mi?’ tartışmasını getirmiştir (Aziz, 2006: 94).

Bu aşamada yayıncılık türleri *devlet yayıncılığı*, *özel (ticari) yayıncılık* ve *kamu hizmeti yayıncılığı* başlıkları altında detaylı olarak anlatılacaktır.

3.1. DEVLET/HÜKÛMET YAYINCILIĞI

Bu sistemde yayıncılık devlet tüzel kişiliği içerisinde ve devleti yöneten kişilerin emir ve talimatlarına ve hiyerarşik denetimine bağlı faaliyetlerini yürütmektedir. Yayınların tarafsız olmasından bahsedilemeyeceği gibi, kurumların özerkliğinden ve bağımsızlığından da bahsedilemez. Bu yayın organları sadece bağlı bulunduğu kurumların emir ve talimatlarına göre yayın yaparken faaliyet alanları da bağlı bulunduğu kurumun faaliyet alanı ile sınırlıdır. Ayrıca gelirleri ve yönetimleri de tamamen bağımlı bulunduğu kurum aracılığıyla sağlanmaktadır.

Devlet yayın sisteminde egemen olan düşünce yayıncılığın, hükûmetin uyguladığı politikaların topluma anlatılması, benimsetilmesi ve kabul ettirilmesi temeline dayanmaktadır. Bu yaklaşımda yayın organlarında görev alanlar kamu görevi bilinci

doğrultusunda yayıncılık faaliyetlerini yapmaktadırlar. Bu sistemde toplumun genel çıkarlarından ziyade yönetimin görüşleri dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla yönetim anlayışı olarak azınlık görüşlerinin dikkate alınmadığı çoğunlukçuluk sistemi benimsenmiştir.

Devlet yayıncılığı sisteminde kalkınma, eğitim, ulusal güvenlik ve millî birlik ve bütünlüğün sağlanması gerekçeleriyle ön plana çıkarılan, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması savunulan radyo ve televizyon yayıncılığı daha temel bir işleve, toplumsal alanda kurulmak istenen tekelin gerçekleştirilmesi ve hâkim ideolojinin sürdürülmesine hizmet edecek araçlar olarak görülmüştür (İlaslan, 2014a: 16). Devlet yayıncılığı sisteminde, tarafsızlıktan, özerklikten ve bağımsızlıktan söz edilemediği gibi; yayıncılık, devletin irade ve denetimine tabidir (Önen ve Tanyıldızı, 2010: 129). Türkiye’de 359 sayılı Kanunla Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu (bundan sonra kısaca -TRT-) kurulmadan önce yapılan yayıncılık bu kapsamdadır.

Devlet yayıncılığına bakıldığında yayıncılığın iktidarın uyguladığı politikaları halka tanıtmak, benimsetmek ve kabul ettirmek için -yani propaganda aracı olarak kullanıldığı- görülmektedir.

3.2. ÖZEL (TİCARİ) YAYINCILIK

Bu sistemde yayın kanalları özel kişiler tarafından işletilmektedir. Kamu hizmeti yayıncılığından farklı olarak yayın yapan özel televizyon kuruluşları kâr amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedirler. Özel radyo ve televizyon yayıncılığı her ne kadar anonim şirket statüsündeki kuruluşlarca yapılsa da “kitleleri etkileme” ve “haberleşmeyi sağlama” konularında kamu yararını gerçekleştirir (İspir, 2007: 826). Yayınları izlenme oranları dikkate alınarak belirlenmektedir. Finansmanlarının tamamı reklam gelirlerinden oluşmaktadır. Burada şu husus da belirtilmelidir ki, belirli bir alan ya da birden fazla alanda faaliyet gösteren şirketler rakiplerine üstünlük sağlamak, faaliyette bulunduğu işlerin kolayca tanıtımını yapmak, hegemonyasını devam ettirmek gibi sebeplerle bu alana yatırım yapmakta ve yayıncılık alanında devletin doğrudan yer almasını ve düzenlemeler yapmasını eleştirmektedir.

Yayıncılığın ilk başladığı ülkelerden birisi olan İngiltere’de teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ile birlikte yayın hayatını sürdüren kamu hizmeti yayıncı kurumu olan British Broadcasting Corporation’ın (bundan sonra kısaca -BBC-) durumu sorgulanmış ancak yayıncılığın kamu hizmeti olduğu görüşü ağır basmıştır. Bu kapsamda oluşturulan,

denetim kurumu olan Independent Television Authority (ITA) denetiminde 1954 yılında Independent Television (bundan sonra kısaca -ITV-) ticari esaslara göre faaliyetini sürdürmek üzere yayın hayatına başlamıştır.

Özel yayıncı kurumlara bakıldığında yayıncılığın ticari kazanç ve kişisel/kurumsal çıkarlar için kullanıldığı görülmektedir.

3.3. KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI

Kamu hizmeti kavramı, devletin kendi eliyle veya kendi gözetimi ve denetim ilişkisi içerisinde oluşturulan kurumlar eliyle yapılan hizmetler olarak tanımlanabilir. İdare hukuku bağlamında bir hizmetin kamu hizmeti niteliği taşıması için süreklilik, eşitlik, nesnellik, değişkenlik ve uyarılama, bedelsizlik özelliklerini taşıması gerektiği ifade edilmektedir (Çal, 2007: 611).

Hizmetlerin kamu ya da özel sektör tarafından sunulurken üzerinde durulması gereken bir nokta da kamu yararı kavramıdır. Kamu hizmeti yayıncılığı ticari amaç taşıyan ve siyasi etkilerden uzak durmaya çalışan nitelikleriyle bu durumlara bir tepki özelliği taşımakta ve kamu yararı kavramının içi boş, soyut bir kavram olarak kalmasından ziyade bu amaç için çalışmalar yürütmektedir. Ülkelere göre farklı kamu hizmeti yayıncılığı modelleri gelişmesine karşın gelirlerinin kamu hizmeti yayıncısı kurumlar tarafından toplanması bu konudaki tutumun oluşmasını desteklemektedir.

Mutlu'ya göre (1998: 194) kamu hizmeti yayıncılığı; “radyo ve televizyon kanallarının özel metalar değil, kamu malları olarak düzenlenmesi; yayınların, kamusal enformasyon, kültür-egitim ve eğlence kaynaklarını geliştirmekle yükümlü ulusal kültür kurumları olarak düzenlendiği yayıncılık modelidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Yağbasan'ın Yalçın'dan aktardığına göre kamu hizmeti yayıncılığının özellikleri; kapsayıcılık, hizmette tekel yapı, çoğulculuk, farklılık ve çeşitlilik ilkelerine bağlılık, kültürel hizmet sağlama, ticari kaygı gütmeme, siyasal bağımsızlık şeklindedir (2019: 15). Kamu hizmeti yayıncılığı ülkeden ülkeye farklılık gösterse de evrensel yayın ilkelerinin yanı sıra ‘ulusal ve yerel kültürü yansıtmak’, ‘izleyiciyi odak alma’, ‘azınlıklara yönelik yayın yapma’, ‘katılımcılığı teşvik etme’, ‘yaratıcı, özgün programlar üretme’ ve bu yolla ‘halkın kendi yeteneklerini keşfetmesine yardımcı olma’, “azınlıklara seslenme” gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsayan amaçları vardır (Yıldız, 2012: 10).

Ülkelere göre farklılık gösterse de kamu hizmeti yayıncılığının genel özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Yayın olanakları, şebeke vericileri, stüdyo ve stüdyo araçları da merkezi hükümetin elinde ya da denetimindedir.
- Sistem tekelcidir. Tüm yayınlar tek bir hükümet dairesi tarafından yönetilir. İzleyici dikkatini çekecek nitelikte rakip özel girişim elinde istasyon bulunmaz.
- Programların yapımı merkezileşmiştir. Pratik olarak birçok program merkezde yapılarak diğer istasyonlara gönderilir. Bölgesel program katkısı azdır.
- Yayınlar genel olarak tecimsel değildir. Ancak, az sayıda ülkede reklam yayınlarına, bütçe giderlerini karşılamak için yer verilir.
- Gelir, devletten ve radyo televizyon alıcılarından alınan yıllık kullanım ücretinden sağlanır (Serarslan, 2001: 68).

Kamu hizmeti yayıncılığının genel ideallerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yayıncılık herkes içindir.
- Yayıncılık yalnızca çoğunluğa ve pazara değil, kültürel ve sosyal azınlıklara da hizmet verme sorumluluğunu üstlenmeli ve böylece çoğulculuk ile çeşitliliğin garantörü olmalıdır.
- Yayıncılık çağdaş demokrasi pratiğini destekleyen önemli araçlardan biridir.
- Daha fazla bilmek ve anlayabilmek için eşit olanaklara sahip olmak yayıncılığın olanaklarını seferber edeceği sosyal bir gereklilik ve yurttaşlık hakkıdır.
- İnsan zekasının canlı kaydı olan yayıncılık, kültürü de beslemelidir.
- Enformasyon, eğlence ve eğitimin geniş kapsamlı edinimi açısından yayıncılık son derece önemlidir.
- Sosyal paylaşım, toplulukların inşası ve kimliklerin beslenmesi açısından kamu hizmeti yayıncılığı esastır (Yaylalı, 2010: 49-50).

Yazıcı (1999: 12) kamu hizmeti yayıncılığıyla ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Kamu yayın kurumunun özellikle sorumlu olduğu kişi, hissedarları değildir. Ruhsat ücretlerini ve kamu yayın kurumunun gelir kaynaklarını doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyen ve kontrol edebilen devlet de değildir. Kamu hizmeti yayıncılığının ortakları, sorumlu olduğu izleyici kitlesi, o yayın kurumunun ait bulunduğu ülkenin halkı, yani yurttaşlardır.

Amerika Birleşik Devletleri (bundan sonra kısaca -ABD-) başta olmak üzere yayıncılığın özel sektör tarafından yapılmasını kabul eden devletler bile düzenleme yetkisini elinden bırakmamıştır. İngiltere ve özellikle kıta Avrupası ülkeleri ise yayıncılığın devlet eliyle yerine getirilmesi düşüncesini savunmuşlar ve uzun yıllar tek yayıncı organ olarak her ülkede bir yayın kuruluşu yayın faaliyetlerini yerine getirmiştir. Avrupa ülkeleri -özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve İskandinav ülkeleri- serbest piyasanın tek başına çoğulcu hizmetleri sağlayamayacağını bu nedenle de üretilen mal ve hizmetlerin kamusal değer oluşturmasını sağlamak ve çoğulculuğu göstermek için kamusal mali kaynaklarla bütçelendirilen kamu hizmeti yayıncılığını, kanuni düzenlemelerle desteklemiştir (Uzunay, 2018: 159).

Kamu yayıncı kurumları faaliyetlerini yerine getirirken dayandıkları en önemli temellerden bir tanesi tarafsızlık kavramıdır. Aslına bakıldığında tarafsızlık kavramı

devletin temel niteliklerinden bir tanesidir. Kamu kurumlarının hizmet sunarken din, dil, ırk, cinsiyet, siyasi görüş vb. gözetmeden sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Kamu hizmeti yayıncılığı görev ve sorumluluğunu üstlenen kurumların da bu hizmetleri yürütürken tarafsızlık ilkesini göz önünde bulundurması ve bu ilke çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. Tarafsızlık ilkesi toplumun tüm renklerini yansıtmının yanı sıra toplumun her köşesine yayınlarını ulaştırmasını da içermektedir. Bu minvalde, politik karar vericilerin etkisinin olmadığı (Ersin, 2007: 8), siyasi baskının ulaşmadığı; aynı zamanda sermaye sahiplerinin de manipölasyonunun olmadığı özerk bir kamu hizmeti alanı ortaya çıkmaktadır (Peköz, 2019: 10).

Akgüner (1998: 288) kamu hizmeti yayıncılığının toplumda nasıl bir rol üslenmesi gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Kamu hizmeti yayıncılığı, demokratik-hukuk devleti ilkeleri doğrultusunda tarafsızlık ve siyasetler üstü yayıncılık niteliğine sahiptir. Halkın eğitim-kültür, sanat ve bilgilendirme gereksinimini karşılamak, kamu hizmeti yayıncılığının en önemli görevleri arasında yer almaktadır. Ulusal birlik ve bütünlüğün korunup geliştirilmesi, temel hak ve özgürlüklerden yurttaşların yararlanabilmesi için gerekli bilinçlendirme yapılması, laik bir devlet düzeninin savunulması, sosyal devlet anlayışının benimsenmesi kamu hizmeti yayıncılığında temel yayın politikaları olmalıdır. Toplumsal yaşamın gereklerini, gereksinimlerini eksen alan bir yayıncılık söz konusu olmalıdır kamu hizmeti modelinde...”

Kamu yayıncılığı anlayışı liberalizmin görüşleri doğrultusunda oluşmuş ve gelişmiştir. Yayıncılıkta asıl amaç toplumun tamamını yansıtabilmek, azınlık haklarını da dikkate alarak yayın faaliyetlerini kâr amacı gütmeyen toplumun her kesimine ulaştırabilmektir. Yayınlarında egemen anlayış, kamuya, topluma hizmet vermektir. Bu bakımdan toplumu oluşturan herkesin haber alma özgürlüğü, tarafsız bir şekilde yayın kuruluşlarınca karşılanmalıdır (Aziz, 2006: 95). Teoride kamu hizmeti yayıncılığı olarak adlandırılan bu sistem uygulamada ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

Kamu hizmeti yayıncılığının; amaç, yönetim biçimleri ve finansman şekilleri gibi nedenlerle uygulanması ülkeler arası farklılık göstermektedir. Yayıncılık alanında devlet tekelinin kırılması, yapılan yayınların doğru, tarafsız bir şekilde topluma ulaştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla bazı ülkelerde finansmanın önemli bir kısmını reklam gelirleri oluştursa da kamu hizmeti yayıncılığı benimsenen ülkelerde gelir kaygısı güdülmeden toplumun tamamını kapsayıcı yayınlar yapılabilmesi ve toplumun tamamını yansıtmayı için finansmanı devlet tüzel kişiliğinden bağımsız olarak, kendi organları aracılığıyla tahsil edilen ruhsat gelirlerinden sağlanmaktadır.

Ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar gelişen ve üzerinde fikir birliğine varılan ulusların kültürel birikimlerini yansıtmaya doğrultusunda kamu hizmeti yayıncısının

topluma karşı sorumlu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu yükümlölükler genel hatlarıyla şu şekilde (Başçı, 2018:63) özetlenebilir:

- Bağımsız, doğru, tarafsız, dengeli, objektif haber ve enformasyon sağlamak,
- Programlarda ve görüşlerde farklılığa yer vermek,
- Belli oranda haber, kültürel, sanatsal, dinsel ve eğitsel program, azınlıklara yönelik program, çocuk programı ve eğlence programı yayınlamak,
- Yerel kültürü ve değerleri desteklemek,
- Ülkedeki tüm bölgeleri ilgilendiren programlar hazırlamak ve yayınlamak,
- Kamu çıkarıyla ilgili duyuruları, örneğin sağlıkla ve yol güvenliği ile ilgili duyuruları ve devlet otoritelerinin acil mesajlarını para almadan yayınlamak.

3.3.1. Bazı Kıta Avrupası Ülkelerinde Yayıncılık

Fransa'da, İkinci Dünya Savaşı süresince BBC'nin De Gaulle'ın Fransız direnişçilere hitaben yaptığı konuşmaları yayınlamakla azınlıkların da sesinin yer alması noktasında üstlendiği rol, söz konusu yayın kurumuna bugüne kadar süregelen bir saygınlık kazandırmıştır. Bu noktada kamu yayıncısı kurumlarının diğer devletlerin iç işlerine karışma ya da uluslararası propaganda kavramını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İtalya ve Federal Almanya'da, Faşizm ve Nazizm'e tepki olarak yayıncılık sistemleri, kamu hizmeti yayıncılık anlayışına göre yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu üç ülkenin yayıncılık sistemlerinde özel ya da ticari rekabete kesinlikle yer verilmemiştir. Fransa ve İtalya'da, yayıncılığın yürütülmesi işi, devlet tekeli biçiminde düzenlenen kamu kuruluşlarına bırakılmıştır. Federal Almanya'da ise geçmiş deneyimlerin ışığında, iletişim araçlarının siyasi güçlerin eline geçerek propaganda aracı olarak kullanılması olasılığı karşısında, yayıncılık işi eyaletlere bırakılmıştır (Çaplı, 2001: 34). Burada kamu hizmeti yayıncılığı özünde aynı işlevleri üstlenmiş olmasına karşın ülkelerin geçmiş deneyimlerinden de yararlanılarak her toplumda kendi şeklini oluşturmuş ve geçmişte yaşanan olumsuz durumların tekrarlanmasının önüne geçilmek istenildiği açıkça görülmektedir.

Radio yayıncılığının genel gelişimine bakıldığında önce özel girişimler tarafından bulunduğu ve geliştirildiği, devletler tarafından önemi kavranılamayarak özel sektöre bırakıldığı ancak ilerleyen yıllarda özellikle propaganda ve devletler arasında nüfuz mücadelesi alanı olarak kullanılmak istendiği görülmektedir. İdare hukuku alanında Türkiye'nin de önemli oranda benzer olduğu Fransa'da radyo yayınları devlet tarafından vatandaşlara yönelik yapılan özel yayınlar, kamu kurumları tarafından kendi faaliyet alanları için yaptıkları yayınlar ve özel şirketler tarafından yapılan yayınlar olmak üzere üçlü bir şekilde başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası özel kurumlara verilen bütün ruhsatlar iptal edilerek yayıncılık sadece devletin bünyesinde yürütülen bir faaliyet

haline dönüştürülmüştür (İlal, 1972: 58). Bu devlet egemen anlayış yayın içeriklerinden, reklamların yasaklanmasına, yöneticilerinin atanmasına kadar her alanı kapsar niteliktedir. Savaştan 1960'lı yıllara kadar özerkliğin sağlanması için yapılan çalışmalar ve bu alanda yaşanan tartışmalarla geçmiştir. Yapılan düzenlemelerle danışma kurulları Genel Müdüre karşı sorumlu hale getirilmiş, Yönetim Kurulu ise idari ve mali konulara karışmayıp sadece programlar hakkında tavsiyede bulunabilecek ve yayıncı kurumun kendi gelirlerini kendisi tahsil edebilecek şekilde düzenlemeler yapılmıştır. 1964'te yapılan yasal düzenlemeler de dâhil savaş sonrası kamu hizmeti yayıncılığı anlayışını hâkim kılacak adımlar atılmaya çalışılsa da Fransız toplumundaki anlayış ve anayasayla açıkça özerkliğin teminat altına alınmaması nedenleriyle yayıncılığın siyasi iktidardan bağımsız olduğu ve tarafsız yayın yaptığını söylemek yanlış olacaktır. Ancak atılan adımlar yayıncılık anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Avrupa'da önemli ülkelerden biri olan Almanya'da ise yayıncılık diğer ülkelerde olduğu gibi özel yayıncılık şeklinde başlamış, ilerleyen yıllarda radyonun önemli bir propaganda aracı olarak kullanılabileceği anlaşıncı bu amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır. Savaşta Almanya işgal edilince farklı bölgelerdeki radyolar işgal devletlerinin kontrolüne girmiştir. Her işgal kuvveti giderken kendi bölgesinde, kendi ülkesindeki sisteme uygun bir sistem kurmak istemiş, ABD özel teşebbüse, İngiltere BBC türünde bir kamu kurumuna, Fransa ise RTF'e (Radiodiffusion Television Française) benzer bir düzenlemeye dayanan sistemler oluşturmaya çalışmışlardır (İlal, 1972: 63). Yapılan çalışmalar sonucu Almanya'nın savaş öncesi benimsediği sistem olan özerk kamu tüzel kişisi olarak her biri kendi federe bölgesinde tarafsız, herkesi kapsayıcı bir şekilde faaliyette bulunmak üzere dokuz farklı radyo kurulmuştur.

Bazı Avrupa ülkelerinde ise düzenli televizyon yayınları Hollanda'da 1951, Belçika ve Danimarka'da 1953, Avusturya ve Lüksemburg'da 1955, İsveç ve İspanya'da 1956, Portekiz'de 1957, İsviçre, Finlandiya ve Yugoslavya'da 1958, Norveç'te 1960'da başlamıştır. Bununla birlikte renkli televizyon yayınları ise ABD'de 1953, Kanada'da 1956, Japonya'da ise 1960'lı yıllarda başlamıştır (Aslan, 2012: 69).

3.3.2. Dünyada Kamu Hizmeti Yayıncılığı Modellemesi: BBC Örneği

İngiltere'de kamu hizmeti yayıncılığı balıkçıların kendi aralarında iletişim kurmalarına yarayan sistemler geliştirmeleri ve bu telsiz sistemlerinin yayıncılık alanına taşınmasıyla başlamıştır. 1800'lü yılların sonunda kurulan Marconi şirketinin radyo

alanındaki ilk denemeleri İngiltere’de büyük heyecan uyandırmış ve siyasi otoriteler denizaşırı kolonilerle bu araç vasıtasıyla haberleşmeyi ummuşlar ve istemişlerdir (Sarmaşık, 1994: 89). Bu alanda faaliyet göstermeye başlayan şirketler ruhsat alıp tek çatı altında toplanması ve birbirleriyle rekabetten ziyade birlikte hareket etmeleri gerektiği düşüncesinden hareketle 1922 yılında İngiliz Yayıncılık Şirketi (British Broadcasting Company) kurulmuştur.

1922 yılında radyo seti imalatçıları tarafından kurulan BBC’nin ilk yöneticiliğini John Reith üstlenmiştir. Reith’e göre toplumun ve geniş kitlelerin bilgilendirilmesinde, eğlendirilmesinde ve eğitilmesinde radyonun çok etkin olduğunu ve bu kitle iletişim aracının iş çevrelerinden ve devlet müdahalesinden bağımsız bir şekilde kamu yararınca yönetilmesi gerektiğine inanmıştır (Kırık, 2012: 63). Buna göre yayıncılık; toplumsal sorun ve gelişmeleri olabildiğince fazla sayıda insana ulaştırmak, toplumun zararına olacak olguları engellemek ve halkın beklentilerini oluşturmak, moral ve motivasyonunu yükseltmek için önemli bir araç olarak görülmüştür.

Toplumsal fayda ön planda olmasına karşın yayıncılık faaliyetlerinin özel şirketler tarafından yürütülmesi üzerine tartışmalar yaşanmış, bu tartışmalar nedeniyle yayıncılığın araştırılması için Posta Genel Müdürü tarafından Sykes Komisyonu kurulmuştur. Komisyon tarafından yapılan araştırmadan sonra hazırlanan raporda; “yayıncılık, konusu itibarıyla geniş bir devlet denetiminin yapılması gerekli bir faaliyettir, bu denetimi yapacak bir örgüt kurulmalı ve bu örgütün başına da parlamentoya karşı sorumlu olacak bir bakan getirilmeli, bu bakana bazı danışma kurulları yardım etmeli, mali kaynak konusu da gene ruhsat ücretleriyle çözümlenmelidir” şeklinde görüş bildirilmiştir (Sarmaşık, 1994: 91). Ticari yayıncılığa eleştirilerin devam etmesi üzerine oluşturulan Crawford Komitesi’nin önerileri doğrultusunda şirket 1927 yılında devletleştirilmiş ve *British Broadcasting Corporation* adını almıştır.

1922 yılında radyo yayınlarıyla yayın hayatına başlayan BBC daha sonra televizyon alanında yaşanan gelişmelerle birlikte 1929 yılında siyah-beyaz televizyon deneme yayınlarına başlamıştır. Böylelikle, İngiltere’de radyo tekelinin ardından televizyon tekeli de BBC’ye bırakılmış ve ilk düzenli televizyon yayınları 1936 yılında yapılmaya başlamıştır. İngiltere’de kamu hizmeti yayıncılığı alanında bu gelişmeler yaşanırken 1954 yılında özel (ticari) televizyon olan ITV kurularak ülke çapında yayın hayatına başlamıştır. Böylelikle reklam gelirleriyle yayıncılık faaliyetlerini sürdüren ITV ile ruhsat gelirleri sağlanarak yayıncılık faaliyetlerini sürdüren BBC aynı kapsama

alanına giren yayınlar yapmaya başlamışlardır. Ancak BBC'nin dâhil olduğu kamu hizmeti yayıncılığı modelini ticari bir kuruluş olan ITV de yoğun bir şekilde benimsemiştir (Kırık, 2012: 62). Özel televizyonun yayın hayatına başlamasıyla beraber kendini rekabet içerisinde bulan BBC, yayın kalitesini düşürmek ve kamu hizmeti yayıncılığı ilkelerinden ödün vermekle eleştirilmiştir.

BBC bir Yönetenler Kurulu (Board of Governors) tarafından denetlenir. Bu kurulun bütün üyeleri Başbakan tarafından atanır. BBC başkanını da Başbakan atar (Yılmaz, 2006: 132). Ayrıca Yönetenler Kurulunda İskoçya, Galler, Kuzey İrlanda'yı temsilen birer üye yer almaktadır. Bakanlıkların gerekli gördüklerinde bildirilerin yayınlanmasını isteme ve yurt dışı yayınların amaç ve önceliklerinin belirlenmesinde merkezi hükûmet tarafından belirlenmesi gibi yetkileri olmakla birlikte BBC'de bağımsız yayın önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağımsızlığın sağlanabilmesi ve halkın tamamının temsil edilebilmesi için geniş katılımlı danışma kurulları önemli rol oynamaktadır.

Misyonu; 'kamu yararına hareket etmek, tarafsız, yüksek kaliteli ve ayırt edici çıktılar ve bilgilendiren, eğiten ve eğlendiren hizmetler sunarak tüm izleyicilere hizmet etmek' olan BBC'nin beş temel kamusal amacı vardır:

- İnsanların çevrelerindeki dünyayı anlamalarına ve onunla etkileşime geçmelerine yardımcı olacak tarafsız haber ve bilgiler sağlamak.
- Her yaştan insanın öğrenmesini desteklemek.
- En yaratıcı, en kaliteli ve fark yaratan çıktı ve hizmetleri göstermek.
- Birleşik Krallık'ın tüm ulusları ve bölgelerindeki çeşitli toplulukları yansıtmak, temsil etmek ve hizmet etmek ve bunu yaparken Birleşik Krallık genelinde yaratıcı ekonomiyi desteklemek.
- Birleşik Krallık, kültürünü ve değerlerini dünyaya yansıtmak (BBC, 2023a).

1922 yılında yayın hayatına başlayan o tarihten sonra radyo ve televizyon yayıncılığında değişim ve gelişimini sürdüren BBC, bazı yayın ilkeleri doğrultusunda hareket etmektedir. BBC editoryal değerlerini; gerçeklik, doğruluk, tarafsızlık, fikir çeşitliliği, editoryal dürüstlük, bağımsızlık, kamu yararının gözetilmesi, hakkaniyet, mahremiyet, hesap verme yükümlülüğü (BBC, 2023b) şeklinde sıralamaktadır. Adı geçen kaynakta bu değerlerden bağımsızlık ilkesini; "BBC hem devletten hem partizan çıkarlardan bağımsızdır. İzleyicilerimiz kararlarımızda siyasi ya da ticari baskıların ya da kişisel çıkarların etkili olmadığına güvenebilmelidirler" şeklinde detaylandırmıştır. Radyo ve televizyonda yayınlanan bir bilginin doğruluğu çok önemlidir. Çünkü yayın toplumun tamamına çok hızlı bir şekilde ulaştırıldığı için telafi edilmesi zor sonuçlara yol açabilir. Bu bağlamda kamu hizmeti yayıncısı için bu durum daha çok önem arz etmektedir. Aynı zamanda doğruluk haberi, bilgiyi hazırlayan kişiye güven duyulmasını

da sağlayan önemli bir ilkedir. Yayıncılığın önemli ilkelerinden olan tarafsızlık, elinizdeki bilgileri inceleyip değerdendirirken adil, açık fikirli ve yansız olmanızı gerektirir. BBC'nin yayın ilkelerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Doğruluğın, tarafsızlığın sağlanması gereklidir. Bununla birlikte bir haberin önemsizliğine göre, şişirilmesinin altında bir hata olacağından her bir haberin konusunun, kendine has doğru bir yöntemle ele alınmasının kavranması birleştirilmektedir.
- Yönetmel bir emirden oluşan haber aktarılırken, düzeltme yapmaktan kaçınma sağlanmalıdır.
- Tarafsızlığın gözetilmesi gerekir. Tarafsızlıktan kasıt, her bir haber bülteninin kendi içerisinde dengeli olması değildir. Bir haber konusuna özgü, var olan bütün bilgiyi içerecek tam bir temsilin gözetilmesi gerekmektedir.
- Yapılan yayınların tümünde anlaşılabilir olunmalıdır. Belli bir bülten ile hitap edilen izleyiciye/dinleyiciye uygun dili kullanmak ve o sırada düzgün telaffuzu gerçekleştirmek.
- Her bir konuda örnek vermek gerekirse üzerine iftira atılıp atılmadığı ya da ırk ilişkileri olup olmadığı konusunda olduğı gibi; yasalar göz önünde tutulmalı ve buna göre hareket edilmelidir (Kırık, 2012: 66).

İngiltere'de BBC'ye kişiliğini kazandırmada büyük etkisi olmuş ilk Genel Müdür Lord Reith, bugün de yayıncılık ilkesi olarak geçerliliğini koruyan şu cümleleri 1931'de yazmıştır: *Halkı sömürmek yerine halka hizmet etmek geleneğini korumak için elimizden geleni yaptık... Eğer bir gün gelir de -o günün geleceğini sanmıyorum- yayıncılık, insanda olan üstün değerlere değil de, düşük değerlere hitap edecek olursa, o zaman ülkenin kendisi çok düşmüş demektir* (Tamer, 1983: 66).

BBC Genel Müdürlerinden Sir Hugh Green ise 1960'larda "bir yayın kurumu tarafsız olarak sağ ve sol felsefe arasında bir yerde de olsa, doğrunun ve yanlışın, haklı ve haksızın kesinlikle görüldüğü sorunlarda tarafsız olmalı demek istemiyorum. Örneğın bir yayın kurumu ırk ayrımı konusunda doğru olan tutumu cesaretlendirmelidir" (Serarslan, 2001: 72) diyerek tarafsızlığa farklı bir bakış açısı getirmiştir.

BBC kamu hizmeti yayıncılığında gerek ilk kurulması gerekse ilerleyen süreçlerde sesini dünyanın her köşesine ulaştırması nedeniyle diğerk kamu yayıncılık kurumlarına örnek olmuştur. Bu liderliğin başlamasında ilk olarak yayın faaliyetlerinin başlaması ve nitelik kazanmasının etkili olmasının yanı sıra ülkede özgürlükçü düşünceler ve demokrasinin gelişmiş olması da etkili olmuştur. Buna bağılı olarak diğerk Avrupa ülkelerinde merkezi yönetim anlayışının hâkim olması kamu hizmeti yayıncılığının ülkelerde ana yayıncılık faaliyeti olarak başlamasına olanak sağlamıştır.

4. KAMUSAL MAL VE HİZMETLER BAĞLAMINDA KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI

Türk Dil Kurumu sözlüğünde (TDK, 2023) kamu; “Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü” ve “bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme” şeklinde tanımlanmaktadır.

Kamusal mal ve hizmetler konusunda kamusal alan kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Mutlu’ya göre (1998: 196) kamusal alan; “sosyo-politik veya pratik sorunların çözülmesi amacıyla kişilerarası değerler ve ölçüler üzerinde mutabakata varılma olanağının bulunduğu kamusal yaşam alanı, liberal siyasal düzen feodal düzenin yerini alırken oluşmuş olan ve bireylerin toplulukla ilgili kamusal sorunları ve konuları tartışmak üzere bir araya geldikleri arena” şeklinde tanımlanmaktadır. Kamusal alan medya tarafından oluşturulmaktadır denilebilir. Ve aynı zamanda medya tarafından bilgilendirilmektedir. Kamusal alan giderek daha fazla oranda “medyatik” bir biçimde oluşmaktadır (Versraeten, 2014: 251). Bu anlamda kamusal alan ve medya yakın ilişki içerisinde. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta haber veya bilgi niteliği taşıyan olayların kamusal alana nasıl aktarılacağı hususudur. Çünkü medyanın olayları kendi süzgecinden geçirerek aktardığı herkes tarafından kabul edilen bir olgudur. Dolayısıyla haber ve bilginin yanlış aktarılması, çarpıtılması durumunda kamusal alan yine oluşacaktır ancak farklı yönde değerlendirmeler yapılarak toplumsal gelişmeden ve toplumsal çıkardan ve tersi yönde gelişmeler ve kişisel çıkarlara hizmet edilmesine neden olabilecektir.

Hizmetler amaçları yönünden kamu yararı ya da özel yarar şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Hizmetlerin kim tarafından yapılacağından ziyade kamusal faydasına bakılması gerekmektedir. Devlet veya kamu tüzel kişileri tarafından ifa edilen hizmetler kamusal yarar kavramını doğrudan sağlarken özel kesim tarafından da yapılan hizmetlerin kamusal faydası olabilmektedir. Her kamu hizmetinin kendi özel kuralları ve mevzuatı olmakla birlikte, devamlılık, değişkenlik, eşitlik ve tarafsızlık ilkeleri uymak zorunda olduğu ilkelerdir (Sarmaşık, 1988: 9). Burada kamu hizmeti bir kez ortaya çıktığından itibaren düzenli olarak sunulması devamlılık ilkesi ile açıklanırken; bu hizmetlerin günün şartlarına göre uyarlanması ise değişkenlik ilkesine karşılık gelmektedir. Herkese eşit bir şekilde hizmet sunulması eşitlik ilkesiyle; kişiler arasında ayırım yapmadan herhangi bir tarafı tutmadan hizmetlerden yararlananların taraf veya aleyhinde bulunulmaması ise tarafsızlık ilkesine karşılık gelmektedir.

Yayıncılığın özel radyo ve televizyon kanalları üzerinden yürütüldüğü ABD’de ise, ‘Kamu Emanetçiliği’ kavramı gelişmiştir. 1927 yılında kurulan Federal Radyo Komisyonu, Kamu Emanetçiliği modelini şöyle tanımlamıştır: Bir kanal yönetiminin vicdanı ve kanaati her halde kendi kararı olsa da kanalın kendisi sanki kamuya aitmiş gibi yönetilmek zorundadır. Kanal bir topluluğun üyelerine aitmiş ve şu tavsiyeyle ortadaki en iyi kişiye devredilmişçesine: ‘kanalı bizim çıkarımıza göre yönet’ (Türe, 2017: 70). Yine 1934 tarihli İletişim Kanununun 301 inci maddesinde eyaletler arası ve yabancı radyolara iletim kanalları üzerinde Birleşik Devletlerin kontrolünün olduğu, kullanılan kanalların kamu malı olup, bunların üstünde mülkiyet tahsisinin söz konusu olmadığı ancak kişilerin bu kanallardan yararlanma hakkı olduğu, bu hakkın federal otorite tarafından verilecek lisanslarla sağlanacağı belirtilmiştir (Sarmaşık, 1988: 42).

Bu aşamada tam kamusal mal ve hizmetler, yarı kamusal mal ve hizmetler, özel mal ve hizmetler kamu hizmeti yayıncılığı bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

4.1. TAM KAMUSAL MAL VE HİZMETLER

Tam kamusal mal ve hizmetler; sadece kamu tüzel kişileri tarafından tüm ülkeyi kapsayacak şekilde sunulan, tüketiminden kimsenin dışlanamadığı, rekabetin olmadığı ve faydasından hiç kimsenin mahrum edilemediği mal ve hizmetlerdir (Demir ve Erdal, 2022: 369). Örnek olarak savunma, adalet, diplomasi verilebilir. 1954 yılında Samuelson tarafından yayınlanan bilimsel çalışmayla literatüre kazandırılan tam kamusal malların en ayırt edici özelliği, bölünmezlik olarak ifade edilmiştir. Tam kamusal mal ve hizmetler talep edenlerin belirli olmaması, fiyatlandırılmasının mümkün olmaması, kişisel çıkardan ziyade kamusal faydanın söz konusu olması, kâr amacı güdülmeden yapılması, tüketiminde rekabetin olmaması, finansmanının vergiler veya vergi benzeri gelirlerle karşılanması gibi özelliklerle diğer mal ve hizmetlerden ayırt edilmektedir.

Tam kamusal mal ve hizmetlerden faydalanan kişiler maliyetlere katlanmak durumunda kalacağını düşünerek taleplerini açıklamama eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum hizmetten yararlananlar için rasyonel iken hizmetin planlanması, sunulan hizmetin kalitesinin arttırılabilmesi noktasında olumsuzluklara neden olabilmektedir (Çelebi ve Yalçın, 2008: 8). Bu noktada kamu hizmeti yayıncılığı belirli bir yayın kalıplarından ziyade toplumun her kesimini ekrana yansıtmak, karlı olmayan alanları da kapsayacak şekilde yayın yapmak amaçları doğrultusunda yayınlarını yerine getirdiğinden tam

kamusal mal niteliği de taşıdığı ve yayıncılık alanında faaliyette bulunması zorunluluktur denilebilir.

Bölünemez olarak nitelendirilecek mal ve hizmetlere savunma, adalet, diplomasi örnek olarak verilmişti. Konumuz bağlamında kamu yayıncılığının en önemli ayaklarından birisini de yurt içerisinde meydana gelen olayları yurt dışında anlatmak ve yurt dışında olan olayları yine yurt dışında ülkenin bakış açısıyla aktarmak oluşturmaktadır. Bu bağlamda diplomasinin en önemli araçlarından bir tanesini kitle iletişim araçları vasıtasıyla kamu yayıncılığı oluşturmaktadır.

4.2. YARI KAMUSAL MAL VE HİZMETLER

Yarı kamusal mallar; faydası bölünebilen, pazarlanabilen ve topluma önemli ölçüde dışsal faydalar yayan mallar olarak tanımlanmaktadır (Aktan, 2011: 100). Bu tür mal ve hizmetler toplum için fayda sağlarken aynı zamanda bireysel fayda sağlayabilir yani bölünebilir ve fiyatlandırılabilir niteliktedir. Bu tür mal ve hizmetler özel sektör tarafından üretilip pazarlanabilir olsa da toplum için olumlu dışsallıklar sağlamaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin tamamen özel sektöre bırakılması halinde kar maksimizasyonu ile hareket edileceğinden hareketle hizmetlerden toplumun tamamının faydalanması imkânsız hale gelecek ve tüketiminden dışlanabilir nitelikte olduğundan toplum için olumsuz durum teşkil edecektir. Bu tür mal ve hizmetlerden yararlanmada tüketimden mahrum bırakılma özelliği taşıdıkları için özel mal ve hizmetlere benzetilmekle birlikte yine de onlardan farklıdırlar (Armağan, 2003: 3). Yarı kamusal mal ve hizmetlere örnek olarak eğitim ve sağlık hizmetleri verilebilir. Bu tür hizmetlerde öne çıkan özellik, hizmetler özel kurumlar tarafından sağlanıyorken nitelik olarak daha da iyileştirilebiliyor olmasıdır. Ayrıca özel kurumlar tarafından sağlanması halinde tüketiminden dışlamak mümkündür. Kamu tarafından bu hizmetlerin sağlanması zorunluluktur. Çünkü bu hizmetlere ülkedeki herkesin kolaylıkla ulaşması ve ülkenin her yerine dengeli bir şekilde dağılmasının sağlanması gerekmektedir.

Demzets, Kindleberger gibi bazı iktisatçılar için kamusal mal tanımında tüketimde rekabetin olmaması en önemli özelliktir. Bu durumda televizyon, radyo yayınlarında olduğu gibi tüketimde rekabet yokken, tüketimden dışlamanın mümkün olduğu mallar kamusal mal olarak kabul edilmektedir. Kamusal malların tanımında bu kıstasın kullanılması halinde, bu nitelikte malların üretiminin mutlaka devlet tarafından sağlanması da gerekmemektedir. Radyo ve televizyon örneğinde olduğu gibi özel

firmalar da bu malları sunabilir (Göker, 2008: 112). Kamu hizmetlerinin ne kadar üretileceği, hizmetlerden kimlerin yararlanacağı, standartların nasıl belirleneceği ve fiyatlandırılacağı, hangi hizmetlerin sözleşmeler aracılığıyla alt işverenlere devredileceği gibi konularda alınacak kararların piyasa işlerliğine bırakılması halinde, kamu hizmetlerinin esasını oluşturan tarafsızlık ve eşitlik ilkelerinin yerini düşük maliyet ve karlılık gibi ekonomik belirleyiciler alacaktır (Sezer, 2008: 157, Karakoyun, 2020: 47).

Bir mal veya hizmetin pozitif veya negatif dışsallık sağlaması da kamusal mal veya özel mal olma niteliğini belirleyebilmektedir. Bir mal veya hizmetin sunulması önce bireyin gelişmesini ve devamında toplumun gelişmesini ve kültür seviyesinin yükselmesine katkı sağlıyorsa kamusal mal niteliği ağır basmaktadır denilebilir. Bu tür malların en tipik örneğinden olan eğitim; bireysel olarak kişinin eğitilmesini, öğrenmesini ve dolayısıyla bilgi seviyesinin yükselmesini sağlarken toplumdaki bireylerin eğitilmesi kültür seviyesinin yükselmesine ve refah seviyesinin yükselmesine katkı sunmaktadır. Aziz'e göre, (1976: 364) önemli bir eğitim aracı olarak görülen, radyo ve televizyon ile eğitimin özellikleri şunlardır:

- Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimde kişiye, klasik eğitimde olduğu gibi yüz yüze gelerek değil, ses ya da hem ses hem görüntü olarak ulaşır.
- Yayılma elektronik olduğundan, alıcı ve verici olanaklarının sağlanmış olması koşulu ile, aynı anda çok geniş bir kitleye seslenme olanağı sağlar.
- Geniş alana seslenebilme, gidebilme özelliğinin sonucu olarak ülkedeki çeşitli eğitim eşitsizliklerini giderici bir niteliğe sahiptir.
- Radyo ve televizyon ile yapılan eğitim, klasik eğitimde olduğu gibi tutucu değildir.
- Örnekler bol olarak verilebilir.
- Öğrenci-öğretmen ilişkisi yoktur.
- Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimi izleyen kişi aktif olmayıp, pasiftir.

Kitle iletişim araçlarından radyo ve televizyon ilk çıktığı yıllarda önemli bir eğitim aracı olarak görülmüştür. Bu özelliği ile önemli bir eğitim aracı niteliği taşıyan radyonun kamusal mal özelliği ön plana çıkmaktadır. Kitle iletişim araçlarının sosyal ve kültürel kalkınmaya etkisi dolaysız, doğrudan doğruya ve çok geniştir (Köksal, 1970: 1). Siyasi bilinçlendirme, hukuk devleti kavramını tanıtmak, vatandaşa haklarına sahip çıkma ve onları kullanabilmesi için bilgi verme ve uyarma, vatandaşlık hak ve görevlerini tanıtmak, örgün, okul öncesi ve yetişkinler eğitimini gerçekleştirme, yeni bir dünya görüşü kazandırma, kültür değerlerini yaratma, tanıtmak, yaymak gibi etkiler buna örnek olarak gösterilebilir.

Öbür taraftan bazı mal ve hizmetlerin büyük yatırımlar gerektirmesi nedeniyle devlet eliyle yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde yatırımlar kaynak bulunabilmesi nedeniyle kısa sürede ve toplumun tamamını kapsayacak şekilde

yapılabilmektedir. Böylece özel sektörün gelişmemiş olduğu dönemlerde devlet bizzat üretim yaparak hem sonraki yıllarda özel sektöre zemin hazırlamakta hem de o alandaki boşluğu doldurarak pozitif dışsallık yaymaktadır.

Yarı kamusal mal ve hizmetler kapsamında olduğu değerlendirilen kamu hizmeti yayıncılığı üzerine aldığı yayıncılık hizmetlerini yapmasına karşın diğer kamu kurum ve kuruluşları gibi sadece o alanla ilgisi olanlara hizmet vermemekte toplumun tamamına yayın yapmakta ayrıca yayınlar anlık olduğu için direkt olarak topluma ulaşmakta ve çıktısı/dönüşü hızlı bir şekilde olmaktadır. Bu alenilik ve şeffaflık özelliği diğer kamu kurumlarından farklı kategoride değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında gelirleri genel itibarıyla kamu kaynaklarıyla karşılandığı için hizmet sunulan kişiler direkt olarak verdiklerini düşündükleri vergilerin karşılığını istemekte ve alamadığını düşünerek eleştiri yöneltmektedir.

Öbür taraftan yayıncılık alanı teknolojik gelişmelerden doğrudan etkilenmesiyle çok hızlı değişim, gelişim göstermekte diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nazaran aktif hareket etmesi gerekmektedir. Bu da tek bir bakış açısıyla bakarak diğer kurumlar gibi katı kurallar ve aşırı bürokrasiyle yönetilmesinin üzerine aldığı görevi yerine getirememesine, çalışanlarda isteksizlik ve verimsiz bir ortamın gelişmesine sebep olabilmektedir.

Öte yandan kamu şemsiyesi altında çalışması kamu yayıncısı kurumlarda rehavete neden olabilmekte, geleneksel yönetim anlayışı nedeniyle bir süre sonra değişime ayak diremeye başlamasına neden olabilmektedir. Bu yüzden güncel gelişmeleri takip edememekte ve bir müddet sonra statükocu bir yapıya dönüşüp verimsizleşebilmektedir.

Yarı kamusal mallar konusunda toplum ve bireylerin faydasında ortaya çıkan etkiler marjinal fayda teorisi ile açıklanmaktadır. Bireylerin sağladığı fayda marjinal özel faydaya karşılık gelirken, toplumda meydana gelen fayda ise marjinal sosyal faydaya karşılık gelmektedir. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin, yararlanan kişilere sağladığı marjinal özel faydanın marjinal sosyal faydadan az olması durumunda fiyatlandırılabilen kısmın az olması nedeniyle etkin ve yeterli üretim piyasa tarafından sağlanamayacaktır (Nadaroğlu, 2000'den akt. Çevik ve Yüksel, 2021: 89).

4.3. ÖZEL MAL VE HİZMETLER

Özel mal ve hizmetler bakımından bir tanımlama yapmak gerekirse, üretimi genellikle özel kesim tarafından yapılan, sunulan mal ve hizmetin yalnızca ilgili olduğu bireye fayda sağladığı mal hizmetler olarak ifade etmek mümkündür. Özel kesimin gelir sağlayamayacağını düşünerek yatırım yapmaması halinde bu alanda devlet bizzat üretim yapabilmektedir. Bu durumda devlet olumlu dışsallıklar, özel kesim sermaye yetersizliği ve sosyal politikalar gibi nedenlerden ötürü bu faaliyetleri yürütebilmektedir. Bu mal ve hizmetin devlet tarafından sunulmasında amaç olumlu dışsallıkların sağlanmasıdır. Çoğunlukla da devlet piyasayı kontrol altında tutarak bu malın üretimin arttırılması için teşvikler verebilir veya üretiminin azaltılması için ek vergiler, ruhsatlandırma gibi ek yükümlülükler getirebilir.

Bu tür mal ve hizmetler piyasa mekanizması içerisinde olduğu için genel piyasa şartlarına göre mal ve hizmeti sunanlar arasında bir rekabet söz konusudur. Dolayısıyla bu mal ve hizmetlerin üretimi genellikle arz-talep denklemi çerçevesinde yapılmaktadır. Özel mal ve hizmetlere günlük hayatta kullandığımız araba, televizyon vb. örnek olarak verilebilir.

Mal ve hizmetlerin özel sektör tarafından yerine getirilmesi iktisatçılar tarafından “bırakınız yapsınlar” şeklinde formüle edilmiştir. Yaşanan gelişmelerle birlikte devletin alanının sınırlandırılması ve mal ve hizmet üretiminin piyasa tarafından üretilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Burada görünmez bir elin aracılığıyla işleyen kendiliğinden doğan bir düzeni hareket ettiren ise rasyonel bireydir. Piyasa ekonomisinde birey eşit kabul edilmiş piyasaya herhangi bir müdahale olmadan rasyonel hareket eden bireylerin bir adım öne geçeceği vurgulanmıştır.

Bireyin rasyonel hareket ettiği düşüncesi, kendiliğinden meydana gelen sistem ile görünmez el ilkesinin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Herkes bireysel olarak en iyi olanı seçmelidir ve her konuda özgür hareket etmektedir. Bu varsayım, “homo economicus” biçiminde ifade edilmektedir (Özalp, 2009: 70). Herkes bireysel olarak kendi çıkarları peşinde koşan, rasyonel hareket eden homo economicustur. Ayrıca kamuda çalışan birey de kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceği düşüncesiyle kamusal alanın kişisel çıkarlara hizmet edeceği ve verimsizleşeceği düşüncesi savunulmaktadır. Bu noktada bu bakış açısına göre piyasaya en az noktada müdahale edilmeli ve piyasanın kendiliğinden oluşması sağlanmalıdır.

Yapılan açıklamalar bağlamında radyo ve televizyon yayıncılığı özel sektör ya da kamu ya da devlet tarafından sunulsa da kamusal fayda yönü ağır bastığı için özel mal ve hizmetler kapsamında değil yarı kamusal mal ve hizmetler kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

5. DEMOKRASİ, KAMUOYU VE İDEOLOJİ BAĞLAMINDA KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI

Kitle iletişim araçları -konumuz bağlamında radyo ve televizyon- ilk ortaya çıktığı dönemde bazı ülkelerde özel sektör elinde gibi görünse de devletlerin sıkı denetim ve kontrolü altında yayın hayatına başlamışlardır. Öbür taraftan ilk çıktığı yıllarda oldukça pahalı bir alan olduğundan bu alana yatırım yapan şirketlerin ciddi bir sermayeye sahip olmaları gerektiği söylenebilir.

Kitle iletişim araçları kişilerin, baskı ve çıkar gruplarının, şirketlerin, hükûmetlerin ideolojilerini yaymak ve kendilerine taraftar toplamak için ilk ve en önemli araçlardandır.

Bu başlık altında demokrasi, kamuoyu ve ideoloji kavramlarının kamu hizmeti yayıncılığıyla ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

5.1. DEMOKRASİ-KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI İLİŞKİSİ

Demos (halk) ve *krasi* (iktidar/güç) halkın yönetimi/gücü anlamına gelen demokrasinin ilk şartlarından bir tanesi açıklıktır. Açıklıktan kasıt bireyin toplumda olan bütün olayları görebilmesi, duyabilmesi, haberdar olabilmesi gerektiği ve böylece konular hakkında geniş kapsamlı fikirlerini açıklayabildiği ve devamında iradesini bilinçli bir şekilde kullanabilmesidir. Gerçek demokrasi; halktan hiçbir şeyin gizlenmediği, toplum içerisinde yer alan bireyler arasında iletişim kanallarının açık olduğu, kişilerin lehte ve aleyhteki fikir ve düşüncelere erişebildiği, kişilerin fikirlerini açıkça ifade edebildiği, şeffaflığın ön planda olduğu toplumlarda tam anlamına yakın olarak varolabileceği düşünülmektedir.

Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından kitle iletişim araçları içerisinde yer alan radyo yayıncılığı ilk çıktığı yıllarda ABD’de olduğu gibi özel sektör eliyle veya kıta Avrupası’nda olduğu gibi kamu eliyle yapılmaktaydı. İlk yıllarında, amatörler ve birçok örgüt tarafından ‘yerel, etnik, dinsel ve sınıf temelli toplulukları desteklemek ve güçlendirmek amacıyla’ kullanılırken, 1930’lar ve 1940’larda yaşanan dönüşüm onu kontrol altına alma ve ulusal kültürü yayma ve biçimlendirmede

kullanılabilecek en etkin araçlardan birine dönüştürme isteğini güçlendirmiştir (Douglas, 2007'den akt. İlaslan, 2014b: 121). Bu bağlamda diğer kesimlerin yayıncılık alanında faaliyette bulunmasına ve ayakta kalabilmesine izin verilmemiştir. Yayıncılığın tamamen özel sektöre bırakılması halinde gelirlerini arttırma veya büyük şirketlerin pazarı tamamen kontrolü altına alması¹ gibi problemler ortaya çıkabilmektedir (Duman, 2018: 65). Tamamen kamunun elinde ve güdümünde olması halinde ise özel sektörün gelişmesini engellemekte, propaganda aracı olarak kullanılmakta ve diğer siyasi partilerin kullanması sınırlandırarak demokratik düzenin oluşmasını engelleyebilmektedir. Kamu yayıncılığı, her ne kadar zaman içinde; farklılık, çoğulculuk, evrensel hizmet ve kültürel kimliğin sürdürülmesi ilkelerine yapacağı katkılar ön plana çıkarılsa da bu sistemin iktidarlar açısından toplumsal ve siyasi hayatta oynayacağı kritik role hemen her dönem özel bir önem atfedilmiştir (İlaslan, 2016: 73).

Ondokuzuncu yüzyıl ile başladığı ifade edilebilen küreselleşme olgusu, otoriter rejimleri törpüleyerek demokratik rejimlerin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Küreselleşmeyle birlikte her alanda toplumlar birbirlerini etkilemeye başlamış ve bu durum da kendine yeterlilikten ziyade iş birliği ve karşılıklı mutabakatı beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda teknolojiyi elinde bulunduran toplumların diğer toplumları işgal etmeden mandası altına almaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu süreçte küreselleşmenin olumlu etkilerinin olduğunun söylenmesiyle birlikte olumsuz etkilerinin olduğu da açıkça söylenebilir.

Küreselleşmeyi sağlayan en önemli araç kitle iletişim araçlarıdır. Bu alanda yaşanan gelişmelerle kitleler arası ilişkiler artmış ve sığ konulardan çıkarak daha farklı alanlara etki etmeye başlamıştır. Kitle iletişim araçlarının az sayıda insanın veya şirketin elinde toplanması enformasyon akışını çarpıtarak çoğulcu sistemin oluşmasını engelleyerek anti-demokratik rejimlerin oluşmasına yol açabilmektedir. Bu süreçte özellikle, iletişim sistemlerinin; bilgili yurttaşların yönetime geniş çapta katılmasının temelini oluşturabileceği gibi, bir seçkinler topluluğunun halkı köleleştirmek için kullandığı teknolojilerden biri haline de gelebileceğine işaret edilmektedir. John Keane *Medya ve Demokrasi* (1992) kitabında bu konuyla ilgili düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmektedir:

¹ İtalya'da Anayasa Mahkemesinin bölgesel ve yerel özel televizyon yayınlarının yapılabileceğine yönelik kararı sonrası kurulan irili ufaklı televizyon kanalları Berlusconi yayın ağı içerisinde birleşmiş ve kamu yayıncısı RAI bu kanallarla rekabet etmek durumunda kalmıştır.

“Demokrasi ve kamu hizmeti medyaları siyasal erkin kullanımını dizginleyen otomatik araçlar gibidirler. Bu erki kullananların sonu gelmez küstahlıklarını ve sersemliklerini denetlemek için birebirdirler. Birtakım seçkinlerin sağlamcı ihtiyat duygusuna körü körüne güvenen muhafazakârların sandıklarının tersine, uygulamalı sağduyunun en iyi dostlarıdır onlar. Demokrasi ve kamu hizmeti medyaları benzeri görülmemiş erken uyarı sistemleridir. Astarı yüzünden pahalı risklerin tanımlanıp tanınmasına yardım ederler. Kaybolma ya da batma pahasına da olsa gemi girmemiş okyanuslara sefer etmeye çabalayanların kör cesaretini kırarlar. Bilinmeyen bir ‘daha iyi’ için, bilinen bir ‘iyi’nin feda edilmesine karşı çıkarlar. Bilinmezliğin dalgalı denizlerinde dikkat ve ihtiyatla dümen tutarlar” (1992: 161).

Uluslararası örgütlerin oluşturulmaya başlanmasıyla birlikte küreselleşmenin de hız kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda ulus devletler hem güçlenmeye başlamış hem de bir kısım yetkilerini gönüllü veya gönülsüz olarak bu örgütlere devrederek zayıfladığı ifade edilebilir. Dünyada oluşmaya başlayan bu yeni sistem içerisinde belirli bir hanedan veya karizmatik liderler önderliğinde oluşturulan yönetimlerden ziyade demokratik eğilimlerin ön plana çıkartılmaya başlandığı söylenebilir. Teknolojik araçların da aynı ekseninde bir evrim geçirdiği söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar belki de en önemli propaganda aracı olarak kullanılan radyonun daha geniş kesimler tarafından kullanılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda propaganda aracı olmaktan ziyade eğitim, bilgilendirme, haber verme aracı olma özelliği ön plana çıkmaya başlamış, ayrıca azınlıklar ve karşıt fikirler de kendilerini ifade edebilme imkânı bulmaya başlamıştır.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da teknolojik gelişmelere bağlı olarak radyo istasyonlarındaki artıştır. Bu artışla birlikte daha çok toplum kendi yayını yapmaya başlarken her kesim de kendi radyosunu kurarak kendi taraftarlarına ulaşmaya başlamıştır. Bu durum da kamuoyunun oluşumuna, demokrasinin gelişmesine uygun zeminin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Kamuoyu; ‘kamu’ ve ‘oy’ kavramlarının birleşmesi ile oluşur. Buradan kamu kavramı kısaca toplumun önemli bir kısmı anlamına gelirken; oy, ‘kanaat’ kavramına karşılık gelmektedir. Kanaatin sözlük anlamına bakıldığında bizim irdelememiz anlamında “kanış, kanı, inanç, düşünce” anlamına geldiği görülmektedir.

Daha geniş pencereden bakıldığında ‘kamu’ kavramı iki farklı anlam içermektedir. İlk olarak belirli kriterlere göre oluşan sosyal bir grubu ifade ederken, diğer taraftan ‘açıklık, alenilik’ anlamına gelmektedir. Kamu ve oy kavramı birlikte kullanıldığında ise kamuoyu; “*bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu, amme efkârı, efkârı umumiye*” anlamına gelmektedir (TDK, 2023). Burada oluşan genel kanaatler toplumun tamamı tarafından benimsenmemiş olma ihtimali ile beraber

çoğunluğun kanaatinin bireye benimsetilmesi, kabul ettirilmesi noktasında baskıyı da içermektedir.

Birey veya azınlıklar dışlanma ihtimali yüksek konular olan gelenek ve görenekler, yerleşik inançlar gibi durumlarda genelin kabulü olan kamuoyundan dışlanma, ötekileştirilme gibi müeyyidelerle karşı karşıya kalabilmektedir. Buradan kamuoyu için ‘ahlak bekçisi’, ‘toplumun disiplin hocası’ gibi tanımlar da yapılmış olmasının yanında tamamlayıcı olarak; “geleneklerin, adetlerin ve özellikle düzgülerin belirlenmiş alanlarında insanın dışlanmamak için açıkça ifade ettiği ya da etmek zorunda olduğu kanaatler ve davranış biçimleri kamuoyunu oluşturur” şeklinde bir söylemde bulunulabilir (Neumann, 1998: 88). Burada bir yandan onaylanma, toplumda kabul görme gereksinimi etkili olurken diğer taraftan dışlanma korkusu ön plana çıkmaktadır.

Kamuoyunun içerisinde belirli bir toplumdaki herkes yer alırken, kanaat önderleri, siyasetçiler daha ön plana çıkarak kamunun düşüncesini belirli bir alana yöneltmeye çalışmaktadır. Burada keskin söylemlerin yerine daha uyumlandırıcı ve kapsayıcı bir bakış açısı ve söylemlerin oluşturulmasının kitle yayın araçlarının vazifelerinden olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu şekilde dogmatik genel söylemlerden ziyade farklılıklara da yer verilmesi önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluş yıllarını inceleyerek *Amerika’da Demokrasi* (1947) kitabını yazan Alexis de Tocqueville kamuoyu ile ilgili şu düşünceleri dile getirmiştir:

“Toplumsal koşulların eşit olduğu her yerde kamuoyu insanların bilinci üzerine çöker. Onu sarsar, yönlendirir ve baskıya maruz kılar. İnsanlar eşit hale geldikçe her birey kendini diğerine karşı zayıf hisseder. Bu durumda insanlar sadece kuvvetlerini küçümsemekle kalmazlar, aynı zamanda sahip oldukları haklar konusunda da kuşkuya düşerler. Dolayısıyla, birey kendini diğerlerine karşı zayıf hisseder. Bu durumda insanlar sadece kuvvetlerini küçümsemekle kalmazlar, aynı zamanda sahip oldukları haklar konusunda da kuşkuya düşerler. Dolayısıyla, birey psikolojik açıdan çoğunluğun ısrarlı iddiası karşısında yanlış düşündüğünü hemen kabul etmeye hazır hale gelir. Artık çoğunluğun onu zorlamasına gerek yoktur. Çoğunluk zaten varlığı ile bireyleri ikna gücüne sahip olmuştur” (Bektaş, 1996; 24).

Kamuoyu bir anlamda bireysel özgürlükler üzerinde baskı aracıdır. Çoğunluğun düşüncesinin toplumda doğru ya da yanlış da olsa baskı aracı olarak kullanılması bireysel düşünceler üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Örneğin madde bağımlılığını ele alalım. Diyelim ki yüz kişiden oluşan bir topluluk var ve doksan dokuz kişi madde bağımlılığını savunuyor ve kendilerince faydalarından bahisle madde bağımlılığının yararlı bir şey olduğunu ifade ediyor ve kamuoyunu bu şekilde oluşturuyor. Ancak bir kişi madde bağımlılığının zararlı bir şey olduğunu; kişiye, ailesine ve ileride topluma zarar

verebileceğini kanıtlarıyla birlikte ortaya koyuyor. Burada kamuoyunun çoğunluğun talepleri doğrultusunda yanlış bir şekilde oluştuğu ve birey üzerinde baskı oluşturabilecek bir güce dönüşebildiği görülebilmektedir. Ayrıca bireysel özgürlükleri engelleyebileceği gibi kişinin toplumdan dışlanması, ötekileştirilmesi de söz konusu olabilmektedir.

Toplumda uzun yıllar içerisinde oluşan gelenek ve göreneklerin de bazen rasyonel düşünmekten ziyade dogmatik olarak uygulandığı, yaygınlaştığı ve bireye dikte edildiği görülebilmektedir. Burada kamuoyu oluşturma noktasında önemli bir yeri olan, topluma kapsamlı bir şekilde ulaşabilen kitle iletişim araçları çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu araçların tamamen kişilerin, şirketlerin, baskı ve çıkar gruplarının vb. elinde olması halinde bireyi baskılayıcı, olayları manipüle edici araç olarak kullanılabileceği aşîkârdır. Kamu gücüyle donatılmış ve devletten bağımsız olması halindeyse doğruyu söyleyen bir kişinin düşüncelerini de dile getirerek kamuoyunun sağlıklı oluşmasına katkıda bulunabileceğini ifade etmek mümkündür.

Kamuoyu kavramı bütün tanımlarının üzerinde siyasi bir nitelik taşımaktadır. Kamuoyuna bir tür siyasal katılma olarak bakmak gerekir. Kamuoyunun siyasal süreçte dışı vurumu oy kavramına karşılık gelmektedir. Oy ise büyük oranda siyasi partiler ile bireylerin arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kamuoyu üzerine yapılan çalışmalarda çok çeşitli sonuçlar elde edilmektedir. Bu çıktılar net bir anlam ifade etmediği için farklı kişi ve topluluklar tarafından benimsenebilmekte ve bu yönde gelişmesi sağlanabilmektedir. Örneğin bir konu hakkında uzman bir kişiyle hiç bilgi sahibi olmayan bir kişinin oyunun aynı olamayacağına yönelik önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca bir konunun ateşli bir savunucusu olan bir kişiyle sıradan bir kişinin aynı olamayacağı, konu hakkında önemli bulguları ve yetkileri olan elit bir kesim ile halk yığınlarının da aynı etkide olamayacağına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Demokratik yönden gelişmiş olan toplumlarda bilgi sağlıklı bir şekilde yayılacağı için konu hakkında bilgi sahibi olan kişiler ön plana çıkabilir ve toplumda alınan kararlarda daha rasyonel hareket edilebilir.

Bektaş'ın kamuoyu üzerine çalışmaları bulunan Powell'den aktardığına göre (1996: 245-246) demokratik bir kamuoyunun varlığı için gerekli şartlar şunlardır:

- Toplumun hiçbir kurumu egemen olmamalıdır; devlet ve toplum bir değildir. Yani, hükûmetin iktidarı, toplumun diğer kurumlarının toplamını ortadan kaldırabilme olanağına sahip bir güç olmamalıdır.
- Yönetim ve siyaset öylesine düzenlenmelidir ki, bireyler temel sorumluluğu taşıyan siyasal temsilcilerin kimler olduklarını bilmelidirler.

- Oy verme hakkı yaygın, tercihen herkesi kapsayıcı, olmalı ve seçmenlerin geniş bir bölümü sandığa gitmelidir. Böylece hükûmet üzerinde denetim artar. Esas olan katılma olmayıp denetimidir. Eğitim niceliksel olarak yeterli ve niteliksel olarak yaygın olmalıdır.
- Toplumun yeterli iktisadi örgütlenmesi gerçekleşmiş bulunmalı ve yaşam standardı göreceli olarak vatandaşlar kitlesince kabul olunmalıdır.
- Tüm vatandaşlar bilgi kaynaklarına özgürce ulaşma olanağına sahip olmalıdır. Sorumlu bir hükûmet varsa, vatandaş hükûmetin ne yaptığını, ne yapabileceğini ne yapma ihtimalinin kuvvetli olduğunu, ne yapmış olmasının gerektiğini ve benzer hususları tespiti müktedir kılınmalıdır.
- Siyasal makamlarda oturanlar muhalifleri olan bireyler veya gruplarca azledilebilmeli; üst düzey siyasa yapımcılarının görevde kalıp kalmayacakları seçmen kitlesinin çoğunluğunun oylarıyla belirlenmelidir.
- Toplumda, göreceli olarak, çok sayıda seçkin grubu olmalı ve bunlar yekdiğeriyle rekabet halinde bulunmalıdırlar.
- Mevcut hükûmet veya diğer siyasal kurumlara muhalif olanlar kamu desteğine talip olabilmek için örgütlenebilmelidir.
- Başarı kazanan siyasal iktidarın, kendisine karşı muhalefeti zorla ortadan kaldırmayacağına duyulan güven toplumun ve propaganda yapanların gelenekleri içinde kökleşmiş olmalıdır. Aynı anlayış azınlık gruplarının gelenekleri içinde başarı kazanmak için güç değil barışçı propaganda kullanacakları yolundaki inanç konusunda da geçerli olmalıdır.

Yapılan açıklamalardan kitle iletişim araçlarının ve konu özelinde kamu hizmeti yayıncısı kurumlarının kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşmasında ve demokrasinin yerleşmesinde önemli bir araç olduğu görülmektedir.

5.2. İDEOLOJİ-KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI İLİŞKİSİ

Geçmişten günümüze üzerinde çalışmalar yapılan ve kitle iletişim araçlarıyla yakın ilişki içerisinde bulunan önemli kavramlardan bir tanesi de ideolojidir. Olumlu ve olumsuz anlamda savunanlar oldukça fazla olmasına karşın olumsuz anlamda ön plana çıkmaktadır. Birçok disiplinle ilişki içerisinde olan ve araştırma yapılan ideoloji, iletişim alanının en temel konularından bir tanesidir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ideoloji; *“siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü”* (TDK, 2023) olarak tanımlanmaktadır.

Belirli bir topluluk içerisinde belirli bir zaman dilimiyle bazı kültürel boyutlar ortaya çıkmaktadır. Bu boyutlarla birlikte ideolojinin belirli bir zaman diliminde geliştiğini ve etkili olduğunu, belirli kesimleri etkisi altına aldığını söylemek yanlış olmaz. Ancak toplumda bu ideolojiler meydana gelirken toplumun tamamının katkısının olduğunu söylemek doğru değildir. Toplumdaki belirli kişi veya kesimler ideoloji oluşturmada etkili yöntem ve araçlara sahiptir. Bu bağlamda oluşan ideolojik fikirlerin toplumun tamamını yansıttığını ifade etmek yanıltıcı olur. Topluma ulaşmada kullanılan araçlar yardımıyla oluşturulan fikirler topluma yayılır ve toplumların yapısına göre zorla kabul ettirilmeye veya her alanda ifade edilerek benimsetilmek istenmiştir. Bu kapsamda

ortaya çıkan ideolojilerden bazıları toplumun geneline hizmet ederken bazıları küçük bir kesimin çıkarına olabilmektedir.

İdeoloji üzerine birçok düşünürün çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Stuart Hall'dır. Hall'ın çalışmalarının temelini kültür ve ideoloji oluşturmaktadır. Hall ideolojiden ne anladığını şu sözlerle belirtir: İdeolojiden kastım farklı sınıflar ve toplumsal grupların toplumun işleyişini anlamlandırmalarını, tanımlamalarını, çözmelerini ve anlaşılır kılmalarını sağlayan zihinsel çerçevelerdir -bunlar diller, kavramlar, kategoriler, zihinsel taviz ve temsil sistemleridir (Hall, 1996'dan akt. Özçetin, 2010: 143). İdeoloji bir tür 'sıva ya da harç'tır. Gerek toplumsal bloğu 'yapıştırma ve birleştirme' hizmetini görürken, gerekse ekonomik sınıf mücadelesinin sürdüğü yapı ile karmaşık üstyapılar alemini bir arada tutarken, bir sıva gibi yapıştırma/birleştirme hizmeti görmektedir (Dursun, 2001: 32).

Bir yandan kitle iletişim araçlarının mülkiyet ve sahiplik yapısı, güç ilişkileri üzerine yoğunlaşan ekonomi politikçiler için ideoloji önemli bir çekim alanı haline gelirken, diğer yandan da söz konusu araçların üretim süreçleri ve içerikleriyle ilgilenenler ideolojiyi çalışmalarının merkezine taşımışlardır (Güngör, 2016: 267). Bütün düşünsel söylemlerin az çok ideolojik boyutu vardır.

İlk başta ideolojinin kişileri bir arada tutarak bir amaca yönelik hareket etmesini sağlayan dogmatik bir düşünce sistemi gibi algılayarak eğitim ve bilimin tam tersinde konumlandırıldığı söylenebilir. İdeolojiye direkt olarak olumsuz bir anlam yüklemekten ve dogmatik bakış açısıyla reddetmekten kaçınan Hall'a göre ideoloji toplumun meydana gelmesini sağlayan en temel kavramlardan bir tanesidir (Özçetin, 2010: 143).

Kültürel olanın kaçınılmaz olarak politik olduğunu ileri süren Hall'a göre, politik olanın çerçevesi, sıradan insanın gündelik deneyimini kapsayacak şekilde genişler (Oğuz, 2014: 129). Hall, iktidarın toplum içerisinde zamanla oluşan kültürle yakın ilişki içerisinde olduğunu, iktidarın kültür sonucu oluştuğunu ve kültürden beslendiğini ifade eder. Kültürün ve iktidarın en önemli argümanlarından olan ideoloji; halk, siyasi parti üyeleri, siyasi parti aday ve görevlileri tarafından paylaşılır ve politikalar ile temsil edilir; sonuçlar ise toplum üzerindeki etkileriyle bilinir. Böylece ideoloji, siyaset üzerinden iletişim aracılığıyla yayılır, semboller ideolojinin ikonları haline gelir ve imaj ve ideoloji birbiriyle uyum içerisinde olur (Lilleker, 2013: 126).

İdeolojinin somut olmaktan ziyade soyut bir kavram olması nedeniyle deneyle ortaya koyabilmek imkânsızdır. Bununla birlikte kurulan her cümlede atılan her adımda ideolojik bir anlam yüklemek veya çıkarımda bulunmak mümkündür. Bu nedenle bilimsel olarak ele alınarak ideolojik söylemlerden tamamen soyutlanarak çalışılabileceğini söylemek imkânsızdır. Bununla birlikte ideolojiye tamamen olumsuz anlam yüklemek de yanlıştır.

İdeoloji hem toplumları değiştirip, dönüştürerek ilerlemesini sağlayacak hem de tutucu davranışlar sergileyerek toplumun geri kalmasına sebep olabilecek bir olgudur. Kamu hizmeti yayıncılığı tanımlanan ilkeler ya da roller kapsamındaki bağımsız görünümüyle de fiilen bu bağımsızlığın mümkün olmayışı itibarıyla da ideolojik bir işleve sahiptir (Peköz, 2019: 15). Hükûmetler ve/veya baskı ve çıkar gruplarının ideolojik bakış açıları ve kitle iletişim araçlarının reklamlar vb. yöntemlerle endüstrileşmesi kamu hizmeti yayıncılığı anlayışına baskı oluşturmaya karşın kamu yayıncılığı kurumları üzerine aldıkları sorumluluklar nedeniyle kendi ideolojik bakış açılarını oluşturmaya çalışmakta ve bu bağlamda yayıncılık faaliyetlerini yerine getirmektedir.

Her iktidar kendi ideolojisine uygun olarak toplumu dönüştürme/değiştirme faaliyetlerinde bulunmuştur ve bulunmaktadır. Bunu yaparken radyo ve televizyon dâhil bütün araçları kullanarak kendi ideolojisini oturtmaya/topluma kabul ettirip yerleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda totaliter rejimler ile demokratik rejimlerde ideolojilerin topluma benimsetilmesi ve kabul ettirilmesi farklı şekillerde gerçekleşmektedir. İdeoloji totaliter rejimlerin aksine batılı kapitalist ülkelerde toplumsal iktidarın baskıcı olmayan araçlarla sürdürülmesinde rol oynamaktadır (Türten, 2018: 20). Buradan ideolojinin ikna yoluyla da benimsetilebileceği konuyla ilgili çalışmalar yürüten düşünürler tarafından savunulmaktadır. Bu durum hegemonya kavramıyla açıklanmaktadır². Anayasa, yasalar, yönetmelikler, yönergeler, kalkınma planları, hükûmet programları, siyasi parti programları, ulusal kültür şuraları gibi kurumsal ortamlarda oluşturulan bilgi ve belgeler, demokratik rejimlerdeki egemen güçlerin ideoloji ve politikalarının resmî belgelerle kültür alanına nüfuz edişinin örnekleri olarak gösterilebilir (Türten, 2018: 30).

Her insanın yaşadığı deneyimler, öğrenmişlikler vs. nedenlerinden ötürü belli bir ideolojisi vardır. Ancak kişiler ideolojiye olumsuz anlam yükleyerek kendi ideolojik

² Hegemonya; bir toplum içerisinde baskın olan kişi ve grupların veya siyasal iktidarın zorbalıkla değil de elinde bulundurduğu araçlarla diğer kişileri veya toplumu istediği düşünce sistemine yönlendirmesi ve üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırarak, kendi düşünce sistemi içerisinde, baskısı altına alması olarak tanımlanabilir.

bakış açılarını görmeyip diğer kişilerin ideolojik hareket ettiğini düşünebilmektedir. Bu durum Hobbes'un ileri sürdüğü, devlet olmazsa 'herkesin herkesle savaş' içerisinde olduğu (Şakar, 2018: 199) tabiat bir halini ifade eden kuramıyla örtüşmektedir. Yani belirli bir toplum içerisinde oluşan ideolojik bakış açılarının taraftarları kendi ideolojik yaklaşımlarını göremeyerek diğer bireylerin ideolojik davrandığını iddia etmekte ve buna göre karşı ideolojileri engellemeye çalışmaktadır. Baskın olan ideoloji kendi düşüncelerini yaymak, yeni düşüncelerin ortaya çıkarak yayılmasını engellemek, kendi taraftarlarına savunulan düşünceyi iyice benimsetmek gibi nedenlerle ideolojiler arasında görünmeyen bir savaş yaşanmaktadır.

Kitle iletişim araçları, ideolojileri yaymak için önemli bir araçtır. Bu araçlar kullanılırken ideolojinin nasıl bir ortamda doğduğu ve geliştiğinin önemli olması ile birlikte sonuç odaklı olarak hangi çıkara hizmet ettiğinin de sorgulanması gerekir. Bu sorgulamanın yapılabilmesi için en önemli gerekliliklerden birisi kitle iletişim araçlarına belirli bir kesimin elinde değil dağınık bir yapıda olması gerekliliği; diğeri ise, karşıt ideolojiyi veya ideolojiye yöneltilen eleştirilerin de aynı araçlarla yayınlanarak toplumun tamamına ulaşmasının sağlanmasıdır. Öte yandan her farklı düşüncenin de kendisine alan bulması toplumların bir arada kalarak ulus devlet olmanın en temel gereklerinin oluşmasını engelleyebilmektedir. Bu bağlamda inceleme konusunu oluşturan dönemde rakipsiz bir kitle iletişim aracı olan radyonun sadece devletlerin elinde bulunması birinci şartı sağlamamakla birlikte belirli tek bir yönde de olsa toplum içerisinde birlikteliğin oluşmasına, belirli bir kültürün oluşmasına katkı sağladığı açıktır. Bu kapsamda radyo yayınlarının başladığı dönemde çoğulculuğun tam anlamıyla geliştiği dönem olarak nitelendirilemese de çoğunlukçuluktan çıkabilmek adına önemli bir gelişme olarak görmek gerekmektedir.

Radyo ve televizyonların en önemli işlevlerinden bir tanesi olan haber vermenin, toplumda elitler olarak ifade edilebilecek kesimin elinde olması halinde bu araçlar ideolojilerini yaymak için önemli bir güce dönüşebilmektedir. Çünkü televizyon gündeminin yazarlığı, sonunda toplumun siyasal, ekonomik, kültürel egemenlerin ellerinde kalmakta, seçmeli bilgi de genellikle güçlünün çıkarlarını gereğinden fazla temsil ederken, güçten yoksun olan diğer kesimleri çok düşük düzeyde temsil eden ideolojik alanları oluşturan bir pıhtılaşma olarak dikkati çekmektedir (Lull, 2001: 22). Glasgov Medya Grubu (GMG) tarafından yapılan bir araştırma buna açık bir örnek oluşturmaktadır (Güngör, 2016: 288):

“Araştırmacılar BBC’nin ve ITV’nin ana haber programlarını katılımlı gözlem yoluyla, haber odalarında izlerler. Böylece haberin, üretim sürecine ilişkin veriler toplamaya çalışırlar. Çok da ilginç verilere ulaşırlar. Haber odalarında haberin üretim süreçlerine ilişkin araştırma yaptıkları sıralarda endüstri işçilerinin grevi gündemi meşgul etmektedir. Onlar da grev olayının haberlere yansıtılması sürecindeki tavırları yakından inceleme şansı bulurlar. GMG tarafından yapılan gözlemlere göre greve ilişkin demeçler genelde patronlardan, ılımlı sivil kişilerden alınır. Görüşlerine ya da bilgilerine başvurulmuş insanların, çoğunlukla da patronların ve üst düzey iş adamlarının televizyon stüdyosunda konuk edildikleri oysa işçilerle veya işçilerden yana tavır koyan sendika temsilcileriyle vs. kesimlerle sokakta kısa röportajlar yapıldığı görülür. Kimlerle, hangi koşullarda röportaj yapıldığı bile haberlerin ne denli taraflı yapıldığının, toplumun farklı kesimlerinin televizyondaki temsil oranları ve biçimlerinin en ince ayrıntısına kadar planlandığını açıkça ortaya koymaktadır”

Kitle iletişim araçları toplumsal yapıyı inşa etmek için en uygun araçtır. Aslında modern bir kitle toplumunda öncelikle kitle iletişim araçları demografik olarak farklı, coğrafi olarak bölünmüş bir halk için paylaşılan hikâyeleri yaygınlaştırmada sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirirken bazen teknik özelliklerinden, bazen politik, kültürel, siyasi, bazen ekonomik bazen de toplumsal yapının yeniden inşa aşamasında ideolojik olarak içerisinde eksiklikler barındırır. Bu sayılan nedenlere bağlı olarak “unutturmaya” veya hatırlatırken unutturmaya yönelik bir strateji izlediği de göz önünde bulundurulması gerekir. Bu bağlamda radyo/televizyondaki her türlü söylemin üst ideolojisi eğlence üzerinden yürütülür. Bilgilendirirken, eğitirken, toplumsal belleği kurarken bile “eğlendirme” ideolojisini güden kitle iletişim araçları kaçınılmaz olarak üstünkörü anlatımlarla sözde bir kolektif bilinçle ‘kolektif bellek’i yeniden inşa etmektedir (Atik ve Bilginer Erdoğan, 2014: 9).

Kendi kendini yeniden üretebilme ideolojinin var olmasını sağlayan en önemli şartlardandır. Yani ideoloji zamanla meydana gelir ve bu süreçte sürekli olarak kendini yineleyerek yayılır. Kendi ideolojisini oluşturan baskın güçler bunu topluma yayabilmek için bir yöntem olarak da kurumları kullanmaktadır (Metin, 2017: 10). Bunun en basit örneklerinden bir tanesi kamu yayıncı kurumları tarafından yapılan haber yayınlarında olayın gerçek bağlamından kopartılarak kendi ideolojik çıkarları doğrultusunda halka aktarılması yoluyla yapılmasıdır.

Eleştiri kavramı her alanda olduğu gibi ideoloji konusunda da önemli bir yere sahiptir. İdeoloji yapısı itibarıyla eleştiriye kapalı ve tekdüze halinde kendi doğrularını dikte etmeyi amaçlamış olsa da oluşan ideolojilerin eleştirilmesi temelde onu besleyici ve gelişmesini sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Dogmatik ideolojiler eleştiriye kapalı olduğu için zaman içerisinde oluşacak karşıt ideolojiler nedeniyle yok olup gidebilirken nispeten eleştiriye açık ideolojiler eksiklerini kapatarak kendini yenileyebilmekte ve güçlenerek yoluna devam edebilmektedir.

Kitle iletişim araçlarına en ciddi eleştiriler Marksizm'i savunan düşünürler tarafından yapılmıştır. Marksizm'de kitle iletişim araçları önemli bir yer tutar. Mülkiyeti burjuvanın elinde olduğu için ya da bu sınıfın ideolojik hegemonyasına maruz bırakıldığı için Marksizm'e göre kitle iletişim araçları bir sınıf kontrol aracıdır (Çakmak Kılıçaslan, 2008: 116) eleştirisi yapılmaktadır. Kitle iletişim araçları onu elinde bulunduranlar ile toplum arasında ilişki kuran ve toplumsal statü ve düzeni kavrayan bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda kitle iletişim araçları özleri itibarıyla ideolojiktir ve ideolojik olmak zorundadır. Burjuva toplumda olan olaylar hakkında kendi çözümlemesini yaparak kitle iletişim araçları vasıtasıyla topluma aktarmakta ve bu şekilde hem ideolojisini yaymakta hem de toplumsal statülerini korumaktadırlar. Kitle iletişim araçları belirli bir kişinin elindeyse toplum ona tepki gösterme eğilimi içerisinde olacağından elinde bulunduran kimseler kendilerini gizlemekte yani kitle iletişim araçları anonim gibi faaliyetlerini sürdürmekte ve bu şekilde statü devam ettirilmektedir. Marksizm'e göre olaylara belirli bir açıdan bakmak bir müddet sonra kendi karşıt bakış açılarını ortaya çıkartır ve buna bağlı olarak var olan ideoloji çöker ve yeni ideolojiler egemen olmaya başlar düşüncesi savunulmaktadır.

Kitle iletişim araçları -konu özelinde kamu hizmeti yayıncı kurumları- ortaya konulan ideolojilerin yayılması ve diğer ideolojilerin yayılmasının engellenmesi için önemli araçlar olarak görülmüştür.

6. PROPAGANDA OLGUSU VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDA KULLANIMI

Kitle iletişim araçlarının ilişki içerisinde bulunduğu önemli kavramlardan bir tanesi de propagandadır. Propaganda olumlu anlamlar da içermesine karşın daha çok olumsuz anlamlarda kullanılmaktadır. Belirli bir fikrin ortaya atılması, gelişmesi ve yayılması sürecini içermektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde propaganda; *“bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca”* (TDK, 2023) şeklinde tanımlanmaktadır. Her ne kadar sıkça ifade edilmese de propaganda; siyasal iktidardan topluma doğru yayılan bilgide, kitle iletişim kanallarında, demokratik siyasal sistemin işleyişinde ve sonuç olarak toplumsal rızanın üretilmesinde hep vardır (Atabek, 2014: 4).

Demokratik ortamlarda propagandanın önemli bir amacını ‘rızanın imalatı’³ kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram ortaya atılırken kavramın içerisi kitle iletişim araçlarının belli kişilerin elinde olması durumunda istenilen haberlerin yayılması, istenilmeyenin göz ardı edilerek toplum tarafından duyulmasının engellenmesi, reklam ve sponsorluk anlaşmalarıyla belirli haber ajanslarının desteklenmesi veya kapanmasına neden olunması, belirli konularda uzmanlar yetiştirilerek haberlerin belirli yön ve amaçlar doğrultusunda değiştirilerek işlenmesi ve topluma duyurulmasının sağlanması, karşıt kitle iletişim araçlarının susturularak etkisinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılması, belirli düşman seçilerek veya yaratılarak olayların elitlerin istediği şekilde yayılarak amaçlarına ulaşması ve toplumun rıza göstermesinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Propagandayla amaç doğrusal olarak belirli bir düşünceyi tanıtmak, hedef kitle olarak belirlediği kesimlere benimsetmek ve bu kitle arasında yayılmasını sağlamaktır.

Propaganda, usulleriyle, vasıtalarıyla, muayyen şartlar içinde ve unsurları tam olarak yapılabildiği zaman tamamıyla yapıcı, yıkıcı, zayıflatıcı, kuvvetlendirici, hatta mahvedici bir vasıtaadır. İnsanları ikna etmek, bir takım karışık usul ve aletlerin kullanılmasını, ilmi bilgiye sahip olunmasını, paranın kudretinden faydalanılmasını ve uzmanların tecrübe ve bilgilerine dayanılmasını icap ettirir. Propaganda; tüccarın piyasa üzerindeki faaliyeti, siyasi partinin siyaset sahasındaki faaliyeti, hükûmetin memleket içindeki faaliyeti, milletin dünya çevresindeki faaliyetidir (Balkanlı, 1961: 595-596). Propaganda fikirleri değiştirmeye veya doğrulayıp yeni fikir oluşturmaya çalışır. Siyasi amaçlarla yapılan propaganda telkin ettiği veya empoze ettiği inançlar ve refleksler çoğu zaman insanların davranışlarını, ruh hallerini, hatta dini ve felsefi kanaatlerini değiştirir (Domenach, 1960: 8). Bir zümrenin ümitlerini bir tek şahıs üzerine toplamak yahut karşı tarafa hissedilen kin ve husumeti bir tek insana yöneltmek, propagandanın en verimli ve en basit usullerinden biridir.

Propaganda iki yönlü yapılabilmektedir. İlk olarak içeriye yönelik yani yapıldığı toplum arasında bağların güçlendirilmesi, kişilerin motive edilmesi, kişiler arasındaki ilişkilerin geliştirilerek belirli bir amaca güdülenmesi için yapılmaktadır. İkinci olarak

³ Rızanın imalatı, devlet ya da şirketlerin normal şartlarda insanları ikna edemeyecekleri davranışlara olumlu bakmalarını veya tepkisiz kalmalarını sağlayan bir olgudur. “Demokrasi sanatındaki yeni devrim” olarak nitelenen rızanın imalatı kavramı bireysel özgürlüğün ön planda tutulduğu ve liberal demokrasiyle yönetilen toplumlarda geçerlidir. Bu bağlamda, rızanın imalatında, kamuoyunu oluşturmaya ve biçimlendirmeye yönelik kitleler üzerinde manipülasyon uygulama amacıyla kitle iletişim araçları vasıtasıyla sürdürülen halkla ilişkiler ve propaganda faaliyetleri büyük önem taşımaktadır (Güler, 2018: 75).

dışarıya yönelik yapılmaktadır ki karşı tarafın moral ve motivasyonunun bozulması, zayıflatılarak işgal/ideolojinin yayılması ve benzeri amaçlarıyla yapılabilir. Uluslararası alanda yapılan propagandalar dışarıya yönelik yapılan propagandalara en güzel örnekler içermektedir. Toplumlarda kişiler arası ilişkiler geliştikçe ulus devletler ortaya çıkmış ve sınırlar keskin bir şekilde belirlenmeye başlanmıştır. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak propaganda silahtan daha etkili bir araç haline gelmiştir ve geçtiğimiz iki yüzyıl bu tür propaganda örnekleri ile doludur.

Propaganda belirli bir sistem veya kalıp halinde yapılmaktan ya da bunlarla sınırlandırılmaktan ziyade duruma göre herhangi bir şekilde içerikle yapılabilir. Propagandanın kaynağı belirsizdir ve sonsuz kaynaktan faydalanarak yapılabilir. Propaganda yapan kişi karşısındaki kişi ya da toplumu analiz ederek ona göre geliştireceği yöntemler kullanarak fikirlerini, düşüncelerini yaymaya, kabul ettirmeye çalışır. Propagandanın oldukça fazla araç ve yöntemleri olmakla birlikte; gazete, afiş, slogan, sembol, radyo, televizyon, şarkı, resim, tiyatro, sinema gibi araçların ön plana çıktığı söylenebilir. Örneğin, siyasi alanla ilgilenmeyen kişilere ulaşabilmek için şarkı kullanılarak ulaşılmaya çalışılması bir propaganda örneğidir. Burada propaganda direkt sözleriyle yapılabileceği gibi önce hiçbir siyasi içerik taşımayan şarkılarla kişilerin dikkati cezbedilip devamında propaganda yapılabilir. Nitekim İkinci Dünya Savaşında Almanlar ‘Lili Marleen’ şarkısıyla propaganda yapmış, İngiliz kamu yayıncı kurumu BBC, ‘Waterloo Köprüsü’ filminin şarkısıyla Almanlara karşı propaganda yapmıştır (Okur, 2019: 133).

Olayları basitleştirerek tek bir düşmana yöneltmek, olayları abartmak ve/veya değiştirmek, aynı düşünciyi savunan kişi sayısını arttırmak ve belirli bir amaca yöneltmek gibi amaçları olan propagandanın amacına ulaşabilmesi için belirli kuralları izlemesi gerekmektedir:

- Okuyucuyu içine çekmeyi dener ve metnin ötesinde, sahip olduğumuzu reddetmeyi sevdiğimiz ön yargılarımızı (özellikle ırkçılık) destekler ya da meseleler üzerinde iç çatışmaya neden olur.
- Geçmişin olumsuz yönleriyle geleceğin olumlu yönlerini –aktivizm sonucunda- karşılaştırarak okuyucu için değişimin eylem yoluyla mümkün olduğunun altını çizer.
- İzleyiciyi etkilemeye çalışıyor gibi gözükmek yerine tarafsız, hiçbir desteğe dayanmayan ve kamusal alandan geliyor izlenimi taşır.
- İzleyiciyi pasifize eder; izleyicinin ayrımsal çözümlemeyi kullanabilecek bir ipucu bulamayacağını varsayar ve izleyicinin harekete geçmeme ihtimalini göz ardı eder.
- Görsellik, retorik ve sembolik araçlarını açıkça kullanır; fakat kullanılan bu unsurlar topluma ait olmalı ve yaratıcısı tarafından basit ve evrensel olarak çözümlenebilmelidir (Lilleker, 2013: 225).

Propagandanın işlevlerini yerine getirebilmesi için az ve öz olması ve yöneltilen kişi ya da topluluk tarafından anlaşılır olması oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca propagandanın tesir edebilmesi için her toplum ayrı ayrı analiz edilerek ona göre oluşturulacak metotlarla yapılmalı ve mümkün olduğunca tekrarlanmalıdır. Toplumlarda belirli bir süreçte oluşan birtakım duygular vardır ve propaganda bunları tespit edip istismar ettiği veya kullandığı nispette başarılı olabilmektedir.

Özellikle toplumların diğer toplumlar hakkında kulaktan duyma ya da gazete, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları sayesinde bilgi sahibi olmaktadır. Bu bilgiler yanlış olabildiği için kimi zaman kendisiyle bile çelişebilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar sayesinde hem yapılan propagandaların önlenmesi ve karşı propaganda yapılması hem de uluslararası alanda meydana gelen olayların doğru bir şekilde anlatılması önem arz etmektedir. Demokratik ve gelişmiş ülkelerde oluşan kitle iletişim araçlarının olayları yansız bir şekilde üçüncü ülkelere aktarılması da propagandanın göz ardı edilmemesi gereken önemli bir boyutudur. Olayları kendi bakış açısıyla yorumlamak ve aktarmak alıcıların bütün düşünceleri dinleyebilmesi ve olaylar hakkında tüm boyutlarıyla bilgi sahibi olması kitle iletişim araçlarının meşruiyetini pekiştirmekle birlikte demokratik yaklaşımlara da katkı sağlamaktadır.

Propagandanın temelinde bir milletin hamlelerini, gayretlerini sağlayan, hemen hemen biyolojik diyebileceğimiz inancın bulunması lazımdır. Propaganda, kendi varlıklarına, ülkelerine ve istikballerine inanan milletlerin ve cemiyetlerin tabii hareketlerinden başka bir şey değildir. Propagandaya başvurmadan sadece toplumun sağlığı, temizliği sayesinde bozguncuların, tahrikçilerin hakkından gelinebileceğine inanmak beyhude bir çaba olarak kalabilir (Domenach, 1960: 116). Halkın doğru bilgilendirilebilmesi için herhangi bir kesimin güdümünde olmayan, karşıt fikirlerin de kendini ifade imkânı bulduğu, bağımsız ve tarafsız kitle iletişim araçlarının olması oldukça önemlidir.

Üzerinde durulması gereken önemli bir konu da eğitim ile propaganda arasındaki ilişkidir. Bu iki kavram birbiriyle ilişkili olsa da her açıdan birbirinden farklıdır. Eğitim bireylerin bilgi birikimlerini arttırarak zaman içerisinde gelişmesini amaç edinirken propaganda bireylerin gerçek bilgileri öğrenmemesini ve belli bir amaç doğrultusunda hareket etmesine yönelik çalışmalar içermektedir. Eğitim halkın nasıl düşünmesi gerektiğine açıklık getirmeye çalışırken; propaganda neleri düşünmesi gerektiğini söyler. Eğitim bireysel gelişimi amaçlarken propaganda daha çok topluluğa yöneliktir ve

topluluğun birlikte bir amaca yönelik hareket etmesini amaçlamaktadır. Bu konular üzerine çalışmaları bulunan pek çok düşünür propagandanın olumsuz etkilerinden kurtulabilmek için kişilerin kendi çabaları ve/veya devlet eliyle eğitilmesiyle sağlanabileceği görüşünü ileri sürmektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe kişi farklı kaynaklara da ulaşabilir ve birden çok kaynaktan edindiği bilgilerle belirli bir konu hakkında kendi görüş ve düşüncesini geliştirebilir. Bu durumda da kişi propagandanın olumsuz yönlerinden etkilenmez veya en az etkilenebilir. İlk çıktığı dönemlere bakıldığında radyonun eğitim için kullanılabileceği düşüncesi hâkimdi. Burada etkili bir iletişim aracı olarak kullanılan radyo eğitim aracı olarak kullanılabileceği gibi salt propaganda aracı olarak da kullanılabilir. Hangi amaçla kullanıldığı ve toplumda yaşayan bireylerin ondan aldığı bilgileri ne şekilde kullanacağı/yorumlayacağı ve birden fazla radyonun olması konuları eğitim ve propaganda ilişkisi içerisinde oldukça önem kazanmaktadır.

Propaganda kamuoyu oluşturmada etkili bir araç olmakla birlikte özellikle kararsız kesimleri etkilemede kullanılmaktadır. Bir iktidarın belirli bir süre geçmesi ile birlikte kendi muhalefetine oluşmasına sebep olmasının yanı sıra destekçileri de azalabilmekte özellikle kriz ve benzeri dönemlerinde toplum yeni iktidar arayışına girebilmektedir. Bu durumda ise toplumdaki kararsızların sayısı artmakta lehte ve aleyhte propagandalar yoğunlaşarak bu kesimleri etkilemeye ve kendi taraftarları arasındaki bağları güçlendirmeye de yaramaktadır. Kararsız kişileri etkilemek için yapılan propagandanın seçim dönemlerinde yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür.

Televizyon yaygınlaşmadan önce radyo neşir ve propagandanın en önemli araçlarından birisi olarak görülmüştür. Döneminde yazılı kitle iletişim araçlarından - gazete, dergi, kitap vb.- farklı görülmüş, düşünceleri yayma aracı olarak kullanılmıştır. Radyonun bu denli rağbet görmesinde çok geniş alanlara çok hızlı bir şekilde yayılabilmesi, yazı yazmak ve benzerlerinden ziyade konuşularak ve dinlenilerek düşüncelerin aktarılmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte ilk yayın yıllarında eğlendirici bir araç olarak kullanılmıştır. Bu, radyonun üç temel özelliğinden -eğitmek, bilgilendirmek ve eğlendirmek- bir tanesi olarak görülmüştür. Ancak burada salt eğlendirme aracı olarak görmekten ziyade kullanılan müziğin içerisindeki söz, ritim gibi özellikler propagandanın en temel argümanlarından bazılarıdır. Müziğin propaganda aracı olarak kullanılmasına örnek olarak 1930'lu yıllarda Türkiye'de devletin Türk müziğini yasaklaması üzerine halkın Suriye, Irak, Yunanistan gibi ülkelerin radyolarının

dinlemesi (Devran, 2011: 15) ve o ülkelerin propagandasına açık hale gelmesi devlet-kamu yayıncılığı-yasaklayıcı bakış açısı bağlamında önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Okumu-yazma oranının düşük olduğu toplumlarda görsel ve işitsel yayın araçları daha da önemli bir yere sahip olmaktadır. Radyo okuma-yazma bilmeyen kişilere farklı dünyalardan ezgiler sunmakta ve kişileri kendisine çekmekte ayrıca da kişinin başka kanallardan bilgi/haber akışı sağlaması nedeniyle de belli bir ihtiyacı gidermektedir. Bu bağlamda okuma-yazma oranının düşük olduğu toplumlarda işitsel kitle iletişim araçlarının önemli bir yere sahip olduğunu, kişi veya olayları manipüle etmek veya topluma yanlış bilgi vererek istenildiği şekilde yönlendirilmesinin görece kolay olduğunu ifade etmek mümkündür.

Radyo dışında iletişim sağlayan yöntemlerde -konferans, miting vb.- ya kişilerin olduğu yere gidilmeli ya da kişiler getirilmelidir ki bu yöntemler oldukça maliyetlidir. Radyo kişiler her ne işle uğraşırlarsa uğraşsınlar duyulabilen araçlar olduğu için kişileri işlerinden alıkoymaz, konuşan kişinin söyleyeceklerini söylemesi için düzenli olarak oraya gidip konuşma yapmasını engelleyeceği ve kişilere düşüncelerini anlık olarak ulaştırabileceği için oldukça kullanışlı bir araçtır.

Radyonun ilk icat edildiği yıllarla farklı ülkelere yönelik yayınların başlaması aynı tarihlerde olmuştur. Avrupa'da ülke içerisine yapıldığı kadar kolonilere yönelik de radyo yayınları başlamıştır. Farklı ülkelerdeki dinleyiciler için ilk sürekli yayıncılık 1927'de Hollanda'da gerçekleştirilmiştir. Bu yayınlar, Hollanda'nın yerli radyolarından oluşuyordu ve Hollanda halkı ile çok geniş bir alana yayılmış kolonilerini kapsıyordu. Kullanılan dil ve yayın içeriği itibarıyla Hollanda vatandaşı olmayan veya vatanından ayrı yaşayan Hollandalıların haricindekilerin bu yayına ilgi gösterdiği söylenemezdi. Fakat bu yayınlar bir basamak oluşturmuş, daha sonra birçok ülke vatandaşları için benzer kuruluşlar kurmuştur: 1929'da Almanya, 1931'de Fransa, 1932'de İngiltere ve 1934'de Japonya (Browne, 1982'den akt. Demirkıran, 2008: 73). İlk yıllarında sınır ötesi yayınların da yapılmaya başlanması önemli bir noktaya taşınmıştır. Bu sınır ötesi yayınların yapılmasındaki amaçlara bakıldığında devlet içerisinde olan olayları kendi bakış açısıyla dünyaya anlatmak, dünyada olan olaylar hakkında kendi düşüncelerini ifade etmek, yayılcılık politikasını devam ettirip daha da geliştirmek, yurt dışındaki vatandaşlara ulaşabilmek olarak ifade edilebilir.

Sınır gibi bir kavramı tanımadığı için radyo, uluslararası alanda da önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. İlk çıktığından itibaren önemi her geçen gün artan radyo, ilerleyen yıllarda önemli bir propaganda aracı ve savaş silahı olarak görülmüştür. İlk yıllarında kamu yayıncılığı kavramından oldukça uzak olan radyo kendi toplumunu ve diğer milletleri etkileme ve yönlendirme aracı olarak görülmüştür. Buna örnek olarak Sovyet Rusya'nın yaptığı yayınları, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Almanya'ya yönelik Almanca olarak yaptığı yayınlar -BBC Avrupa'nın birçok noktasına yayın yapmıştır- (Demirkıran, 2020: 154), Arap ülkelerinin Türkiye'ye ve Türkiye'nin Arap dünyasına karşı yaptığı yayınlar verilebilir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere tarafından yapılan yayınların Alman halkı tarafından dikkatle takip edildiği bilinmektedir. Yine İkinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere kamu yayıncısı kurumu olan BBC'nin Fransızca olarak Fransa'ya yönelik yaptığı yayınlar 3,5 saat iken savaş zamanı har gün geliştirilerek haftada 45 saate kadar çıkartılmıştır. BBC'nin Fransızca yayınları başlangıçta "Ici France" (burası Fransa) sloganıyla yapılırken sonrasında "Fransızlar Fransızlarla Konuşuyor" adını almıştır (Öymen, 2014: 230). Bu durum kısa, öz sloganların toplumları etkilemede etkili bir propaganda aracı olduğunu da gösterir niteliktedir. Yine Türkiye'de de 8 Ocak 1937 tarihinden itibaren Hatay sorununa yönelik Arapça olarak radyo yayınları yapılmıştır (Akarcılı, 2003: 30). Bu dış yayın ile Hatay sorununu dünyaya anlatmak, aleyhte yapılan yayınları engellemek amaçlanmıştır.

Gerçek demokrasi ancak halkın her şeyden haberdar edildiği, toplumsal yaşamı tanımaya, ona katılmaya çağrıldığı yerde var olabilir (Domenach, 1960: 122). Toplum hakkında bilgi sahibi olan ve toplumsal hafıza niteliği taşıyan radyonun geçmişte olmuş veya güncel olayların topluma aktarılması ve karşıt görüşlerin de kendini ifade edebildiği şartları sağladığında ulusal propaganda haklı temellere oturtulabilir ve demokrasinin gelişmesine katkı sunarak toplumun ilerlemesine katkı sağlayabilir. Böyle bir propagandanın varlığı küçük bir azınlığın lehine toplumun aleyhine olarak yapılan gizli veya açık propagandalar düşünüldüğünde gereklidir de denilebilir. Böylece toplum küçük grupların hedefleri yerine toplumun tamamına faydalı olabilecek uzun vadeli amaçlar doğrultusunda ilerleme kaydedebilir. Bu bakış açısıyla bakıldığında toplum tarafından genelde aldatmaca olarak algılanan propagandanın toplumda demokrasi kültürünün gelişmesine ve toplumun tamamına fayda sağlayacak çalışmaların yürütülmesine katkı sağlayacak bir araç olarak görülebilmektedir.

Demokratik ve/veya otoriter rejimler şeklinde bir ayrım yaparsak otoriter rejimlerde kitle iletişim araçlarının, özelde radyo/televizyonun, yönetimi elinde bulunduranların bir organı olduğu ve tek taraflı alınan kararları vs. topluma duyurmak, benimsetmek, uygulatmak için kullanıldığı ifade edilebilir. Demokratik rejimlerde ise, tek seslilikten ziyade çok seslilik olduğu için otoriter rejimlerdeki uygulamaların tam tersi şekilde işlev gördüğü söylenemese de farklı şekilde algılandığı ve farklı işlevler üstlendiği söylenebilir. Bununla birlikte radyo/televizyonu diğer iletişim vasıtaları olan; toplantı, kongre, miting, gazete, dergi vb. kitle iletişim araçlarından ayrı değerlendirmek gerekir. Yani otoriter bir şekilde idare edilen toplumlarda basına rahatlıkla sansür uygulanabilir, muhalefet eden kişiler susturulabilir, süreli yayınlar yasaklanabilir ve tamamlayıcısı olarak radyo/televizyon topluma iktidarı elinde bulunduranların istediği şeyleri aktaran tamamlayıcı bir vasıta haline getirilebilir/kullanılabilir.

Öbür taraftan liberal sistemlerde önemli bir kitle iletişim aracı olan radyo/televizyonun özel kesimin eline bırakılması sonucu nasıl propaganda aracı olarak kullanıldığına ilişkin olumsuz birçok örnek vardır. Liberal sistemin hâkim olduğu ve radyonun özel kesimin elinde olduğu ABD’de özellikle seçim dönemlerinde radyoyu satın alan siyasi partiler diğer rakipleri üzerinde önemli avantaj elde etmişlerdir (Balkanlı, 1961: 109). Bu durum döneminin en önemli iletişim aracı olan radyo/televizyonun tamamen özel sektöre bırakılmasının sakıncalarını gözler önüne sermekle birlikte maddi çıkar gözetken kesimler nedeniyle ciddi bir propaganda aracı olduğunu ve toplumu kolayca ikna ve/veya manipüle edebildiğini göstermektedir.

Kitle iletişim araçları toplum üzerinde önemli etkiler yaratabilen araçlardır. Toplumu bilgilendirmek, eğitmek ve hatta güdüleyerek belirli bir alana yönelmesini sağlamak kitle iletişim araçları aracılığıyla yapılabilir. Toplumda statü sahibi kişiler, siyasi partiler, baskı ve çıkar grupları kitle iletişim araçlarını kullanarak, topluma belirli mesajlar göndererek belirli bir amaca yönelmesini sağlayabilir. Bu şekilde yönlendirmeler yapılırken araçlarının denetim altına alınması oldukça önem arz eden bir konudur. Kitle iletişim araçlarını denetimi altında bulunduranlara sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir:

- Kitle iletişim araçları dikkatleri belirli sorunlara, çözümlere ya da insanlara çekip yönlendirerek, güç sahibi olanları kayırıp, buna bağlı olarak da rakip birey ya da gruplara yönelmesini önler.
- Kitle iletişim araçları statü sağlar, meşruiyeti güçlendirir.
- Kitle iletişim araçları belli koşullarda inandırma ve seferber etmenin bir kanalı olabilir.

- Kitle iletişim araçları belli toplulukların oluşmasına ve varlıklarını sürdürmesine yardımcı olabilir.
- Kitle iletişim araçları, psikik ödül ve doyumların sunulmasında araç olabilir. Rahatlatır, eğlendirir ve gururları okşayabilir (İrfan ve Korkmaz, 1990: 96).

Kitle iletişim araçlarının inandırıcılık yönü oldukça önemli bir konudur. Özellikle okuma yazma oranlarının düşük olduğu, ulaşımın zor olduğu, iletişim araçlarının belli kişiler elinde toplandığı ve kişiler arası iletişimin zayıf olduğu toplumlarda kitle iletişim araçları panik çıkarabilir ya da paniği önler nitelikte araçlardır. Amerika’da 1938 yılında radyoda yayınlanan “Dünyalar Arasındaki Savaş” isimli radyo piyesi buna güzel bir örnektir. Bu piyes yayınlanmadan önce günlük yayın birdenbire kesilmiş ve dünyanın Merihliler tarafından işgal edildiği bildirilmiştir. Böylece başlayan piyes bu baskını en ince ayrıntılarına dek anlattıktan sonra sona ererken yapıtın hayal ürünü olduğu defalarca dinleyiciye bildirildiği halde, Amerika’da birçok kişi kalp krizinden ölmüş, binlerce insan sokaklarda dua etmiş, diğerleri ise silahlanıp Merihlilerle savaşmaya hazırlanmıştır (Öngören, 1972: 17). Aynı piyes 1944’te Şili’de, 1949’da Ekvator’da sonuçları daha ağır olan tepkiler yaratmıştır. Fakat radyo ve televizyon deprem, sel baskını, bombardıman gibi panik çıkmasına sebep olacak olaylar sırasında heyecanı önleyen en güçlü yayın organıdır.

İletişim bilimi üzerine önemli çalışmalar yapan Lasswell’den Oya Tokgöz’ün aktardığına göre (2015: 116) iletişimin artması üç işlevi beraberinde getirmiştir. Bu işlevler şu şekilde açıklanabilir:

- Çevreyi gözetlemek: Geniş dünya içindeki olayları öğrenme bakımından bireyin ufkun üzerine bakmasını sağlama medyanın görevidir.
- Toplumun çevredeki olaylar bakımından tepkisi arasında bağlantı kurma: Bu durumda, bireye kitle iletişimi bazı haberlerde yer alan olayları yorumlamayı sağlarken, medya ise bireyin dünyada ne olup bittiği bakımından fikir sahibi olmasını sağlamaktadır.
- Kültürel mirasın aktarılması: Çocuklara geçmişlerini, neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu, başka insanlardan ne gibi farkları bulunduğunu öğretmek.

Batılı ülkelerde basın yayın özgürlüğü konuşma ve fikir özgürlüğünün yanı sıra demokrasinin en kutsal değerleri olarak kabul edilir. Basın yayın özgürlüğü sadece bireyi hükûmete karşı koruyan bir mekanizma olarak görülmez, aynı zamanda demokrasinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve toplumun tümüne faydası olduğu fikri savunulur (Gürsoy, 1999: 15-16). Bununla birlikte radyonun ilk çıktığı yıllarda kişilerin doğrudan kabul ettiği ve referans gösterdiği bir araç özelliği taşımasına karşın demokratik bilinç geliştikçe eleştirel, şüpheli ve sorgulayıcı bir yaklaşım sergilenmeye başlandığı söylenebilir.

Toplumun oluşmasında önemli bir yere sahip olan haberleşme hürriyetinin kısıtlanması UNESCO tarafından 1948 yılında Cenevre’de toplanan uluslararası konferansta; millî güvenlik nedenleriyle sır saklama zorunluluğu, hükûmet şekillerini zorla değiştirilmeyi tahrik ve telkin eden fikirlerin ifadesi, suç işlemeyi tahrik eden fikirlerin ifadesi, adalet kavramını ihlal eden fikirlerin ifadesi, müstehcen yayın, fikir ve sanat eserleri üzerindeki mülkiyet haklarının ihlali, gerçek ve tüzel kişilerin şereflerine kamu yararı dışında zarar veren fikirlerin ifadesi, devlet ve ulusların ilişkilerine zarar veren yalan haberlerin yayınlanması hallerinde mümkün olacağı kabul edilmiştir (Beşiroğlu, 1973: 64).

Radyo ve televizyon öncesi dönemde de yazılı basın önemli bir güç olarak görülmüştür. Demokratik toplumlarda dördüncü güç olarak görülmesi nedeniyle devletin kontrolü altında olmaması, özerk ve özgür olarak yapılandırılması gerektiği düşünceleri dile getirilmiştir. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta da azınlıkların kendini ifade edebilmesine olanak tanınması konusudur. Basının salt çoğunluğun düşüncelerini dile getirmesi azınlık düşüncelerinin dile getirilmemesi ve demokratik gelişime ket vurmasının yanı sıra karşıt düşüncelerin de ifade imkânını engellemektedir. Bu noktada kitle iletişim araçlarının ne devlet teşkilatı içerisinde ne de tamamen özel kesimin elinde olması istenmemiş devlet eliyle kurulması ancak hükûmetlerden bağımsız hareket edebilecek şekilde teşkilatlandırılması gerektiği düşüncesi savunulmuş ve bu yönde çalışmalar yürütülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET RADYOSUNDAN TRT'YE: KISA BİR TARİHÇE

Radio yayınları dünya ile yakın tarihlerde Türkiye'de de faaliyete başlamıştır. İlk radyo yayınları tıpkı İngiltere'de olduğu gibi özel şirket eliyle yapılmış, ilerleyen yıllarda önemli bir kitle iletişim aracı olduğunun -özellikle propaganda aracı olarak kullanılabileceğinin- farkına varılarak devlet bünyesine alınmıştır. Türkiye'de radyo yayıncılığı, dünya ile yakın tarihlerde başlamasına karşın ekonomik nedenlerle ilk dönemlerde ciddi bir gelişme gösterememiş, fakat zaman içerisinde belli bir ilerleme kat etmiştir. Bu bölümde Türk siyasal hayatı bağlamında radyo ve televizyon yayıncılığının gelişimi ve bu çerçevede özellikle özerklik etrafında yaşanan gelişmeler ve tartışmalar incelenecektir.

1. TÜRKİYE'DE RADYO YAYINCILIĞI

Kurtuluş Savaşı döneminde özellikle yeni oluşmaya başlayan millî bilincin tam anlamıyla öğrenilmesi ve diğer devletlerin ülkemize yönelik yürüttüğü algıların kırılması için propagandaya büyük önem verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansının kurulmasındaki gayeyi şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Düşman bir memleketi önce ordusu ile değil, propagandası ile işgal eder. Süngü onun arkasından gelir. İşte onun içindir ki, biz bu alanda kendi sesimizi duyuracak bu ajansı kuruyoruz”* (Güngörmez, 2002: 7).

Ülkemizde televizyon öncesi radyonun hâkim olduğu dönemi; 1927-1946 ve 1946-1964 şeklinde genel anlamda ikili bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Birinci dönemde radyo bir anlamda yeni keşfedilmiş, gelişmemiş ve toplum tarafından bilinmemektedir. Buna karşın İkinci Dünya Savaşıyla birlikte dünya ile benzer şekilde önemi anlaşılmış ve gerek içeride gerekse dışarıda önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır ve tek parti yönetiminden dolayı diğer iletişim araçları gibi radyoya da tek seslilik hâkimdir. Bununla birlikte ikinci dönem (1946-1964) olarak ifade edilebilecek dönemde önceki dönemde hâkim olan yönetim anlayışı (çoğunlukçuluk) olmasına karşın cumhuriyeti kuran kadroların içinden gelen etkili bir muhalefet bulunmaktadır. Bu noktada radyonun önemi daha da artmış, iktidara ciddi eleştiriler yöneltilmiş; iktidar ise radyoyu kendi politikaları doğrultusunda kullanmak istemiştir.

Radyo Türkiye’de ilk çıktığı dönemlerde -televizyon öncesi dönem- toplumun büyük bir kısmı kırsal alanlarda yaşamaktadır ve merkezi hükûmetin bu kişilere ulaşabilmesinin oldukça güç olduğunu ifade etmek mümkündür. Konuşmaların, alınan kararların vb. toplumun tamamına ulaştırılması ve uygulanmasının sağlanması için yerel idareciler, o bölgedeki zengin kişiler, kanaat önderleri gibi kimselerin duyurması/iletmesi gerekmektedir. İşte bu noktada sorunlar yaşandığı, aradaki kişiler kendi çıkarlarını düşündüğü ve bu yönde çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse Cumhuriyetin kurulmasından sonra toplumu ilgilendiren en önemli konulardan bir tanesi toprak reformudur. Toprak reformu ile büyük arazilerin topraksız köylülere taksimi öngörülürken, bunun toplumun tamamına duyurulup yaygınlaştırılamaması halinde, bu reforma karşı çıkan o bölgedeki zengin zümre duymasını engelleyerek toplumu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebileceği açıktır.

Radyonun yaygınlaşmasıyla birlikte kamunun güçlü bir organı gibi görülmüş hatta kişiler “radyodan duydum” diyerek radyoyu güvenilir bir referans olarak göstermeye başlamışlardır (İlaslan, 2014a: 94). Bu durum radyonun döneminde ne denli etkili bir kitle iletişim ve propaganda aracı haline dönüştüğünü göstermek bakımından önemlidir.

Radyodan daha geç yayına başlamasına karşın daha hızlı gelişme gösteren televizyonun, radyonun ilk kullanımındaki ağırlıklı olan eğlence ve kültürel aktivitelerden farklı olarak eğitim için de kullanılabileceği düşünülmüştür. Nitekim dünyada eğitim merkezlerinin yetersizliği, kişilerin zahmete katlanmadan evlerinde eğitim alıp sadece sınava tabi tutularak belirli alanlara yönlendirilmesi, televizyonun renklenmesi ile birlikte canlıymış gibi yayın yapabilmesi bu durumu desteklemektedir. Ülkemizde de bu duruma benzer olarak televizyon 1950’li yılların başından itibaren yavaş yavaş adını duyurmaya başlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Frekans Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Mustafa Santur, Avrupa gezileri sırasında gördüğü televizyonu Türkiye’ye getirebilmek için önemli çaba harcamış, üniversite yönetimine başvurarak gerekli araç gereçlerin sağlanmasını talep etmiştir. 1952 yılında eğitim amacıyla her 15 günde bir 60 dakika olarak yapılmaya başlanan yayınlar Türkiye’de televizyon alanında yapılan ilk yayınlardır (Dural Tasouji, 2022: 57). Bu durum yayınların gelişmesine paralel şekilde sadece eğlence aracı olarak kullanılmasından ziyade farklı misyonları da -özellikle propaganda aracı olarak- üstlenmeye başladığını göstermektedir.

Kamu hizmeti yayıncılığı en başından çeşitli eleştirilere ve itirazlara yol açan bir pratik olmuştur. Bu eleştiri ve itirazların başında şunlar gelmektedir: Radyo ve televizyonda kamu yayıncılığı ile tekelciliğin sürüyor olması (kamu yayın kuruluşları, kamu hizmeti yayıncılığının fikir ve uygulama olarak ana rahmini temsil eden Avrupa’da bir iki örnek dışında radyo ve televizyon alanının tek-el kuruluşu olmuşlardır); kamu yayıncıları ile siyasal iktidar arasındaki ilişkilerin çoğu kez tartışmalı olması (kamu yayın kuruluşları siyasal iktidar ile tecimsel iktidar arasında kararlı bir denge tutturmakta genellikle zorlanmış, finansmanı tamamen kamusal olduğunda siyasal iktidara, tecimsel olduğunda ise tecimsel iktidar odaklarına yaslanma eğilimi göstermiştir); kamu yayıncılığının halkın beğenilerini göz ardı etmesi ve seçkin bir yayın politikası izlemesi (Mutlu, Çaplı ve Kejanlıoğlu, 2001: 28). Türkiye’de Demokrat Parti (bundan sonra kısaca -DP-) iktidarı öncesinde gündeme hiç gelmeyen bu eleştiriler bağlamında 27 Mayıs sonrası radyo ve televizyon yayıncılığı şekillenmiş ve siyasi partiler ve yazılı ve görsel medya tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmış, özerk ve tarafsız bir kamu kurumu olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır.

1.1. RADYONUN İLK YILLARI: ÖZEL ŞİRKET (TTTAŞ) DÖNEMİ (1927-1936)

Kurtuluş Savaşı sonrasındaki döneme bakıldığında her alanda yenileşme çalışmaları olduğu göze çarpmaktadır. Yayıncılık alanında konuya geniş çerçeveden bakıldığında ise 1920’li yıllardan itibaren haberleşmeye çok önem verildiği görülmektedir. Bu kapsamda ülke sathında yaşanan gelişmelerin duyurulması ve takibinin yapılabilmesi için 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı kurulmuştur.

Türkiye’de radyo yayıncılığına ise, İngiltere’dekine benzer şekilde özel şirket olarak kurulan *Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi* (bundan sonra kısaca -TTTAŞ-) ile başlanmıştır. İstanbul’daki vericiyle 1927 Mart’ının ilk haftasında deneme yayını yapılmış, programlı ve düzenli yayınlara ise 5-6 Mayıs 1927’de başlanmıştır (Akarcılı, 2003: 13). Maddi imkânsızlıklar, teknolojik gelişmelerin yeterince takip edilememesi, yetişmiş insan gücünün eksikliği, özel sektörün çok yetersiz olması gibi nedenlere rağmen radyo yayınları Türkiye’de diğer ülkelerle yakın tarihlerde devletin denetim ve kontrolünde başlamıştır.

Radyo yayınlarının düzenli bir şekilde 6 Mayıs 1927 tarihinde başladığı kabul edilse de deneme yayınlarının daha önceki tarihlerde başladığı yapılan literatür taramasından anlaşılmaktadır. İlk radyo deneme yayınının 19 Mart 1923 tarihinde

yapıldığı o dönem yayınlanan *Tevhid-i Efkar* gazetesinin 20 Mart 1923 tarihli sayısında şu şekilde (Arvas, 2018: 410) yer almaktadır:

“Şehrimizde Telsiz Telefon tecrübeleri... Darülmuallim’in muallimlerimizden Rüştü Bey, bir aydan beri İstanbul halkına dahi, Avrupa ve Amerika’da birdenbire fevkalade teemmün eden telsiz telefon hakkında bir fikir verebilmek için tecrübeler yapmaktadır. Dün Darülmuallim’in konferans salonunda bir nutuk, ney ile çalınan zeybek şarkısı terennümanı, Darülfünundan vazih bir suretle dinlenebilmiştir. Mamafih konser namesi arasında limanımızdaki sefaının telsiz telgraf muhaberatı dahi karışmaktaydı...”

İlerleyen yıllarda, TRT’nin kuruluş kanunu ve daha sonraki kanunlarda yer bulacak olan kamu hizmeti yayıncılığı kavramı, o dönemin hükûmeti ile TTTAŞ arasında imzalanan imtiyaz sözleşmesinin birinci maddesinde aşağıda yer aldığı şekilde ifade bulmuştur (Arvas, 2018: 419).

“406 numaralı kanun mucibince Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde umumi faydalara yarayan siyasi, iktisadi, içtimai ve ilmi havadis, nutuk, konferans ve konserlerle sair hadiseler ait bilgilerin ve fennin ilerlemesiyle ileride bütün medeni memleketlerdeki telsiz telefon postalarının tatbik ve neşredeceği diğer bütün hususların halka neşir ve tamimine mahsus olmak üzere Ankara ve İstanbul’da meydana getirilmiş olan mürsile istasyonlarının PTT Umum Müdürlüğü namına işletilmesi hususu ilgili imzadan itibaren on sene müddetle mezkur şirkete ihale olunmuştur”

Bu sözleşmeyle ülke çapında yayın yapma yetkisi TTTAŞ’ye devredilmiş ancak gerek denetimi gerekse yayın faaliyetleri konusunda hükûmetle uyum içerisinde çalışacak şekilde düzenlenmiştir.

Düzenli yayına başlanılan ilk yıllarda radyo, yalnızca bir eğlence aracı olarak işlev kazanmış, radyoya kültür ve sanatın geliştirilmesi, halkın eğitimi, ulusal bilincin aşılması gibi millî roller ise daha sonraki süreçte yüklenmiştir (İlaslan, 2014a: 85). İlk yıllarında müzik ağırlıklı program yapılması bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

TTTAŞ dönemi olarak anılan 1927-1936 yılları arası mali kaynakların yetersiz olması nedeniyle ara ara yayınların durdurulduğu görülse de genel olarak her akşam 19.00 ila 21.30 saatleri arasında yayın yapıldığı görülmektedir. Yayınlar az sayıda aboneden tahsil edilen ruhsat gelirleri ve devlet yardımlarıyla sürdürülmüştür. İlk yıllarda yayınlar ağırlıklı olarak musiki içerikli yapılmıştır. İmzalanan on yıllık sözleşmenin sona ermesinden sonra TTTAŞ tasfiye edilmiş ve hükûmet tarafından çıkarılan kararnameyle radyonun yönetimi merkezi idareye geçmiş ve devlet radyosu olarak nitelendirilen dönem başlamıştır (Özçağlayan, 2002: 534).

2. DEVLET BASIN-YAYIN DÜNYASINDA (1936-1964)

Avrupa ülkeleriyle yakın tarihlerde yayına başlamasına rağmen yayıncılık hakkını elinde bulunduran şirketin yayıncılık faaliyetlerini maddi zorluklardan dolayı yerine

getirmekte zorlanması gibi nedenlerle radyo yayıncılığı Türkiye’de aynı hızla gelişme gösterememiştir. Radyonun bir propaganda aracı olarak öneminin anlaşılmasına başlanmasıyla da farklı bir sürece girilmiştir. Radyonun öneminin kavranmış olması ve özel şirketlere bırakılamayacağı düşüncesinin hâkim olmasıyla 1936 yılında verilen 10 yıllık lisans süresinin dolmasını takiben radyo yayıncılığı doğrudan devlet yönetimine alınmış ve *Posta ve Telgraf Teşkilatı*’nın (bundan sonra kısaca -PTT-) idaresine devredilmiştir.

2.1. PTT DÖNEMİ (1936-1940)

Radyonun devlet bünyesine alındığı bu dönemde dünyada yaşanan 1929 ekonomik bunalımının da etkisiyle 1930’lu yıllar ülkemizde devletçilik anlayışının geliştiği dönem olarak bilinmektedir. Nitekim 1933 yılında yürürlüğe giren sanayi planıyla birlikte her alanda gelişme gösterilebilmek için çalışmalara başlanmıştır. Devletin radyo yayınlarını bizzat kendisinin yapmasını bu kapsamda değerlendirmek daha doğru olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk, 1935 yılında yaptığı Meclis açılış konuşmasında; “ulusal kültür için gerekli olduğu gibi, uluslararası ilişkiler yönünden yüksek önemi olan radyo işine önem vermeniz çok yerinde olur” (TBMM Tutanakları 1, 1935: 2) demiş ve radyonun daha aktif kullanılacağına sinyallerini vermiştir. Radyo, dünya ekonomik bunalımının etkilerini en aza indirmek, yerli üretimi arttırmak ve yurt içinde üretilen malların kullanılmasını sağlamak için toplumu yerli malı kullanmaya teşvik etmek gibi amaçlar doğrultusunda kullanılmaya çalışılmıştır. Yine aynı dönemde uygulanan politikaların ilk elden halka anlatılmasında önemli bir araç olarak işlev görmüştür.

1937 tarih 3222 sayılı Telsiz Kanunuyla radyo yayıncılığı doğrudan doğruya düzenleme konusu yapılmış ve radyo alanında devlet tekeli tesis edilmiştir. Bu dönemde vericiler ve yayın stüdyolarının yönetiminden PTT sorumlu iken, programların düzenlenmesi sorumluluğu Millî Eğitim Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı’na aittir (Eren, 2008: 61). Yine bu dönemde yayınların çeşitlendirildiği ve daha düzenli yayın için planlı çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda çocuklara yönelik yayınlar, toplumun moralini yüksek tutmak için yapılan programlar, radyo tiyatrosu bu dönemin önemli programları olarak sayılabilir.

Yapılan çalışmalarla birlikte 1936-1940 arası dönem bir hazırlık dönemi niteliği taşımaktadır. Bu hazırlıklardan ilki niteliğinde olan yeni kanunun hazırlanması, 1938

yılında yeni ve güçlü bir radyo vericisiyle modern bir yayın stüdyosu kurma girişimleri aynı yılın sonlarında tamamlanmıştır. Yayın yapacak personelin yetiştirilmesi girişimleri ve 1940'ların ciddi yayıncılık çabasının ilk hazırlıkları da bu dönemde yapılmıştır (Kocabaşoğlu, 1980: 132). Oldukça kısa olan bu dönemde savaşın ayak seslerine rağmen önemli yatırımlar yapıldığını söylemek mümkündür.

Bu dönemde radyonun ilk yıllarından farklı olarak söz programlarının arttığı görülmektedir. Yapılan programlara; *İnkılap Dersleri*, *Hukuk Bilgileri*, *Hukuk İlmini Yayma Adına Konuşmalar*, *Ceza Kanununda Yazılı Olmayan Suçlar* örnek olarak verilebilir (Cankaya, 2003: 30). Bu yayınlarla kişilerin eğitilerek toplumsal düzen oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Ayrıca bu dönemin bir diğer özelliği olarak devlet adamlarının radyoya daha fazla ilgi göstermeye başladıklarını ve daha fazla yararlandıkları hususudur. Cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar ve milletvekilleri genellikle resmi günlerde ya da bazı konular hakkında radyoda konferanslar vermeye başlamışlardır (Alpyıldız, 2016: 18).

2.2. MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİ (1940-1943)

PTT'nin radyo yayınlarını yürütmekte yetersiz kaldığı düşünülerek 22 Mayıs 1940 tarihli ve 3837 sayılı Kanunla Başbakanlığa bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü kurularak radyo yayınları bu müdürlük bünyesine alınmıştır. Kanunun 4 üncü maddesinde Umum Müdürlüğün radyo ile ilgili olduğu düşünülen görevleri şu şekilde sayılmıştır:

- Memleket içinde ve dışında siyasî, iktisadî, içtimaî ve harsî hareketler bakımından bütün neşriyatı takip etmek,
- Memleket içinde ve dışında; millî siyaset ve menfaatlerimizi ihlâlâ matuf olabilecek propagandaları karşılamak, rejimin dâhilî ve haricî siyaseti hakkında efkârı umumiyeyi tenvir etmek ve icabına göre münasip göreceği vasıtaları kullanarak neşriyat yapmak ve yaptırmak,
- Millî matbuatın inkılap prensiplerine, Devletin umumî siyasetine ve memleket ihtiyaçlarına uygun olmasını temine çalışmak ve bunların meslekî inkişaf ve faaliyetleri için rehberlik etmek,
- Radyodifüzyon postaları vasıtasıyla halkımızın siyasî, içtimaî, iktisadî, harsî ve bedîî ihtiyaçlarını tatmin edecek programlar ihzarını ve tatbikini temin etmek.

Dünyada yaşanan olağanüstü siyasi atmosferin başladığı 1940'lı yıllar, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından uzak kalmaya çalıştığı, özellikle Avrupa devletlerinin kışkırtma ve propagandalarına karşı korumacı bir politikanın izlenmeye çalışıldığı ve savaşın etkilerinin iyiden iyiye hissedildiği bir dönemdir. Bu dönemde dünya üzerinde radyonun, “toplumlar arası psikolojik savaş aracı” olarak kullanıldığı görülmektedir. Ülkemizde de yazılı ve sözlü basının tek çatı altında toplanması gerektiği düşüncesi gündeme gelmiş ve 1940 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü kurularak radyo bu kurumun idaresine devredilmiştir. Bu kurum basın, radyo ve turizm hizmetlerini bünyesinde toplamış ve bu idarenin başlıca amacı, Türkiye'yi içerde ve dışarda tanıtmak olmuştur. Öte yandan yeni kanunla oluşturulmaya çalışılan sistemde radyo, devletin bir organı olarak teşkil edilmiş, ülke içerisindeki yayınlarda tarafsızlık söz konusu olmamıştır (Türkmen, 1994: 26).

O yıllarda yayıncılık faaliyetlerini yönlendiren en önemli gelişme İkinci Dünya Savaşı ve bunun dünya siyasetinde ve ülkelerin iç siyasi hayatında ortaya çıkardığı gelişmelerdir⁴. Hükûmetler radyoyu propaganda aracı olarak görmüşler ve gerek yasal düzenlemeler gerekse yayın içeriklerinde bu yönde düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. Almanya'da Hitler'in Başbakan olmasıyla *Halkı Aydınlatma ve İmparatorluk Propaganda Bakanlığı* kurulmuş, okuma-yazma bilmeyen ve düşük gelirli aileler için ucuz radyo üretimine başlanmış (Jeanneney, 1998: 172), eyaletlerin radyo üzerindeki yetkileri kaldırılarak merkezi idare tek yetkili kılınmıştır (Kasım, 2011: 67). Aynı zamanda diğer ülkelerin radyo yayınları da engellenmeye çalışılarak halkın kendi güdülerinde olmalarına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise radyoyu ulusal bilincin oluşturulması için kullanmaya başlamışlardır. Dönemin Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'in bir yazısında; “Ankara Radyosu milletin emrinde... tatlı olsun acı olsun hakikatleri millete kadar ulaştırmak ve bu yolda milletin kulağı, hükûmetin ağzı olmak; işte Ankara Radyosu'nun zaman zaman üzerine aldığı şerefli vazife” (Eren, 2008: 62) şeklindeki ifadeleri radyonun Türkiye'de de diğer ülkelerle benzer amaçlar için kullanılmaya çalışıldığını kanıtlar niteliktedir. Uygur Kocabaşoğlu da anılan dönemde; “radyoyu, bir kitle haberleşme aracı olmaktan çok, genel idare

⁴ Cemil Koçak *Tek Parti Döneminde Muhallif Sesler* (2011) isimli kitabında; İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet propagandası yapıldığı gerekçesiyle Stalin'in resminin bir filmde çıkarılmasının iki ülke arasında krize yol açtığını, iki ülke arasında, iyi ilişkiler de göz önüne alınarak, müteakabiliyet esasına göre propaganda yapılmasına izin verildiğini, yine İngiliz sinema filmlerinde Alman ve İtalyan hükûmetleri aleyhine hakaret ve ağır propaganda havi olanların men edildiği, savaşın sonlarına gelindiğinde ise müttefik içerisinde yer alan Amerikan, İngiliz, Fransız savaş ve propaganda filmlerinin serbest bırakıldığını ifade etmektedir (2011: 190-194).

mekanizmasının bir organı olarak gelişme gösteren, bürokratik mekanizmanın bir parçası olarak nitelendirilmektedir. Nitekim 1940'lı yıllarda radyo, siyasal iktidarca 'hükûmetin ağzı, milletin kulağı' olarak görülmüştür" (Kocabaşoğlu, Gülizar ve Öngören, 1983: 2734) şeklinde ifade etmektedir.

Türkiye'nin o dönemde savaşa girmediği ve yayınlarında doğru ve tarafsız bir politika izlediği söylenebilir. Dönemin Matbuat Umum Müdürlerinden İzzettin Tuğrul Nişbay, Türkiye radyosunun uluslararası alanda, savaş döneminde, saygınlığına şu sözlerle vurgu yapmaktadır:

"Olani, kendimizin, müttefiklerimizin veya dostlarımızın sırasında aleyhine de olsa olduğu gibi kabul etmek ve söylemek millî şiarımız, radyomuzla cihan olaylarını günü gününe, saati saatine halkımızın, hariçteki vatandaşlarımızın bilgisine ulaştırmak vazifemizi bize yaptırdı. Muharipler de, yenenler de, yenilenler de en doğru haberleri bu yayınlar sayesinde hakiki siyasi ve askeri durumu bilmek imkânına kavuşmuşlardır. Tam ve doğru haber yayıncılık vasfı ile Türkiye radyosu cihan radyoları arasında tektir" (Okur, 2019: 134).

1940'lı yılların başlarında radyonun "millî varlığı kurma ve pekiştirme", "millî birliği kuvvetlendirme" işlevinden söz edilir (Dinçmen, 2007: 91). O dönem haftalık olarak çıkartılmaya başlanan *Radyo Dergisi*'nde yer alan bu kavramlardan radyonun iktidar tarafından fark edildiğinin ve topluma ulaşabilme aracı olarak görülmeye başlandığı çıkartılabilir. 'Millî varlığı kurmak'tan kasıt, bireylerin eğitilmesi ve herkesin kabul edeceği ortak değerlerin inşa edilerek kabul etmesini ve katkı sağlamasının amaçlandığı açıktır. Bu dönemde yapılan yayınlara örnek olarak; *Evin Saati*, *Radyo Gazetesi*, *Kahramanlar Saati*, *Aslan Mehmetçik Konuşuyor*, *Millî Kahramanlık Menkıbeleri*, *Yurttaşlık Bilgisi ve Sevgisi* gibi programlar verilebilir (Cankaya, 2003: 30). Bu noktada hükûmetin radyoyu aktif olarak kullanmaya başladığı görülmektedir.

Tek parti yönetiminin basın-yayın üzerinde nasıl bir denetim ve kontrol uyguladığının da net bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir⁵. Özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü'nün yönetiminde olduğu 1938-1946 yılları arasında siyasal otoritenin basın üzerindeki baskıları büyük boyutlara ulaşmış, resmî açıklamaların dışında siyasi haberler basında yer almamış, hükûmet hangi haberlerin, hangi yorumların, resimlerin ne şekilde yorumlanacağına kadar her şeye müdahale etmiştir. Bu dönemde özgür basından değil tamamen hükûmetin kontrolünde olan güdümlü bir basından söz etmek olasıdır. Yine bu dönemin karakteristik özelliğinin net bir şekilde ortaya konulması adına 20 Temmuz 1940'ta Başbakan Refik Saydam'ın imzasıyla gönderilen direktiflerde

⁵ 1924 Anayasasının uygulandığı dönemde -özellikle çok partili döneme geçilmesiyle birlikte- basın-yayın alanında yaşanan tartışmaların anlaşılabilmesi için tek parti dönemindeki uygulamaların net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Zira DP de CHP'nin içinden çıkmış ve iktidara gelince bu politika ve uygulamaları devam ettirmiştir.

‘Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün ve Anadolu Ajansının vereceği haberlerden başka hiçbir haber yayınlanamayacağı’, ‘Türk rejiminden ve bu rejimin ideolojisinden gayrı, velev fikir tetkik namı altında olsa da diğer rejim ve ideolojilerine ait yayın yapılamayacağı’ örnek olarak verilebilir (Öztürk, 1994: 142-144).

Matbuat Umum Müdürlüğünün üç yıl kadar süren faaliyetlerinden sonra yetersiz kaldığı fikri ortaya çıkmış ve yeniden yapılandırılması gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Bu gerekçelerle turizm faaliyetleri ve basın-yayın faaliyetlerinin birbirinden ayrıştırıldığı, ihtisaslaşma yoluna gidildiği görülmektedir.

2.3. BASIN-YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİ (1943-1949)

Matbuat Umum Müdürlüğünün yetersiz kaldığı ve ihtisaslaşmak gerektiği düşüncesiyle kurum, 1943 yılında yürürlüğe giren 4475 sayılı Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilât, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun ile yeniden yapılandırılmıştır.

Yapılan bu düzenleme Meclis tutanaklarında; “İdareye verilecek yeni şeklin tespiti ve umumiyetle memleketimizin dışarda tanıtılması konuları üzerinde bir müddetten beri yapılagelmekte olan incelemeler sona ermiş ve yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır” (TBMM Tutanakları 2, 1943: 127-137) şeklinde yer almıştır. Bu tasarıda gözetilen başlıca gayeler,

- Genel Müdürlük teşkilâtını, çalışmayı kolaylaştıracak şekilde ve daha toplu bir hale koymak,
 - Yürürlükteki Teşkilât Kanununu yeni gelişmelerden doğan duruma uydurmak,
 - 1943 yılından beri elde edilen tatbikat neticelerine göre, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğüne terettüp eden vazifeleri ihtiyaca uygun bir hale getirmek,
 - Turizm hizmetinin müstakil bir idare haline konulması dolayısıyla ve yukarda belirtilen sebeplerle yürürlükteki Teşkilât Kanununda fazla görülecek hükümleri çıkarmak
- şeklinde ifade edilmiştir.

4475 sayılı Kanunun 11 inci maddesinde ise Radyo Dairesinin vazifeleri şu şekilde sayılmıştır:

- Umum müdürlüğe bağlı radyo postalarının umumiyetle idaresine müteallik muameleleri yürütmek,

- Radyo postaları arasındaki program, iş ve yayın ahenginin kurulmasını sağlamak,
- Milletlerarası radyo kurumlarıyla umum müdürlük arasındaki münasebetleri tanzim etmek,
- Umum müdürlüğe ait diğer işlerden umumiyetle radyo ile ilgili olanlarla meşgul olmak.

İkinci Dünya Savaşının son yılları, Türkiye'nin savaşa girmemesine rağmen siyasi, sosyal ve ekonomik etkilerinin derinden hissedildiği yıllar olmuştur. Buna rağmen radyo yayıncılığı; yayınların kalitesi, Türkçenin düzgün kullanımı ve yayınların ulaştığı kişi sayısı bakımından faaliyete başladığı tarihten itibaren artarak devam etmiştir. Ancak diğer ülkelerle benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı boyunca yayınların hükûmetlerin kontrolü altına alındığı ve propaganda aracı olarak yoğun şekilde kullanıldığı da göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda 4475 sayılı Kanunun 20 nci maddesinde; *“Radyolarla yapılacak her türlü söz yayınları, ya doğrudan doğruya merkeze veya verilecek hususi salâhiyet üzerine mahallerine tetkik olunup programlara alınıp alınmamaları kararlaştırılır”* denilerek yayınlarda açıkça sansür uygulanması hayata geçirilmiştir.

Bu dönemde üzerinde durulması gereken bir nokta da çok partili hayata geçilmesine yönelik gelişmelerin yaşanmasıdır. Savaşın sona ermesiyle birlikte diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de baskıcı rejimin yavaş yavaş gevşemeye başladığı görülmektedir (Polat, 2018: 127). Uzun yıllar tek parti idaresinin elinde olan radyo, DP’nin kurulmasıyla siyasal hayatın en önemli araçlarından biri olarak görülmüş ve faydalanılmak istenmiştir.

DP radyonun halkın parasıyla kurulduğu, yalnız Cumhuriyet Halk Partisinin (bundan sonra kısaca -CHP-) menfaatine çalıştığı, bazen DP aleyhine yazılan yazı ve makalelerin de okunduğu gibi eleştirilerle birlikte DP başkan vekili Fuat Köprülü (Aksoy, 1960’tan akt. Akdoğan, 2013: 57-58) şu eleştirileri yapmıştır:

“Demokratik prensiplere sadık olduğunu iddia eden bir hükûmetin ilk yapacağı şeylerden biri, muhalefetin her türlü neşir ve propaganda vasıtalarından istifadesine imkân bırakmaktır. Bugün bütün dünyada matbuat kadar, hattâ belki de ondan daha mühim bir neşir, telkin ve propaganda vasıtası “Radyo”yu kendi inhisarında tutan ve muhalefetin ondan faydalanmasına imkân bırakmayan bir hükûmetin, hattâ şeklen olsun, kendisinin demokratik prensiplere taraftar olduğunu iddia etmesine imkân yoktur. Bugün yer yüzünde hiçbir demokrat memleket gösterilemez ki, onun radyo istasyonlarından, muhalefetin sesi yükselmesin. Muhtelif şirketler tarafından kurulmuş muhtelif radyo istasyonlarına malik olan memleketlerde, her partinin bunlardan istifade etmesi pek kolaydır; fakat bizde olduğu gibi, ancak bir tek Devlet radyo istasyonu bulunduğu takdirde, hükûmetin bu en kuvvetli bir

propaganda vasıtasını, yalnız iktidar partisinin inhisarında tutmayarak muhalefetin de bundan faydalanmasına imkân vermesi icap eder”

DP radyodan haftada iki saati geçmeyecek şekilde faydalanabilmek için kanun teklifi de vermiş ancak kabul edilmemiştir.

Muhalefet tarafından yapılan eleştiri ve baskılar sonucu 1949 yılında kanun değişikliği yapılarak çok sınırlı da olsa radyodan muhalefetin de yararlanmasına olanak tanındığı görülmektedir. Zira 1946 seçimlerinden⁶ evvel muhalefetin yapacağı konuşmalar 15'er dakikalık konuşmalardır. Aynı zamanda bu konuşmaların seçimlerden 15 gün önce başlayıp seçime iki gün kala bitmesi esastır. Konuşmalar iki gün öncesinden Radyo Dairesi Başkanlığına gönderilmek zorundadır. En can alıcı nokta ise son maddedir; konuşmaların savcılık denetimine tabi tutulması gerekmektedir (Macit ve Altuncuoğlu, 2023: 1269). Bu gibi mevzuat ve uygulamalardan da görüldüğü gibi, çok partili hayata geçilmesine rağmen, 1946 seçimleri öncesinde radyodan muhalefet yararlanamamış, 1950 seçimlerinden önce ise radyodan muhalefetin faydalanması oldukça sınırlı olmuştur.

2.4. BASIN-YAYIN VE TURİZM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİ (1949-1964)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle yayıncılık alanında da yeni bir döneme girilmiştir. Bu tarihten sonra yayıncılığın propaganda aracı olmasından ziyade diğer özellikleri -bilgilendirme, haber verme, eğlendirme vb.- ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler bağlamında dünyada yayıncılık devlet yayıncılığından kamu hizmeti yayıncılığına doğru evrilmeye başlamış, kamu hizmeti yayıncılığı da kurumsal bir niteliğe bürünmüştür. Bunlarla birlikte ülkemizde tek parti döneminin sona ermesiyle radyo yayıncılığına bakış da farklı bir boyut kazanmıştır.

Daha önce tek parti döneminde “hükûmetin ağzı olma şerefini” taşıyan radyonun, hükûmet tarafından demokratik olmayan yöntemlerle bir imtiyaz, bir tekel şeklinde tutulduğu ileri sürülerek radyonun tarafsızlığının sağlanmasına yönelik muhalefetin talepleri gündeme gelmiştir (Doğaner, 2020). Bu anlamda tek partinin ideolojisini yaymak, topluma kabul ettirmek için propaganda aracı olarak kullandığı radyo, çok parti dönemine geçilmesiyle ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte radyo -diğer ülkelerdeki ilk yıllardaki kullanımına benzer olarak- siyasi partiler tarafından daha çok kendi siyasi görüşlerini

⁶ Adı geçen kaynaktaki ‘1946 seçimleri’ şeklinde ifade edilmesine karşın bu dönemde uygulamada olan 4475 sayılı Kanunda muhalefetin radyodan faydalanabilmesiyle ilgili herhangi bir ifade yer almadığı ve söz konusu düzenleme 24.05.1949 tarih ve 5392 sayılı Kanunun 23 üncü maddesi ile düzenlendiği için ‘1950 seçimleri’ olduğu değerlendirilmektedir.

duyurmak için kullanılmak istenen bir araç olarak görülmüştür. Çok partili dönem öncesi parti-devlet bütünleşmesi yaklaşımının sonucu olarak iktidarı elinde bulunduran kadrolar, devletin diğer tüm kurumları gibi radyo idaresini de çıkarları -yani parti eşittir devlet olarak görüldüğü için iktidar açısından devlet çıkarları- doğrultusunda kullanmıştır. CHP'nin radyoyu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasından şikâyet eden DP de iktidarı döneminde aynı politikayı kendisi de sürdürmüş, muhalefetteyken savunduklarıyla ters düşmüştür (Eren, 2008: 70). Başbakan Adnan Menderes radyonun açıkça hükûmet faaliyetleri için kullanılması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Devlet radyosu, devletin malıdır. Hükûmet de bu devletin organıdır. Devlet, hükûmet vasıtasıyla kendi noktai nazarını herkese bildirir. Devlet radyosu, devletin malı olan radyo, devletin organı olan hükûmet tarafından kendi noktai nazarlarını memleketin dört bir tarafına yaymak maksadıyla kullanılır” (Esen, 2012:11). Bu bakış açısını yansıtan bir örnek olarak, 1950-1960 DP iktidarı döneminde, radyolarımızda sömürgeci Fransızlara karşı bağımsızlıkları için savaşan Cezayir Ulusal Kurtuluş Örgütünden, tıpkı o tarihlerde Paris radyosunun yaptığı gibi, “asiler” şeklinde söz edilmesi verilebilir (Tuğrul, 1975: 100). Bu olay, radyoda hükûmetin politikaları doğrultusunda yayınlar yapıldığını ve yayınlarda özellikle gelişmiş ülkelerin etkisinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yine bu dönemde 30 Haziran 1954 tarihli ve 6428 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunuyla propaganda sayılmayacak haller düzenlenmiş, 46 ncı maddede: “*Devlet ve Hükûmet işlerinde vazife alanların, bu işler etrafında yapacakları konuşmalarla, alâkalı daire ve müesseselerin kendi faaliyetlerini gösterir şekilde yayınlayacakları her türlü matbuat seçim propagandası mahiyetinde sayılmaz*” hükmü getirilmiştir.

Bu dönemde artık radyo, topluma en hızlı şekilde ulaşan ve en etkili kitle iletişim aracı konumuna gelmiş ve bu yüzden siyasi partiler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmak istenmiş ve kullanılmıştır. DP dönemine eleştirel bir bakış açısıyla yazılan *Radyolu Yıllar* (2007) isimli kitabında Dinçmen; 1950 öncesi CHP'nin seçim döneminde bütün siyasi partilerin radyodan yararlanmasının önünü açtığını, 1950'li yılların başlarında özgürlükçü söylemlerin yoğunlukta olduğu bir ortam yaşandığını ve CHP milletvekillerinin seçim dönemleri dışında da tüm siyasi partilerin radyodan yararlanmasının yollarını aradığını, ancak 30.06.1954 tarih ve 6428 sayılı Kanunla DP iktidarının seçim dönemlerinde de siyasi partilerin radyodan yararlanmasını sağlayan düzenlemeleri ortadan kaldırdığını (2007: 91) ifade etmektedir. Nitekim adı geçen Kanun

ile 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununda radyodan muhalefetin de düzenli olarak propaganda yapmasını sağlayan 45 ve 46 ncı maddeler kaldırılmıştır. Muhalefetin seçim dönemlerinde radyodan propaganda yapmasının engellenmesine yönelik kanun değişikliği sonrası yapılan 1954 seçimlerinde DP'nin 408 milletvekilinden 488 milletvekiline çıkmış ve bu sonucun nedenlerinden birisinin de muhalefetin radyodan yararlandırılmaması olduğu ifade edilmektedir (Ertuğrul, 2008: 88).

Yayınların içeriklerine bakıldığında ise, Türkiye Radyolarında söz programları 1960'lı yıllara kadar metin okumaktan öteye geçememiş, radyo yöneticilerinin ve onları yönetenlerin radyoyu, “magazin düzeyinde müzik ve dereden-tepeden sohbet” aracı olarak aldıkları ya da almak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir (Serarslan, 1999: 111). Bununla birlikte Cankaya söz yayınlarıyla ilgili şu açıklamaları (2003: 47) yapmaktadır:

“Söz yayınları bugün anladığımız radyo programcılığı biçimlerinden oldukça farklıdır. *Serbest Konuşmalar* başlığı altında, çeşitli bakanlıklar ve kamu kuruluşlarının ve kamuya yararlı derneklerin çalışmalarını yansıtan konuşmalar yapılmaktadır. Yaklaşık 15 dakika süren bu programlarda, radyo dışından, spiker olmayan, o kuruluşlarla ilgili kişiler konuşurdu. Bir tür tanıtma ya da propaganda niteliğindeki bu konuşmaların dinleyiciler açısından ilginç olmadığı ve bu programların sürelerinin gereğinden uzun olduğuna ilişkin eleştiriler yapıldığı görülmektedir”

Serbest Konuşmalar adlı programın dışında kitapların tanıtıldığı *Kitap Saati*, Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan *Çalışanların Saati*, o dönem tarım ülkesi olduğumuz da göz önünde bulundurularak *Ziraat Konuşmaları* gibi söz programları da yapılmıştır.

Radyo alanında bu gelişmeler yaşanırken 27 Mayıs 1960 Darbesinde ele geçirilen ilk yer radyo olmuş ve 38 subay tarafından yapılan darbenin bildirisi ilk olarak radyodan okunmuştur. Bu tarihten sonra devletin bütün kurumları gibi radyo da askeri idareye geçmiş, ilk başlarda sivil memurlar bile kuruma girememiş, devamında sıkı denetimler altında yayınlar yapılmıştır (Polat, 2018: 133). Bu dönemde yapılan yayınlardan en ilginç olanı *Yassıada Saati* adlı programdır. Bu programla yapılan yargılamalar anlatılırken, yapılan darbe ve uygulamalar meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu ve benzeri uygulamalar nedeniyle Millî Birlik Komitesi döneminde radyoya halk arasında “Yassı Radyo” lakabı takılmıştır. Neticede radyonun her iktidar değişiminde, yeni gelenin bir öncekini kötüleme -ve yalnız bunu yapma- aracı olduğu, toplumda yaygın bir kanaat haline gelmiştir (Devran, 2011: 50).

1960-1964 arasında radyo yayınları ülkenin %36,8'ine, nüfusun %42,6'sına ulaşıyordu ve her 1000 kişiye ise 71 radyo alıcısı düşüyordu (Cankaya ve Duran, 1996:

1078). Yayın saati olarak bakıldığında 1941 yılında 6,5 saat olan radyo yayınları 1964 yılında 12 saat civarına çıkmıştır. Genel olarak TRT kurulmadan önceki döneme bakıldığında Türkiye Radyolarının günlük yayın dağılımı, çoğunlukla bir düzensizlik içindedir; çevre koşullarına, şebeke standartlığına aykırıdır, imkânların da altındadır (Özakman, 1969: 18). Radyo yayınları büyük ölçüde dışarıya ısmarlanan programlara dayalıdır, radyo programları yurt ve dünya sorunlarından uzaktır (Tosun, 1985: 41).

Yine Özakman (1969: 97) TRT öncesi dönemde haber yayınları ile ilgili şu bilgileri vermektedir: TRT’den önce il radyoları çoğunlukla haber yayınlamazlardı. Ankara Radyosunun haber bülteni Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığının Haber Dairesinde hazırlanırdı. Kaynak, yalnız Anadolu Ajansı idi. Yurt içi olaylar yer almaz, ya da tek yanlı ve ayrıntısız verilirdi. Kısacası Basın Yayın ve Turizm Bakanlığının haber bültenleri ‘Resmî Gazete’ üslubu ve niteliğinde idi.

TRT’nin kurulduğu tarih olan 1964 yılına kadar yayın anlayışı bu şekilde devam etmiştir.

3. 1961 ANAYASASI BAĞLAMINDA SİYASİ ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER VE TRT ÜZERİNE TARTIŞMALAR

27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra yeni anayasa çalışmalarına sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, siyasi partilerin de aralarında bulunduğu geniş bir katılımı hız verilmiştir. Bu süreçte özellikle özgürlükçü bir anayasa yapılmaya çalışıldığı literatürde ifade edilmektedir. Yeni anayasa hazırlıklarında düşünce ve ifade özgürlüğüne önem verildiği, çoğunlukçu sistemden çoğulcu sisteme geçilmeye yönelik adımlar atıldığı görülmektedir.

1960’lı yılların Türk siyasi hayatındaki bir diğer önemli hususu da siyaset bilimciler tarafından “doğurgan yıllar” olarak nitelendirilmesidir. Sonraki yıllarda siyasi hayata etki eden ve yön veren birçok siyasetçi bu dönemde sahneye çıkmaya başlamıştır. Bunun temel sebeplerinden bir tanesi siyasetin belirli kesimlerin tekelinden çıkarak toplumun tamamına yayılmaya başlamasıdır. Bu durumun en önemli taşıyıcısının ise radyo ve televizyon yayınları olduğunu söylemek mümkündür. Oluşmaya başlayan çoğulcu sistemin bir önemli çıktısı da sol eğilimli grupların artmaya başlaması ve hatta Meclise girerek grup kurmalarıdır.

Yeni anayasa 1924 Anayasasına ve on yıl süren DP iktidarı dönemindeki uygulamalara bir tepki niteliğinde hazırlanmıştır. DP dışındaki siyasi partilerin

kapatılmadığı ve anayasa yapım ve kabul sürecinde aktif olarak rol aldığı görülmekte, özellikle CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesinde (1959) beyan ettiği anayasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. CHP'nin DP'yi eleştirdiği konulardan anayasal düzenleme yapılan bazıları şu şekildedir:

- Ekonomi politikalarını yönetemediği yönündeki eleştiriler sonucu Devlet Planlama Teşkilatının kurulması,
- Anayasayı ihlal ile suçlaması sonucu kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesinin kurulması,
- Atatürk devrimlerine sahip çıkmadığı yönündeki eleştiriler sonucu Anayasanın başlangıç kısmına 'Atatürk devrimlerinin tam şuuruna sahip olarak' ifadesine yer verilmiş ve 2. Maddesine 'Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan... hukuk devleti' ifadesi eklenmiştir (Çakmak, 2007; Kaçmazoğlu, 2012; Tuğluoğlu, 2017'den akt. Şimşek, 2020: 225).

1961 Anayasası yasama ve yargıyı yetki olarak tanımlarken yürütmeyi görev olarak tanımlamış ve siyasi partiler ve iktidarı elinde bulunduranların temsilcilerine güvenilmeyerek sınırlandırılmak istendiği görülmektedir. Bu bağlamda en göze çarpan örneklerden bir tanesi Millet Meclisinin yanı sıra Cumhuriyet Senatosunun da oluşturularak iki meclisli bir sisteme gidilmesidir. Vesayet kurumları olarak nitelendirilebilecek diğer kurumlar olarak Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı örnek olarak verilebilir (Şimşek, 2020: 226). Özellikle Millî Güvenlik Kurulu, darbe sonrası askeri vesayetin sürekliliği noktasında önemli bir işlev görmüştür.

Ayrıca yapılan çalışmalarla devlet ile hükûmet kavramının ayrıştırılmaya çalışıldığı açıkça görülmektedir. 1961 Anayasası, iktidarı sınırlayabilmek için, vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini ayrıntılı olarak sıralamakla kalmamış, organik düzenleme yoluyla iktidarı bölmek, parçalamak ve dengelendirmek amacını gütmüştür (Soysal, 1969: 65). Bu kapsamda ilk kez kurulan Anayasa Mahkemesinin Meclisin çoğunluğu tarafından kabul edilen kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemesi esası, çoğunluğun mutlak hâkimiyetinden ziyade, azınlıkların da gözetildiğini göstermektedir. Yine iki meclisli sistem ve Cumhuriyet Senatosunun oluşturulması ve doğal üyelerin varlığı ve kamu hizmeti yayıncılığı yapmak üzere kurulması planlanan TRT'nin özerk olarak teşkilatlandırılması hükûmeti sınırlandırma ve vesayete yönelik adımlar olarak görülmektedir.

3.1. 27 MAYIS DARBESİNİN TÜRK SİYASETİNE YANSIMALARI VE HABERLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ

27 Mayıs Darbesi 1961 Anayasasının başlangıç bölümünde; “*Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti...*” şeklinde ifade bulmuştur. Bu açıklama ve askeri müdahale İsmet İnönü’nün CHP hakkında “yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı” faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle Meclis araştırması önergesi verilmesi sonrası 18 Nisan 1960 tarihinde söylediği “*biz ihtilalden gelmiş bir nesiliz... Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır... Bu yolda devam ederseniz sizi ben de kurtaramam*” (İnönü Vakfı, 2023a) sözleriyle birlikte düşünüldüğünde ordu ve siyasetin birlikteliğinin yansıması olarak görülebilir niteliktedir.

27 Mayıs Darbesi sonrası Meclisin feshedilmesi üzerine oluşturulan Kurucu Mecliste yapılan toplantılara ait tutanaklar incelendiğinde “radyodan duyuyoruz”, “radyodan duyurulmalıdır” gibi cümlelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (TBMM Tutanakları 3, 1961: 376). Bu durum radyonun ne derece etkili bir konuma geldiğini gösterir niteliktedir. Radyonun toplumda daha fazla yer edindiğinin göz önünde bulundurulmasıyla birlikte her geçen gün siyasi tartışmaların merkezi konumlarından birisi haline gelmiştir.

27 Mayıs Darbesinin en önemli sonuçlarından bir tanesi DP iktidarının sonlandırılarak, temsilcilerinin görevden uzaklaştırılması ve yargılanmasıdır. Radyoda yapılan yayınlarla ilgili olarak Yassıada yargılamalarında radyonun partizan bir şekilde kullanılmasından bahisle, kamuoyunda ‘Radyo Davası’ olarak bilinen bir dava açılmıştır. 29 Kasım-26 Aralık 1960 tarihleri arasında görülen Radyo Davasında, Adnan Menderes ve yedi eski bakana yöneltilen suçlamalardan (Dinçmen, 2007: 107) bazıları şu şekildedir:

- Muhalefete mensup milletvekillerine küçültücü ve haysiyet kırıcı sözlerle tecavüzde bulunmak,
- Muhalefetin basın toplantılarında yaptıkları konuşmaları, gazetede çıkan tenkitleri ve muhalefet milletvekilleri tarafından Büyük Millet Meclisine verilmiş olan soru önergelerini (radyodan) cevaplandırmak, (Radyo gazetesi ve Ajans haberleri yoluyla)
- DP iktidarını tutan gazetelerdeki, muhalefete çatan ve DP icraatını öven makale ve yazıları aynen yayınlamak,
- Vatan Cephesine iltihaklara ait listeleri okutmak,
- DP’nin propagandasını yapmak,
- DP’nin grup toplantılarını ilan etmek,
- Kanunen muhalefete tanınmış olan radyoda konuşma hakkını kaldırmak,
- 27.10.1957 tarihinde yapılan milletvekilleri seçiminde, henüz oy verme müddeti bitmediği halde, oylarını kullanmamış olan seçmenleri tesir altında bırakarak oylarını DP lehine kullanmalarını sağlamak maksadıyla DP’nin kazandığı bazı yerlerdeki tasnif neticesini ilan etmek,

- Devlet radyosunu tek taraflı kullanarak DP'nin organı haline getirmek...

Yukarıda kabaca maddelendirilen hususlar bağlamında DP yöneticileri, Devlet radyosunu siyasal amaçlarına alet ederek partizanca kullanmak, muhalefete radyoyu kullanma hakkını tanımamak ve bu suretle anayasayı ihlal etmek suçuyla yargılanmışlar ve mahkûm olmuşlardır (Yücel, 2002: 24).

Yine Yassıda duruşmalarında 6-7 Eylül olaylarında atılan bombaların komünistler tarafından atıldığı yönündeki radyodan yayınlanan haberlerin Adnan Menderes'in emriyle yayınlandığı ortaya çıkmıştır (Ertuğrul, 2008: 90).

27 Mayıs Darbesiyle birlikte yönetimi elinde bulunduran siyasi iradenin ortadan kalkması eski anayasal düzenin değişeceğinin ilk işaretlerinden birisidir. Mecliste radyonun 1960 öncesi dönemde kullanıldığı sisteme ciddi eleştiriler yapıldığı görülmektedir. 1961 yılında Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünün bütçesinin görüşülmesi sırasında yapılan konuşmaların radyo ile ilgili kısımları bu durumu net olarak ortaya koymaktadır. Kurucu Meclisin 26.02.1961 tarihli oturumunda Kemal Zeki Gençosman yaptığı konuşmada şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Bilelim ki, radyo kötü ellerde ve kötü niyet sahiplerinin idaresi altında memlekete ancak, zararlı bir vasıta haline getirilebiliyor. Bunun çok acı bir tecrübesini son 8-10 yıl içinde gördük. Radyomuz haysiyetli ellerde haysiyetli hizmetler yapmaktadır. Bu, bu müessesenin başında bulunan insanların şahsi inisiyatifi ile elde edilen bir husustur. Radyoyu tamamen politika dışında kalan bir müessese haline getirmeye mecburuz. İlerde gelecek iktidarlar kötü emelleri uğruna kullanma imkânlarını bulamasın. Bu husus teşkilat kanunu içinde halledilir ve bu şekli ile huzuruza getirilirse hakikaten büyük bir hizmet yapmış oluruz” (TBMM Tutanakları 4, 1961: 493).

Yine aynı birleşimde bir diğer Kurucu Meclis üyesi Ömer Sami Coşar konuşmasında; “Muvaffak olmak istiyorsak, radyolarımızı, ihtisas sahiplerine teslim etmek, onlara itimat eylemek zorundayız” şeklinde; bir diğer üye İlhami Soysal da “Radyo 27 Mayıs’tan itibaren nispeten tarafsız ve halka çeşitli yayınlarla hizmet yoluna girmiştir. Ama bunu tamamen hükûmetin elinden kurtarılıp müstakil bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirmeli” ve “Gene Devlet Radyosu statüsü muhafaza edilmekle beraber, geniş muhtariyeti haiz ve batıdaki örneklerine benzer şekilde bir bünye ve işletme vücut bulmuş olacaktır” (TBMM Tutanakları 4, 1961: 501) şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Kurucu Mecliste DP üyeleri dışında bütün partilerin bulunduğu göz önünde bulundurulursa toplumun önemli bir kısmını temsil eden üyelerin radyonun ‘özerk bir şekilde yapılandırılması gerektiği’ düşüncesinde oldukları söylenebilir.

Hazırlanan anayasada TRT'nin devlet tüzel kişiliği dışında bırakılması, Taşer tarafından 1961 Anayasasının radyo ve yönetimini düzenleyen hükümlerine genel olarak iki amacın egemen olduğu ve bunların da; 'tasfiye edilen dönemdeki, demokratik düzen ve özgürlükler için zararlı kullanım şekli önlemek' ve 'yeni kurulan sistemi, siyasi iktidarın hiyerarşik emir alanı dışında bırakmak' (Taşer, 1969: 89, Çakır, 2005: 50) şeklinde ifade edilmiştir.

1961 Anayasasıyla daha önce yaşanan olumsuz durumlar göz önünde bulundurularak birtakım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Özellikle Anayasanın 26 ncı maddesinde; *"Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, halkın bu araçlarla haber almasını düşünce ve kanaatlara ulaşmasını ve kamu oyunun serbestçe oluşumunu köstekleyici kayıtlamalar koyamaz"* şeklinde hüküm getirilerek radyonun herhangi bir kesimin tekelinde olmaması gerektiğini, kişilerin ve siyasi partilerin faydalanması, bütün düşüncelere yer verilerek kamuoyunun serbestçe oluşması amaçlanmıştır. İlal (1972: 4) bu durumu; "Böyle bir hüküm, siyasi alanda eşitliğin gerçekleşmesi ve seçimlerin usulüne uygun surette cereyan edebilmesinin şartı olduğu" şeklinde ifade etmiştir.

Yine 1961 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 52 nci maddesinin ilk halinde; *"özel kanunlarındaki hükümler saklı kalmak üzere, seçimlere katılan siyasi partiler, oy verme gününden önceki 15 inci günden itibaren 4 üncü gün saat 21.00'e kadar radyolarla propaganda yapabilirler"* hükmü yer almaktadır. Bu hüküm radyonun iktidarda olan partinin değil seçimlere katılan tüm partilerin radyodan faydalanmalarını ve bu anlamda radyonun tarafsız bir şekilde kullanılabilmesini sağlamaya yöneliktir.

Radyonun Türk siyasetinin merkezine yerleşmeye başladığı bu yıllarda bilginin sınırlama olmaksızın dolaşabilmesi ve dolayısıyla demokrasinin gelişimi için ciddi bir tartışma, her kesimin kendini ifade imkânı bulmaya başladığı yani çoğulcu sistemin oluşması için yoğun bir çaba sarf edildiği görülmektedir. Özellikle bu sistem oluşturulurken radyo en gözde kitle iletişim araçlarından birisi olarak görülmüş, en ücra kırsal alanlara kadar ulaşarak eğitim ve toplumu inşa aracı olarak kullanılması planlanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı Eğitim Politikası Özel Komitesi Radyo İle Eğitim Raporunda; "eğitim binası yapımı-materyal eksikliği ile öğretmen yetiştirmenin

zorlukları vurgulanarak, en iyi öğretmeni ve öğretme yöntemini mikrofona getirerek para, emek ve zamandan tasarruf ederek yapılan radyo eğitimi bu çetin güçlükleri azaltacak, okullar vesaire eğitim imkânları ile sürdürülen eğitimi destekleyecek, kitle iletişiminde de büyük etkisini ve gücünü ortaya koyacaktır” (Oskay, 1971: 42) şeklinde ifade edilmiştir.

1961 Anayasasıyla birlikte 1960’lı yılların başlarından itibaren planlı ekonomiye geçilmiştir. İlk yıllarda resmi olarak televizyon konularına eğilmeden sadece radyonun geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması planlanırken ilerleyen yıllarda televizyona değinen ikinci kalkınma planının, Radyo ve Televizyon Özel İhtisas Komisyonu tarafından belirtilen gerekçesinde, televizyonun Türkiye’de sosyal değişimleri hızlandırabilmesi, mesleki kurslar aracılığıyla sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünü yetiştirebilmesi, halkı millî değer ve düşünceler etrafında toplaması ve bu değerlerin diğer ülkelere tanıtılması açısından yararlı olabileceği ve bu nedenle devlet tarafından desteklenmesi gerektiği (Uslu, 2011: 117) belirtilmiştir. Bu konu kalkınma planları arasındaki bağlantıdan dolayı sonraki bölümde daha detaylı açıklanacaktır.

Yapılan yeni anayasa doğrultusunda kurumların yeniden yapılandırılması sürecine girilmiştir. 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığının kurulması ile radyonun idaresi bu bakanlığa devredilmiş, TRT Kanunu çıkana kadar bu bakanlık çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.

3.2. 1961 ANAYASASINDA HİZMET YÖNÜNDEN YERİNDEN YÖNETİM KURULUŞLARI VE TRT

Devletin en temel ihtiyaçlarını karşılayan kamu idarelerinin ortaya çıkış tarihi çok eski olmasına karşın kamu kurumları olarak nitelendirilen, teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren kurumlar, yakın sayılabilecek tarihlerde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda devletlerin en temel görevlerini yerine getiren kurumların dışında topluma fayda sağlayacağı düşünülen, sosyal refahı arttıracak, büyük sermaye gerektiren, devletin düzenleyici olarak bizzat olması gerektiği, özel sektöre bırakılamayacak alanlarda devlet tüzel kişiliğinin dışında kurulup faaliyet göstermeleri yönündeki anlayışla kamu teşebbüsleri kurulmaya başlanmıştır. Kamu teşebbüsü ya da kamu iktisadi teşebbüsü kısaca; 468 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinde; *“ödenmiş sermayesinin yarısından fazlası kamu tüzelkişiliğince sağlanmış olan kurumlar ile bu kurumların ödenmiş sermayesinin yarısından fazlasını sağlamış oldukları diğer kurumlar ve yukarıda*

sayılanlardan olmamakla beraber, kendilerine bazı kamu yetkisi ve görevleri verilmiş olup galip vasıfları bu kamu hizmetlerini yürütmek olan ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından olmayan özel kanunlara tabi kurumlar ve İller Bankası” olarak tanımlanmıştır.

İktisadi Devlet Teşebbüsü ise; 440 sayılı Kanunun 1 inci maddesinde şöyle ifade edilmiştir: *Sermayesinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte Devlete -genel ve katma bütçeli idarelere- ve kamu iktisadi devlet teşebbüslerine ait olup, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında bu kanuna tabi olacakları belirtilen teşekküllerdir.*

Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi, kamu iktisadi teşebbüsleri deyimini daha şümullüdür. Her iktisadi devlet teşebbüsü bir kamu iktisadi teşebbüsü olduğu halde, her kamu iktisadi teşebbüsü bir iktisadi devlet teşekkülü değildir (TBMM Tutanakları 5, 1).

Daha geniş bir kavram olan kamu iktisadi teşebbüsünün genel özelliklerine bakıldığında bir kamu teşebbüsünde bulunması gereken özellikler (Baklacıoğlu, 1976’dan akt. Vural ve Teyyare, 2011: 71-72) şunlardır:

- Kamu teşebbüsleri genellikle bir kanunla ya da kanunun verdiği yetkiye dayanılarak kurulurlar.
- Kamu teşebbüslerinin genellikle ayrı tüzel kişilikleri bulunmaktadır.
- Kamu teşebbüsleri idari anlamda özerkliğe sahiptir yani kendi organları tarafından yönetilmektedir.
- Kamu teşebbüsleri mali bakımdan da özerktirler. Kendilerine ait mal varlıkları vardır ve bu mal varlığı devletin mal varlığından ayrıdır.
- Kamu teşebbüsleri devletin bütçesinden ayrı yönetilirler. Ancak bu durum kamu teşebbüsü bütçelerinin devlet bütçesi ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Kamu teşebbüsleri devlet bütçesinden yardım görebilecekleri gibi, elde ettikleri karlar kısmen ya da tamamen devlet bütçesine aktarılabilir.
- Kamu teşebbüsleri parlamento denetimine tabidir.
- Kamu teşebbüslerinin tek amacı kar elde etmek değildir. Genellikle kamusal hizmet sunma ve sosyal amaçlar daha ağır basmaktadır.

TRT bağlamında kamu teşebbüslerine bakıldığında, 1961 Anayasasında bir hüküm bulunmamasına karşın 359 sayılı Kanunun 1 inci maddesinde kamu iktisadi teşebbüsü olduğu ifade edilmiş, 33 üncü maddede ise; *“Bu kanundaki özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, Kurum hakkında, İktisadi Devlet Teşekküllerine uygulanan genel hükümler uygulanır. Bu hükümlerin uygulanmasında ilgili Bakanlık, Turizm ve Tanıtma Bakanlığıdır”* denilerek bir nevi kamu iktisadi teşekküllerine uygulanan kanun genel kanun gibi bir misyon yüklenerek Kurumun özerkliği üzerinde çeşitli yöntemlerle denetim yapılmaya çalışılmıştır. Bu hükümlere karşılık idare hukuku üzerine çalışmaları bulunan Onar; “Kanun, Radyo ve Televizyon Kurumunu bir kamu iktisadi teşebbüsü

saymakla yetinmekte ise de Anayasanın 121 inci maddesi bu hizmeti adem-i merkeziyet teşkilatından, kamu kurumlarından ve diğer iktisadi teşekküllerden farklı olduğu, yasama organının bu kurumu kurmak ve düzenlemek bakımından yetkilerinin, üniversitelerde olduğu gibi, daha sınırlı bulunduğu ve özellikle teşkilat ve fonksiyon kanunlarında Anayasanın 121 inci maddesi göz önünde bulundurmak mecburiyetinde olduğu anlaşılır” (Taşer, 1969: 166) şeklinde açıklama getirmektedir. 359 sayılı Kanunun 1 inci ve 33 üncü maddesindeki kavram karışıklığına da dikkate almak gerektiğiyle beraber, Kurum yayıncılık alanında uzmanlık birimi şeklinde teşkilatlandırılmış, Kanunla eksik kalan noktalarda ise herhangi bir karışıklık yaşanmaması için iktisadi devlet teşekküllerine uygulanan kanuna bakılması gerekliliği düzenlenmiştir.

Devlet içerisinde bir yerde konumlandırılması gerekliliğiyle birlikte TRT, kamu iktisadi teşebbüsü olarak nitelendirilmesine karşın kültürel faaliyetleri icra eden kurumun iktisadi alanda faaliyet gösteren kurumlarla aynı kategoride değerlendirilmesi, üzerine aldığı misyonu tam anlamıyla yapmasını engelleyici bir husustur.

Burada üzerinde durulması gereken bir konu da TRT Yönetim Kurulunun çok farklı kesimleri kapsayacak şekilde ve alanında ihtisaslaşmış kişilerden oluşturulmaya çalışılmasıdır. Bu şekilde bir düzenleme yapılarak herhangi bir kurumun denetimi ve gözetiminden ziyade kanunla belirtilen sınırlar çerçevesinde, herhangi bir gelir kaygısı gözetmeden, kendi kendini yönetmesi istenmiştir, denilebilir. Bu durum da Kurumu diğer kamu iktisadi teşebbüslerinden ayıran en önemli özelliklerinden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. 24.12.1963 TARİH VE 359 SAYILI KANUN (TRT KANUNU) KAPSAMINDA TRT TEŞKİLATI

1961 Anayasasında yürütme bölümü altında özerk kuruluşlar başlığıyla düzenlenen ‘Radyo ve televizyon idaresi ve haber ajansları’ alt başlığının ilk hali; (Madde 121) “*Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir.*

Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır.

Devlet tarafından kurulan veya Devletten malî yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır” şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasada idare olarak teşkilatlandırılması öngörülen radyo ve televizyon yayıncılığına, özerk ve ayrı bir tüzel kişilik olarak, tarafsızlık ilkesi çerçevesinde ve ilk başta kültür ve eğitime yardımcılık görevi verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra 1960'ların şartları düşünüldüğünde yeni gelişen, oldukça maliyetli olan, toplum tarafından tam olarak bilinmeyen, liberal sistemden ziyade devletçi sistemi destekleyen politikalar gibi nedenlerle radyo yayıncılığının özel sektörün değil kamunun elinde olması gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

Toplumsal haber alma gereksiniminin yerine getirilmesi için 359 sayılı Kanunun Anayasanın ruhuna uygun bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. TRT Kurumunun 1961 Anayasasında özerk olarak düşünülerek yer verilmesi ve diğer hususların kanunla düzenleneceği öngörülmüş, anayasanın yürürlüğe girmesini takiben TRT Kanununun hazırlanmasına öncelik verilmiştir. 24.12.1963 tarih ve 359 sayılı yasa hazırlanırken büyük ölçüde 4475 sayılı Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yasasından ve BBC'nin kuruluşundan faydalanılmıştır (İlaslan, 2014a: 144).

TRT Kanunu görüşülürken Mecliste ciddi tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların temel nedeni; TRT'nin toplumun tamamını etkilemesi, çok hızlı bir şekilde topluma yayın yapabilmesi ile birlikte önemli bir güç olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. En çok tartışma çıkan noktalar; yayın tekeli, yönetim kurulunun oluşturulması, genel müdür ataması, meclis saati yayınları, millî güvenliğe dokunan hallerde yayınların başbakan tarafından menedilmesine izin verilmesi, düzeltme ve cevap hakkı konuları olmuştur (İlaslan, 2014a: 147).

Mecliste tartışma konusu yapılan konulardan bir tanesi de 1961 Anayasası yürürlüğe girmiş ve radyo idaresinin kanunla düzenleneceği ifade edilmiş olmasına rağmen bu konudaki kanunun hazırlanılmasında gecikilmiş olmasıdır. Tasarımı hazırlayan komisyon tarafından ise; bu hususun yanlış anlaşıldığı ve radyo idaresinin zaten mevcut olduğu ifade edilmiş ve gecikme olmadığı savunulmuştur (TBMM Tutanakları 6, 1963: 488).

359 sayılı Kanun tasarısının 24.09.1963 tarihli oturumda Millet Meclisinde görüşülmesine başlanırken CHP adına söz alan Ali İhsan Göğüş, partisinin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Büyük Meclise sunulan tasarı, hiç şüphesiz ki, bir intikal devresinin başlangıç plânıdır. Halkımızın doğru, tarafsız ve çabuk haber alma, eğitim, öğretim, eğlence ve memleketi içinde ve dışarda tanıtmak lüzum ve ihtiyaçlarını yeni bir yönetim tarzı içinde karşılamaya davettir. Ayrıca, ticari hareketi canlı tutmak, meşru kazançlar teşvik yolunda yapılacak reklâm

yayınları dolayısıyla yeni idarenin eline önemli ölçüler verilmektedir. Tasarı, bütün radyo problemlerini bir kere daha, fakat yeni bir açıdan incelemiş ve çözümlenmesini yeni imkânlarla bağlamıştır. Karar kendisinin, icra kendisininindir” (TBMM Tutanakları 6, 1963: 481).

Aynı oturumda Adalet Partisi (bundan sonra kısaca -AP-) adına söz alan Nihat Kürşat ise; “Radyo ve televizyon gibi belli başlı bir yayın vasıtasının tarafsız ve muhtar bir kurumun idaresine tevdiini derpiş eden (öngören) bir teklifi şükranla karşıladığımızı peşinen belirtmek isteriz. Ancak beklediğimiz ve Anayasanın 121 inci maddesi ile kurulması istenen muhtar müesseseyi, bugün huzuruza getirilmiş olan kanun tasarısının metninde ve ruhunda bulmak bizim için mümkün olamamıştır” (TBMM Tutanakları 6, 1963: 484) diyerek özerkliği sınırlandırıcı, kuruma yönelik hükümet tarafından getirilen denetim ve müdahale maddelerini eleştirmiş, kurumun tam anlamıyla muhtar olması gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasında ayrıca tekелci bir anlayışı da parti olarak kabul etmediklerini ifade etmiş ve muhtariyeti zedeleyen ve tekелci anlayışı hâkim kılan maddelerin aynen kalması halinde olumsuz oy kullanacaklarını ifade etmiştir.

Yapılan kanun ile asıl üzerinde durulan konu ise, özerk bir kurum oluşturma çabasıdır. İdari, mali ve yapılan yayınlar yönünden özerk bir sistem oluşturmaya çalışılmaktadır.

359 sayılı Kanunun kabul edilerek yürürlüğe girmesiyle devlet yayıncılığı dönemi sona ermiş kamu hizmeti yayıncılığı dönemi başlamıştır (Gürsoy, 1999: 49).

4.1. TÜRKİYE RADYO-TELEVİZYON KURUMU (TRT)

Daha önce Turizm ve Tanıtma Bakanlığına bağlı olarak radyo faaliyetleri yürütülürken 359 sayılı Kanun ile birlikte özerk, yayınlarında tarafsız ve tekел konumunda, Kamu İktisadi Teşekkülü olarak Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu kurulmuştur. Kanun tasarısının Millet Meclisindeki oylamasına 264 milletvekili katılmış, 177 kabul, 72 red ve 15 çekimser oyla kabul edilmiştir (TBMM Tutanakları 7, 1963: 124). Kanunun 1 inci maddesinde Kurumun merkezinin Ankara’da olduğu belirtilmiştir. TRT Kurumu, haber hizmetlerinin görülmesi, eğitici, öğretici, kültür ve eğitime yardımcı, eğlendirici, yurdu içeride ve dışarıda tanıtıcı radyo ve televizyon yayınlarının yapılması ile yükümlüdür (Akarcalı, 2003: 94).

Kanunun 2 nci maddesine göre Kurumun görevleri şunlardır:

- Radyo ve televizyon haber hizmetlerini görmek; eğitici, öğretici, kültür ve eğitime yardımcı, eğlendirici, yurdu içerde ve dışarıda tanıtıcı, yeterli, doğru ve tarafsız yayın yapmak,
- Yurdun gerekli yerlerinde yeni radyo ve televizyon tesisleri kurmak, bu tesisleri işletmek, mevcut radyo ve yayın tesislerini ihtiyaca göre geliştirip genişletmek,
- Radyo ve televizyon postaları arasındaki iş ve yayın ahengini sağlamak ve bu kanunda gösterilen esaslar içerisinde milletlerarası teşekküller ve yabancı radyo ve televizyon kuruluşları ile münasebetleri düzenlemek,
- Yayınların mümkün olduğu kadar geniş bir alanda en iyi bir şekilde yapılabilmesi için araştırmalarda bulunmak, tedbirler almak ve gerekiyorsa, kendi tesislerinde kullanılacak alet ve cihazlar üzerinde araştırma yapmak, bunları kısmen veya tamamen imal etmek ve bunun için gerekli tesisleri kurmaktır.

4.1.1. 359 Sayılı Kanuna Göre TRT'nin Yönetim Şekli

Kanun ile TRT'nin özerk bir kurum olarak kurulmasıyla yönetim organları da buna göre düzenlenmiştir. Kanunda Kurumun en yüksek karar ve yönetim organının Yönetim Kurulu olduğu ve Genel Müdürün Yönetim Kurulunun aldığı kararlar çerçevesinde ve onun gözetimi altında Kurumu yöneteceği hüküm altına alınmıştır.

Kanun incelendiğinde Yönetim Kurulunun geniş bir temsil ilkesi doğrultusunda oluştuğu görülmektedir. Bu kapsamda Yönetim Kurulunun; Genel Müdür, iki hükümet temsilcisi, biri elektrik elektronik bir diğeri hukuk, iktisat, sosyal bilgiler alanlarından iki öğretim üyesi, edebiyat, fikir, sanat, müzik veya temsil alanlarında yüksek hizmet veya eseri görülmüş iki kişi ve kurum personelleri arasından kurumu temsilen seçilecek iki kişiden teşkil olacağı ifade edilmiştir (359 sayılı Kanun Madde 4).

Yukarıda da belirtildiği gibi Yönetim Kurulu 9 kişiden oluşmakta, Bakanlar Kurulu tarafından atanan üyeler aynı şekilde görevden alınabilirken seçilerek gelen üyeler görevden alınamamakta, üyeliklerine kanuni bir engel çıkması veya özürsüz olarak üst üste üç toplantıya katılmamaları halinde Yönetim Kurulunun tespiti üzerine Turizm ve Tanıtma Bakanının onayı üzerine üyelikleri sona ermektedir. Üyelerin görev süresi 5 yıl olan (Dönmez, 2010: 33) Yönetim Kurulu, ayda ikiden az olmamak üzere üye tam sayısının salt çoğunluğuyla toplanmakta, kararlar üye tam sayısının salt çoğunluğuyla alınmaktadır. Bu noktada Yönetim Kurulunun çok çeşitli şekillerde seçilip geniş bir

temsilin olması özerklik ilkesinin tesis edilmeye çalışıldığı yorumunu yapmak mümkündür.

Kanunun 5 inci maddesinde Yönetim Kurulunun, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumuna bu kanunla verilen görevlerin yerine getirilmesini sağlayacağı ve yayın esaslarını tespit edeceği belirtilmiş, bu amaçla:

- Seçim kanunlarındaki hükümler de saklı kalmak üzere tam bir tarafsızlık içinde halka hizmet edilmesini;

- Programların, Anayasa'nın dayandığı temel görüş ve ilkelerle Cumhuriyetin niteliklerini benimsetici ve bu görüş, ilke ve niteliklere uygun düşünce ve davranış tarzını geliştirici bir zihniyetle ve Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi amacını güden Atatürk devrimlerini ve bu devrimlerin getirdiği dünya görüşü ile yaşama tarzını yerleştirici ve geliştirici bir tutumla hazırlanmasını;

- Haberlerin doğruluk, çabukluk ve çağdaş habercilik ilkelerine uygun olmasını ve kaynaklarının belirtilmesini;

- Siyasi yorum niteliğindeki yayınların, çeşitli ve karşıt görüşleri içine alacak şekilde hazırlanmasını ve kaynaklarının belirtilmesini;

- Haberlerin ve yorumların birbirinden açık olarak ayrılmasını;

- Programların yetkili uzmanlarca hazırlanmasını ve fikir, sanat, millî eğitim, halk eğitimi ve toplum kalkınması bakımlarından yeterli olmasını;

- Radyo ve televizyon istasyonlarının teknik bakımdan gereken nitelikte çalışmasını gözetir

şeklinde görevleri sayılmıştır.

Kanunda Genel Müdürün, Yönetim Kurulunun Turizm ve Tanıtma Bakanlığına inhası ve Bakanın teklifi üzerine, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle atanacağı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca Kurumun Genel Müdür tarafından temsil edileceği belirtilmiştir. Kanunun 9 uncu maddesinde; *“Yönetim Kurulu, Genel Müdürün görevinden uzaklaştırılmasını istediği takdirde, Genel Müdür, atanmasındaki usule uyularak görevinden uzaklaştırılır. Genel Müdür, Yönetim Kurulunun yazılı görüşü alındıktan sonra, millî güvenliği, kamu düzenini veya Devletin dış münasebetlerinin sağlamlığını korumak amacıyla Bakanlar Kurulu kararnamesiyle görevinden uzaklaştırılabilir”* hükmüyle Genel Müdüre Yönetim Kurulu üyelerine tanındığı gibi mutlak bir görev süresi tanınmamış, ancak, yine de sınırlı konular kapsamında görevden alınabileceği

belirtilmiştir. Bu kapsamda Genel Müdürün icraatlarını rahatlıkla yürütebileceği bir ortam oluşturulmak istenmiştir, denilebilir.

359 sayılı Kanun kapsamında Genel Müdür ile Yönetim Kurulu Başkanının ayrı olması gerektiği (Madde 6) hükmüne yer verilmiştir. Bu kapsamda faaliyetlerine başlayan TRT, ilk Yönetim Kurulu toplantısında hukuk fakültesi mezunu olan Adnan Öztrak'ın Genel Müdür olarak atanmasına karar vermiş ve Öztrak, 11 Mayıs 1964 tarihinde, fiilen görevine başlamıştır. Yeni yürürlüğe giren 359 sayılı Kanun ile hızlı bir yapılanma sürecine giren TRT, ilk olarak önce Avrupa Yayın Birliğinin (EBU) daha sonra ise Asya Yayın Birliğinin (ABU) aktif üyesi olmuş ve yayın planlamasını da bu birlik ilkelerine uygun olacak şekilde oluşturmaya başlamıştır.

Yeni kanunun hazırlandığı ortama bakıldığında devlet ile hükûmet kavramının ayrıştırılmaya çalışıldığı ve oluşturulan bazı kurumlarla hükûmetin etkisinin azaltılmak istendiği görülmektedir. Bu bağlamda TRT, devlet tüzel kişiliğinden ayrı olarak kurulmuş ancak bazı görevleri yerine getirirken bazı bakanlıklar yetkili kılınmıştır. Bu bağlamda ilk akla gelen yurt dışı yayınlarda uyulacak usul ve esasların Dışişleri Bakanlığı ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığının birlikte tespit ederek kuruma bildireceği hususudur. Yine Genel Müdürün ve iki Yönetim Kurulu üyesinin atanması gibi konularda Bakanlar Kurulunun yetkili kılınmasına karşın bu yetkiler oldukça sınırlandırılmıştır. Bunun dışında herhangi bir bakanlığın hiyerarşik veya vesayet denetimine tabi olmayan TRT'nin yapmış olduğu her türlü faaliyet yargı denetimine tabidir.

Bu bağlamda 359 sayılı Kanunda TRT'nin faaliyet alanını sınırlandıran maddeler olmasına karşın hiyerarşik veya vesayet denetimi öngörülmemiş, TRT nev-i şahsına münhasır özellik ve yetkilerle diğer kamu iktisadi teşebbüslerinden de ayrılmaktadır. Bununla birlikte 27 Mayıs öncesi Turizm ve Tanıtma Bakanlığına bağlı olan radyo idaresi, 359 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle de değişmemiş ancak 1968 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bir madde eklenerek Başbakanlığa bağlanmış ve ödeneğinin Başbakanlık bütçesinde yer alması sağlanmıştır (Akıllıoğlu, 1990: 31).

Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir konu da dış yayınlardır. Ankara Radyosu bünyesinde devam eden dış yayınların amacı, ülkenin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmelerini ve dış siyasetin ana hatları ile içinde yer aldığı ittifakların faaliyet ve amaçlarını memleket dışında mümkün olduğu kadar geniş bir kitleye yaymak olarak belirtilmektedir. Bunun için;

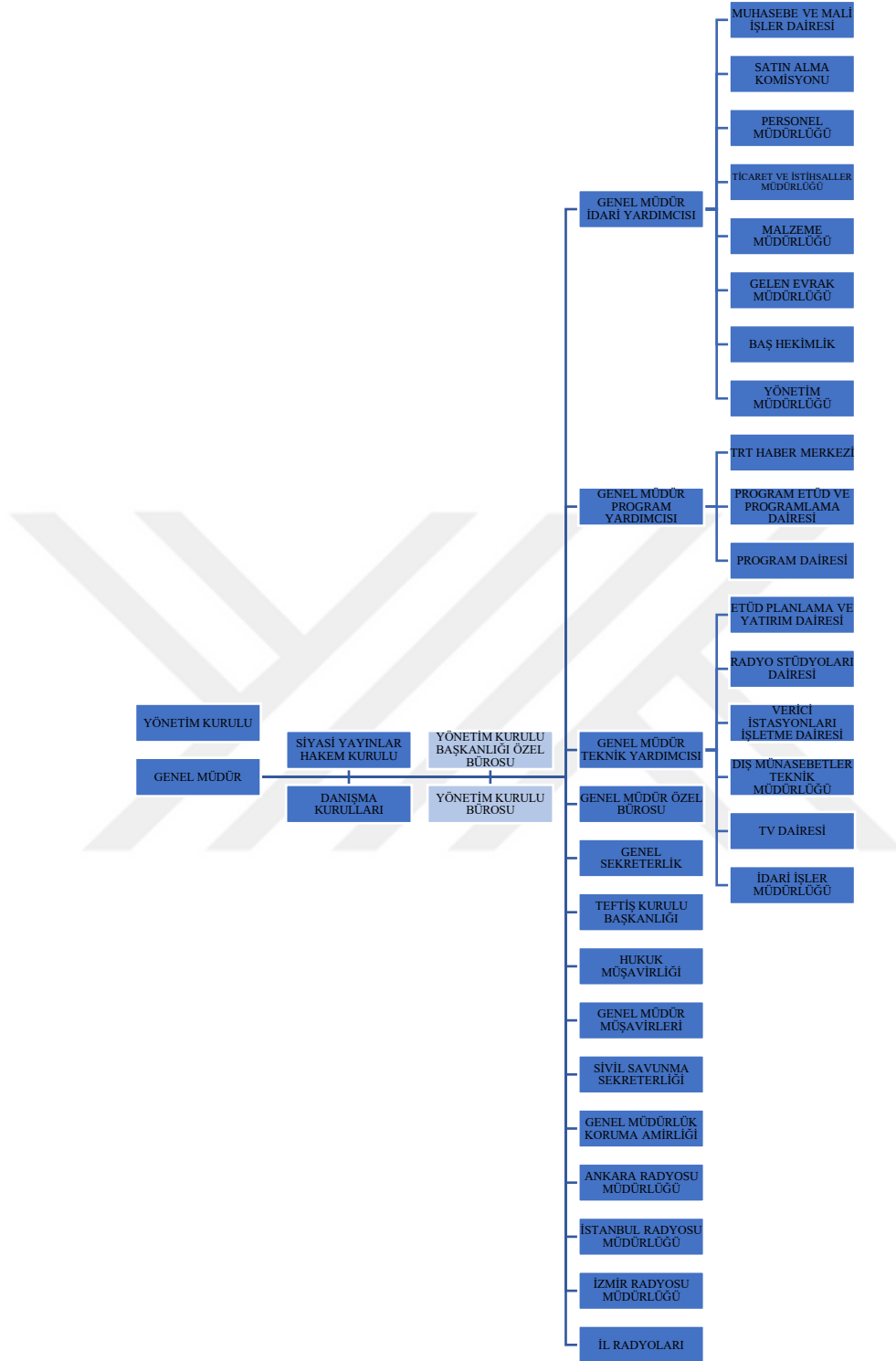
- Güvenilir bir haber kaynağı vazifesi görmek ve çok cepheli propagandada bulunmak,
- Türkiye ve millî siyasetimiz hakkında çıkabilecek yalan haberleri doğrulamak,
- Millî siyaseti açıklayıcı ve ülkeyi tanıtıcı yayınlarda bulunarak, siyasi, ekonomik, kültürel ve turistik ilişkilerin gelişmesine ortam hazırlamak. Bu amaçla ilgili konularda haber ve bilgi vermek,
- Yurt dışında bulunan Türklerin Anavatan'a ve onun davalarına bağlılığını canlı ve zinde tutucu yayın ve programlar düzenlemek (Akarcı, 2003: 95).

dış yayınların görevleri arasında sayılmıştır.

4.1.2. TRT Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliği

TRT Kanununun uygulanmasını sağlamak, birimlerin oluşturulması ve bağlantılarını belirlemek amacıyla bir yönetmelik hazırlanmış ve bu yönetmelik 1966 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliğinde Kanunla kurulan organlar; Yönetim Kurulu, Genel Müdürlük, Genel Müdür Yardımcılıkları, Danışma Kurulları, Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu olarak sayılmış ve bu organların tanımı ve görevleri açıklanmıştır. Yönetmeliğin hazırlanarak yürürlüğe girmesiyle ilk dönem TRT'nin teşkilatı da netlik kazanmıştır. Bu ilk dönem teşkilat şeması şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. 1966 Yılı TRT Teşkilat Şeması

Kaynak: Yazıcı, 1999: 44

Kanun üzerinden inceleme konusu yapılan Yönetim Kurulu ve Genel Müdürün dışında önemi itibarıyla Danışma Kurulları ve Siyasal Yayınlar Hakem Kurulu kısaca incelenecektir.

4.1.2.1. Danışma Kurulları

Farklı konu ve görev alanlarında faaliyette bulunmak üzere 1960 yılından önce de danışma kurulları oluşturulmak istenmiştir. 1949 tarih 5392 sayılı Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu ile radyo yayınlarını daha iyi düzenleyebilmek için Radyo Yayınları Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul radyolarda yapılacak yayınların esas ve programlara ilişkin görüşlerini bildirmekle görevlendirilmiştir (Cankaya, 1997: 12). Ancak kurul kendisine verilen görevi yerine getirememiş 1960 yılına kadar yalnızca iki kez toplanabilmiştir.

27 Mayıs sonrasında ıslahat girişimleri sonucu bazı birimler ortaya çıkmış, ancak bu birimlerin uygulamada ağırlıkları olmamıştır. Örneğin, Radyo Yayınları Danışma Kurulu 27 Mayıs'tan sonra toplantıya çağırılmışsa da aldığı kararların fazla bir bağlayıcılığı olmamıştır (Serarslan, 1993: 59).

359 sayılı Kanunun 10 uncu maddesinde; “*Yönetim Kurulu, radyo ve televizyon hizmetleriyle ilgili konularda danışmak üzere kurullar kurabilir*” hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm gereği olarak kurumun görev alanına giren konularda devamlı veya geçici nitelikte danışma kurullarının oluşturulabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca bölgesel radyoların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ise Genel Müdür tarafından danışma kurulları oluşturulabileceği, oluşturulacak kurulların kimlerden teşkil edileceği ve çalışmasına yönelik hususların oluşturulma aşamasında belirtileceği ifade edilmiştir.

Yönetmelikte detaylandırılan danışma kurullarının ilk toplantılarında başkan ve başkan vekillerinin üyeleri arasından kendileri seçecekleri, inceleme ve araştırma sonucunun rapor şeklinde mümkün olan en kısa sürede Genel Müdürlüğe sunacakları belirtilmiştir.

Yine yönetmelikte -kanundan farklı olarak- genel planlama, sanat yayınlarının seçimi, bilim ve eğitim yayınlarının ve yabancı memleketlere yapılacak yayınların düzenlenmesi ve yeni konularda genel prensipleri tespit eden sürekli danışma kurulları kurulacağı, sürekli danışma kurulları üyelerinin hizmet süreleri ve yıllık normal toplantı sayısının Yönetim Kurulu tarafında belirleneceği (TRT, 1966: 5) ifade edilmiştir.

Danışma Kurulu, Türk sanat ve halk müziği yayınlarıyla ilgili olarak, örneğin ücret baremi, telif hakları, yayın ilkelerinin genelliği, sözleşmeli sanatçılar, yayınların denetimi, yeni eser yapımının hızlandırılması, beste ve icrada yenilik ile eğitici Türk

müziği programlarıyla ilgili kararlar alınan 4-7 Mayıs 1965 tarihinde olmak üzere -1568 sayılı kanun değişikliğine kadar- sadece bir kez toplanmıştır (Beşiroğlu, 1973: 112).

4.1.2.2. Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu

359 sayılı Kanunun 12 nci maddesinde münhasır olarak düzenlenmiştir. Hükûmete dâhil olmayan siyasi partilerin, radyoda yayınlanan hükûmet konuşma ve bildirilerinde yer alan ve kendileriyle ilgili konularda açıklama yapmak istemeleri halinde, bu isteği incelemek ve uygun görülenlerin radyoda yayınlanmasına karar vermek üzere, Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşacak şekilde üç kişilik bir kuruldur (Gözübüyük, 1969: 58). Kurumun organı olarak sayılan Kurulun, Genel Müdürün çağrısı üzerine toplanacağı hüküm altına alınmıştır. Görevleri ayrıntılı olarak düzenlenmemesine rağmen 11 inci maddede hükûmet bildiri ve konuşmalarına karşı diğer siyasi partilerin cevap hakkı taleplerini içeren dilekçelerinin Genel Müdürlük tarafından gönderilmesi üzerine Kurul tarafından karara bağlanacağı hüküm altına alınmıştır.

Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu, üzerinde önemle durulması gereken bir kuruldur. Nitekim siyasilerin toplumun önemli bir kesimine anında ulaşabildiği bir araç olan radyoda, 1961 Anayasasıyla oluşturulmaya çalışılan çoğulcu sistemde, her kesimin de sesinin duyurulması amaçlanmıştır. Buradaki amaçlardan bir tanesi de hükûmeti elinde bulunduran siyasi partilerin dizginlenmek istenmesi düşüncesidir. Nitekim Kurulun görevine bakıldığında hükûmet bildiri ve konuşmalarına karşı yapılacak itirazlar görev alanına girmektedir. Burada diğer siyasi partiler veya Kurumun yaptığı yayınlar değil doğrudan hükûmetin yaptığı bildiri ve konuşmaların denetlenmesi söz konusudur. Ancak Kurul verdiği kararlarda talepte bulunan partinin doğrudan ilgili olması ve aralarında münakaşa bulunuyor olması şartlarının birlikte oluşması (Taşer, 1969: 117) gerekliliğini aramıştır.

Kurul bazı itirazları kabul ederek itirazda bulunan siyasi partiye cevap hakkı tanırken bazı itirazları da görev alanının dışında olduğunu belirterek ret kararı vermiştir. Örnek vermek (Taşer, 1969: 116) gerekirse: Başbakan Süleyman Demirel 4.1.1966 tarihinde yaptığı konuşmada; “Hükûmetimiz, büyük milletimizin teveccühüne mazhar olan AP’nin, bu teveccühe mazhar olma hususundaki titizliğini, hizmet felsefesinin yapıcı ve güven verici bir unsuru addeder” demiş, bu ifade tarzına CHP tarafından, AP propagandası yaptığı iddiasıyla itiraz edilmiştir. Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu bu konu ile ilgili verdiği 1 No.lu kararında; “Burada ele alınan Başbakana ait beyanda hükûmet

ile CHP arasında tartışmalı bir konuya ilişkin olarak, CHP'ye ait bir görüşün münakaşa ve tenkit edilmemiş" olması dolayısıyla, kanunla belirtilmiş unsurlarla bağlı kalarak, propaganda konusunun incelenmesini görevi dışında saymış, itirazı bu gerekçeyle görevsizlik nedeniyle reddetmiştir.

Kanunda ayrıntılı olarak düzenlendiği için yönetmelikte kanundan farklı ya da detay düzenleme yapılmayan Siyasi Yayınlar Hakem Kurulunun, içinde bulunulan siyasi ortamda herhangi bir yayın denetleme tartışmaları içerisine girmemeye çalıştığı sadece hükûmet bildiri ve konuşmalarının diğer siyasi partilerin haklarına hâle getirip getirmediği noktasında denetim yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda siyasi tartışmalardan uzak kalarak kararlar vermeye çalıştığı söylenebilir.

Ayrıca Kanunda yer almayan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliğiyle kurulan organlar da bulunmaktadır. Bunlar Yönetim Kurulunun hizmetinde olan organlar; Genel Müdürlük hizmetinde olan organlar; İdari, program ve teknik genel müdür yardımcılıklarının hizmetinde olan organlar ve Ankara, İstanbul, İzmir ve il radyo müdürlükleri şeklinde detaylı olarak düzenlenmiş ve en alt birime kadar görev tanımları ve bağlı bulundukları birimler açıkça belirtilerek kurumsal bir kimlik kazanmaları sağlanmıştır. Ayrıca Yönetmeliğin 'Çeşitli Hükümler' başlığı altında Turizm ve Tanıtma Bakanının onayı ile tekemmül edeceği ve yürürlüğe gireceği belirtilmiştir (TRT, 1966: 46).

4.2. KAMU HİZMETİ YAYINCILIĞI BAĞLAMINDA TRT'NİN ÖZERKLİĞİ

Türk Dil Kurumu sözlüğünde özerklik; *"bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet, otonomi, otonomluk; bilimsel özerklik"* (TDK, 2023) şeklinde tanımlanmaktadır.

Özerklik, idarenin kanunlar ile verilen görev ve sorumlulukları yerine getirirken, devlet tüzel kişiliğinden bağımsız hareket edebilme yetisi, herhangi bir otoriteye bağlı olmadan kendi kendini idare edebilmesi, vergi benzeri gelirler veya alacaklarını tahsil edebilmesi, davalarda taraf olabilmesi gibi durumları içermektedir.

Aslında özerklik, idarenin bağımsız hareket edebilmesinin yanı sıra topluma karşı sorumluluklarını da arttıran bir kavramdır. Toplum içerisinde oluşan baskı ve çıkar grupları, belli bir konuda uzmanlaşan birimler üzerinde nüfusunu arttırmaya, taleplerini kabul ettirmeye çalışmakta ve bu şekilde bağımsız birimler üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir şekilde konumlanan kamu tüzel

kişileri topluma daha da yakınlaştırmakta ve bu baskılara daha çok maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla özerklik idareye birçok konuda bağımsız hareket edebilmeyi sağlamasının yanında onu etkilere de açık hale getirebilmektedir.

Özerklik kavramı demokratik toplumlarda ayrı bir öneme sahiptir. Özerk kurumların fazla olması bağımsız karar alma ve hareket edebilmeyi destekleyici nitelikte bir kavram olmasından dolayı demokrasinin gelişmesine ve kökleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda halkın talep edebilmesinin önünü açtığı, haklarını öğrenmelerine katkı sunduğu ve yerleşen birimlerle daha kolay iletişim kurarak demokrasinin gereklerini öğrendiği ve gelişmesini sağladığı ifade edilmektedir.

359 sayılı Kanun tasarısının gerekçesinde: “Kurumun özerkliği Anayasanın 121 inci maddesi uyarınca tasarının birinci maddesinde belirtilmiş ve bunun gerçekleştirilmesi için lüzumlu esasların tespitine çalışılmıştır. Böylece; Kurumun en yüksek yönetim organının teşkilinde ve yayın esaslarının tespitinde kamuoyuna yer verilmek, Kurumun yayınlarının tarafsızlığını sağlayacak yayın ilkeleri belirtilmek, Kurumun siyasi partiler ve icra organı ile münasebetlerini düzenlemek, yayınlarının tarafsızlığı ile kanun hükümlerine riayet olunmasını mihaniki⁷ bir sistem kurarak sağlamak ve TRT’nin bütün görevlerine uygulanacak bir sorumluluk sistemi tesis edilmek suretiyle özerkliğini temin yoluna gidilmiştir” ve “böylece, Kurumun özerkliği; organlarının teşkilinde, yönetiminde ve yayınlarının esaslarında teminatını bulmaktadır” (TBMM Tutanakları 8, 1963: 2) denilerek özerkliğin çerçevesi belirlenmiştir.

Özerklik temelde *idari özerklik* ve *mali özerklik* olarak ikiye ayrılmaktadır. Kamu yayıncılığı özelinde ise *editorial (yayın) özerkliği* de eklemek gerekmektedir.

4.2.1. İdari Özerklik

İdari özerklikte, özerk olarak teşkilatlandırılan idarenin kendi yöneticilerini kendilerinin belirlemesi/seçmesi ve herhangi bir otoritenin müdahalesi olmadan serbest bir şekilde kararlar alıp uygulayabilmesi anlamlarını birlikte karşılaması gerekmektedir. Bu iki koşul özerkliğin iki temel koşulu (Öner, 2006’dan akt. Koç ve Yatkın, 2012: 1280) olarak görülmektedir. Bu iki şart bakımından bir değerlendirme yapıldığında hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının yöneticileri kendi içlerinde değil merkezi

⁷ TDK sözlüğünde “düşünmeden, ölçülerek değil de yalnızca alışkanlığın verdiği kolaylıkla veya yalnız kasları hareketiyle yapılan (iş, hareket vb.) anlamına gelirken burada kurumun herhangi bir otoriteye bağlı olmadan bağımsız hareket edebilmesi anlamında kullanılmıştır.

idare tarafından atanmakta ancak karar alıp uygulama noktasında hukuki olarak bağımsız hareket ettiği kabul edilmektedir.

Özerklik idarenin merkezi idareden bütünüyle bağımsız hareket ettiği anlamına gelmemektedir. Nitekim o şekilde olsa kamu yönetiminde amaçlanan etkinlik ve kalite düşebileceği gibi kurumlar arası diyalog ve koordinasyonun da anlaşmazlık ve çatışmaya dönüşebileceği açıktır. Özerk kurumlar ile merkezi idare arasındaki ilişki vesayet denetimi yoluyla sağlanmaktadır. Vesayet denetimi ile idarenin organları, yapmış olduğu eylem ve işlemler ve verdiği kararlar yer almakta, merkezi idare vesayet denetimiyle yöneticilerin değiştirilmesini takdir edebilmekte, almış olduğu kararların iptali, uygulanmasının ertelenmesi veya herhangi bir işlem için önceden izin alma şartı getirerek kontrol edebilmektedir.

İdari vesayet yöntemiyle özerk kurumların merkezi idarenin emir ve talimatı altında hareket etmesi ve baskı altında kalması sıkça eleştiri konusu yapılmaktadır. Yapılan eleştirilerin sonucu ise özerk idarenin merkezi idarenin vesayet denetiminde değil sadece yargı organlarının denetimine tabi olması gerektiği savunulmaktadır.

TRT özelinde bakacak olursak Genel Müdürün Yönetim Kurulu tarafından belirlenmesi ve Bakanlar Kurulu tarafından atanması, görevden alınmasının çok zor olması, dokuz Yönetim Kurulu üyesinden sadece iki tanesinin Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmesi ve diğer üyelerin görev süresi boyunca görevden alınamaması gibi özellikleri TRT'yi diğer özerk kurumlardan ayırarak şahsına münhasır bir özellik kazandırmıştır. Özerkliği zedeleyici örnek vermek gerekirse 359 sayılı Kanunun 30 uncu maddesinde yer alan; TRT'nin amaçlarına uygun olarak yerli ve yabancı tüzel kişilerle kuracağı ortaklıkların Bakanlar Kurulu kararnamesindeki esaslara bağlı kalarak yapabileceği hükmü idari özerkliği zedeleyici niteliktedir. Yine bir başka örnek olarak 47 nci maddenin 2 nci bendinde yer alan; *“Kurumun kadroları, Yönetim Kurulu tarafından, Devlet Personel Dairesinin görüşü alındıktan sonra, Maliye Bakanlığı ile anlaşmak suretiyle hazırlanıp Turizm ve Tanıtma Bakanının onayı ile yapılacak bir yönetmelikle belirtilir”* hükmü idari özerkliği zedeleyici niteliktedir.

4.2.2. Mali Özerklik

Mali özerklik ise, özerk kuruluşların ayrı mal varlığına ve gelir kaynaklarına sahip olabilmelerini ve kanunların öngördüğü esaslar dairesinde kendi organlarının kararlarına dayanarak harcama yapma esasına dayanır (Türkoğlu, 2012: 42). Kamu hizmeti yayıncısı

kurumlarının üzerine aldığı görev ve yetkilerini kullanarak, faaliyetleri en verimli şekilde yerine getirebilmesi için kanunlarla gelirlerinin bağımsız olarak tanımlanması, iş yüküne paralel olarak artacak şekilde düzenlenmesi, merkezi hükûmet tarafından azaltılmasının veya arttırılmasının kolay olmaması ve bu şekilde gelirlerin bir tehdit mekanizması olarak kullanılmaması oldukça önemlidir. Aynı şekilde gelirlerin serbestçe harcanabilmesi de mali özerklik için önemli bir ölçüttür (Yüksel, 2005’ten akt. Güvenç, 2021: 35).

Kamu hizmeti yayıncılarının kendi gelirlerini kendilerinin tahsil edebilmesi de yine mali özerkliğin gereklerindendir. Öbür türlü merkezi hükûmet tarafından tahsil edilen vergilerin kurumlara aktarılması siyasi baskıların artması ve kamu hizmeti yayıncılığının en önemli gereklerinden birisi olan demokrasiye katkı sunması ve olaylar ve durumlar hakkında tarafsız kalabilmesine engel olabilmektedir. Kamu hizmeti yayıncılığının vergi veya vergi benzeri gelirlerle değil reklam, sponsorluk gibi gelirlerle finanse edilmesi halinde ise üzerine aldığı kamusal yararı gerçekleştirmekten ziyade izlenme kaygısı ile kâr amacına yöneldiği görülmektedir.

Kurumun gelir kaynaklarının kısıtlanarak özel televizyon yayıncılarıyla rekabet etmek zorunda bırakılmasının bir örneği İtalya’da görülmektedir. İtalya’da yerel ve bölgesel özel yayıncı kurumlarının da faaliyetlerini sürdürebilir şeklindeki Anayasa Mahkemesi kararından sonra kamu yayıncılığı yıkılmaya başlamıştır. 1970’lerden itibaren kitle iletişim araçlarının yoğunlaşmasında büyük artış olmuştur. O dönemde 4200’den fazla özel radyo istasyonu ve 1400 televizyonu bulunmasına rağmen ‘deregulation’, Berlusconi grubunun Fininvest imparatorluğunu daha da genişletmesine yaramıştır (Keane, 1992: 75). Bu durum ise mali olanakların kısıtlanarak rekabet etmek zorunda bırakılan kamu yayıncısı kurumlarının üzerine aldığı sorumlulukları yerine getirememesi ve yayın ilkelerinden taviz vermesi anlamı taşımaktadır.

TRT’de ise 359 sayılı Kanunun 26 ncı maddesinde; “9 Haziran 1937 tarihli ve 3222 sayılı Kanunun 7 nci maddesinde gösterilen her çeşit alıcı telsiz tesisatı ve cihazlar için verilen ruhsatnamelere ait ücretler ve cezalar, radyo ve televizyon vasıtasıyla yapılan her çeşit ilân ve reklâm karşılıkları, halk önünde yapılacak konser, temsil ve benzeri programlara giriş ücreti, kitap, dergi ve plâk gibi yayınlarla ilgili gelirler, girişilecek her çeşit radyo ve televizyon ticari ve iktisadi işlemlerinden elde edilecek kârlar ve bağışlar, Kurumun geliridir” şeklinde ifade edilmiş, 27 nci maddede ise 26 ncı maddeye göre karşılanamayan işletme açığı her yıl sonunda bu maksatla Turizm ve Tanıtma Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekten Kuruma ödenir” denilerek işletme bütçesinde oluşacak

açığın nasıl karşılanacağı hüküm altına alınmıştır. Yine Kanunun 31 inci maddesinde kurumun sunduğu hizmetlere ilişkin tarife ücretlerinin Yönetim Kurulu kararıyla, ruhsatname karşılıkları ile ilgili tarifelerin ise Yönetim Kurulunca kabul edildikten sonra Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle yürürlüğe gireceği ifade edilmiştir. 31 inci maddede yer alan tarife ve ücretlerin kurum tarafından belirlenerek uygulamaya konulması mali özerkliği destekleyici bir hüküm iken ruhsat gelirlerinin Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle yürürlüğe konulması mali özerkliği zedeleyici bir hükümdür. 26 nci madde ile ilgili olarak da uygulamada kuruma aktarılması gereken ödenekler aktarılmayarak ve de kurumun yapmış olduğu harcamalar 1968 yılı bütçe görüşmelerinde ibra edilmeyerek mali özerklik engellenmeye çalışıldığı görülmektedir.

4.2.3. Editoryal Özerklik

Editoryal ya da yayınların bağımsız olarak seçilip yapılabilmesi kurum çalışanlarının radyo ve televizyonda ne tür programların yapılacağına, ne zaman ve hangi sıklıkla yayınlanacağı gibi konularda kendilerinin karar verebilmesi özgürlüğünü ifade etmektedir. Yayınların özerk olması aynı zamanda kurum dışından herhangi bir kimsenin bir yayının yayınlanmasının men edememesini de kapsamaktadır. Yani editoryal özerklik hem olumlu hem olumsuz anlamda yayınlara herhangi bir müdahalede bulunulmamasını ifade etmektedir.

Programcılar, özerkliğin amacı olan, tarafsızlık, partiler üstü kalma şartına uymak kaydıyla, genel nitelikteki kanunlar, kurumun özel kanunu ve yayın ilkeleri dışında bir kayıtla bağlı değillerse; siyasi iktidarın herhangi bir tesiri söz konusu olmaksızın herhangi bir programı yapabiliyor veya yapmayabiliyorlarsa; program yapımında özerklik bir yönüyle sağlanmış demektir (Taşer, 1969: 148). Burada kanunlara konulacak özel maddeyle yayınların men edilmesi özerkliği engelleyip engellemeyeceği konusu tartışma yaratmaktadır. Nitekim tek yayıncı kurumun hükümetten tamamen bağımsız yayınlar yapması beklenemez bir durumdur. 359 sayılı Kanun incelendiğinde, 11 inci maddede yer alan; *“hükümet bildiri ve konuşmalarının yalnız hükümeti bağlamak kaydıyla radyo ve televizyondan yayınlatma yetkisi”*, 17 nci maddede yer alan; *“millî güvenliğe dokunan hallerde, başbakan veya görevlendireceği bakanın bir haber veya yayını menetme yetkisi”* ile 18 inci maddede yer alan; *“devletin dış politikası bakımından radyo ve televizyon yayınlarında uygulanacak esas ve usullerin, Dışişleri ve Turizm ve Tanıtma Bakanlıklarında tespit edilerek TRT Genel Müdürlüğüne bildirilmesi yetkisi”*, yayınların bağımsız belirlenip yayınlanması noktasında özerkliğe aykırı hükümler olarak

değerlendirilebilir. Ancak detaylı incelendiğinde suiistimal edilmediği takdirde ülke içerisinde yayın yapan tek kurum ile devlet politikalarının düzgün bir şekilde yapılması için bu tür düzenlemelerin gerekli olduğu da belirtilmelidir.

5. ÖZERKLİK VE DENETİM GERİLİMİNDE BİR KURUM: TRT

27 Mayıs'tan sonra askeri vesayetin gölgesinde devam eden siyasal hayat 1965 yılı seçimlerinde AP'nin yüzde ellinin üzerinde oy alarak tek başına iktidar olmasıyla birlikte sivil iradenin tek başına yönetimi elinde bulundurma şekline dönüşmeye başlamıştır. Böylece koalisyon hükûmetleri dönemi sona ererken siyasi istikrar sağlanmaya başlamış ve aynı zamanda da bürokratik engeller olarak nitelendirilen konular üzerinde de tartışmalar başlamıştır.

Bu dönem diğer kurumlara eklemlenmiş halde olan radyo yayıncılığının kendi başına bir örgüt olarak oluşması için atılan adımlarla doludur. Ancak, bu dönemde gerek TRT'nin kuruluş yıllarında ve gerekse daha sonraki dönemlerde, hükûmetler TRT üzerinde çeşitli baskılar yaratabilmek için bir hayli çaba harcamışlardır. Hükûmetler, TRT Genel Müdürünü diğer üst düzey yetkilileri ve arkasından da TRT Kanununu değiştirme girişiminde bulunmuşlar, bu gibi yollarla da TRT'de istediklerini yaptırmaya çalışmışlardır (Serarslan, 1993: 68).

5.1. SİYASİ İKTİDAR VE TRT'NİN ÖZERKLİK ALGILARI

Meclis görüşmelerinde üzerinde en çok durulan konu radyonun tarafsızlığının sağlanmasına yöneliktir. Yeni anayasal düzene geçilmesiyle birlikte hemen hemen bütün siyasi parti ve vekiller tarafından radyonun tarafsız olması bunun da özerk bir idareyle mümkün olabileceği görüşü savunulmaktadır. 1960'lı yılların başlarında özellikle askeri vesayet ve koalisyon hükûmetleri dönemleri olduğu için her kesim bu durumun yararlı olacağı görüşünü savunmuştur. Ancak tek bir partinin iktidara gelmesiyle birlikte seçilmiş siyasal iktidar vesayet altına almak isteyen bürokrasi ve muhalefet partileri şiddetli bir şekilde özerkliği savunmaya çalışırken; iktidar partileri de özerkliğin kendilerine karşı kullanıldığını ve radyonun muhalefetin odak noktalarından birisi haline geldiğini savunmuşlar ve dile getirmişlerdir.

Radyonun her geçen gün toplumda daha fazla yer edinmesi doğal olarak siyasi tartışmaların da merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Radyo üzerinden siyasi partiler (iktidar/muhalefet) arasındaki çekişme her geçen gün artmıştır.

Özerk ve tarafsız TRT çok önemli bir başlangıç olduğu, önceki yılların deneyimlerinden sonra TRT yayınlarının ciddi bir itibar kazandığı ifade edilmektedir. Buna karşın yine de siyasi iktidardan tam bir bağımsızlık sağlandığını söylemek oldukça güçtür. Bu bağlamda TRT çalışanı olan Öztürk (2020: 386) şunları söylemiştir: “Haber Merkezinin bir çalışanı olarak ‘19.00 Haber Bülteni’nin önemli, kritik, tartışmaya yol açabilecek haberlerinin onay almak için bir yetkili tarafından telefonla bizzat Başbakana okunduğuna birçok kez tanıklık ettim. Özerk ve tarafsız bir kurum bile sahip olduğu bir hak ve yetkiyi bizzat kendisi istismar edebiliyordu.”

Oya Tokgöz 1970’li yıllarda hazırlanan tezleri değerlendirdiği makalesinde Cengiz Taşer’in hazırladığı, “Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği” isimli tezin sonuç bölümünde ‘özerkliğin nedenini, amacını iyi anlamak, iyi değerlendirmek gerektiğini, aksi halde mevzuat değişikliğine gerek kalmadan özerkliğin küçük menfaatler karşılığında değiştirildiğini veya kişisiz yönetimler elinde kaybolup gideceğini’ belirttiğini ifade etmektedir (Tokgöz, 2014: 125).

Millet Meclisinin 01.03.1965 tarihli toplantısında Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı; “*Anayasanın emri icabı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun maksadı temin edemediği, muhtariyet siperine çekilerek partizan neşriyata devam edildiği esefle görülmektedir*” (TBMM Tutanakları 9, 1965: 8) diyerek TRT’de makam sahibi kişilerin tarafsızlığını sağlayıcı hükümlerin 359 sayılı Kanunda bulunmadığı ancak getirilmesi halinde partizan tutumların önüne geçilebileceği, tarafsızlığının temin edilebileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca TRT’ye yöneltilen eleştirilerin, verilen kanun değişikliği ve meclis araştırması açılması taleplerinin altında da Osman Bölükbaşı’nın imzası bulunmaktadır. Bunun altında yatan en önemli sebeplerden bir tanesi Millet Partisinin iktidar ya da ana muhalefet partisi olmaması ve bunun sonucu olarak görülebilecek faaliyetlerinin radyo ve televizyon yayınlarında çok fazla yer bulamamasından kaynaklanmaktadır. Ancak buna rağmen Kuruma yönelttiği eleştirilerde ciddi şekilde başarılı olduğu görülmektedir.

359 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle, bu yeni yapılanma döneminde önemli bir konu da nitelikli personelin olmayışıdır. Bu durum gazetecilerin kuruma alınmasına ve istedikleri gibi görüşlerini dile getirmelerine ve siyasi propaganda yapmalarına sebep olduğu gibi yayın faaliyetlerinin siyasi olarak anılmasına da sebep olmuştur. Millet Meclisinde yapılan 02.03.1965 tarihli toplantıda Ekrem Alican tarafından “TRT’nin

başına bir İçişleri Bakanının kardeşini⁸ getirirsek bunun muhtariyeti, tarafsızlığı hakkında vatandaşta tereddüt doğabilir. Ayrıca, birtakım vazifelilerin, orada, Cumhuriyet Halk Partisinde fiilî hizmet görmüş bazı vazifelilerin bulunduğu bahsederler...” (TBMM Tutanakları 10, 1965: 91) şeklinde açıklama yapılarak muhtar idarenin aslında hükûmeti sınırlandırma amacı için kullanıldığını çalışıldığı vurgulamaya çalışmıştır. İngiliz ve Alman kamu yayıncı kurumlarından destek alınarak kurumsal kimlik oluşturulmaya çalışılmış olsa da bu gibi durumlar radyo ve televizyonun doğrudan siyasi olarak algılanmasına engel olamamıştır.

3 Nisan 1965 tarihli *Milliyet* gazetesinde Demirel’in TRT konusunda ‘mutedil davranma’ görüşünde olduğunu ifade ettiği belirtilirken, üçüncü sayfada yer alan ‘TRT Önergesi Meclisi Karıştırdı’ başlıklı haberde; TRT hakkında meclis araştırması açılmasına ilişkin önerenin görüşülmesi sırasında ilk söz alan İhsan Ataöv (AP); meclis araştırmasının lüzumlu olduğunu, TRT’nin içinde pek çoğu parti teşkilatında çalışanların olduğunu, müessesenin adeta demirperde arkasında kendi başına buyruk kaldığını ifade etmiştir. Devamında söz alan Kültür ve Tanıtma Bakanı Zekai Dorman (CKMP), son aylarda partizanlık yaptığı hususunun efkârı umumide kabul edildiğini, partizan tutumuna mâni olmak için Bakanlık olarak yapılan girişimlere ise mâni olduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 3 Nisan 1965)

4 Nisan 1965 tarihli *Milliyet* gazetesinin ikinci sayfasında yer alan “TRT Devlet içinde devlet olmamalıdır” başlıklı yazıda TRT’den beklenenler şu şekilde (Alpan, 1965: 2) sıralanmıştır:

- Radyolar her şeyden önce tüm halkımızın malı olsun.
- Radyolarla basın organları arasında ahenkli bir iş birliği bağı kurulsun.
- Radyoya eleman temininde hassas davranılsın.
- Radyo özel ve kişisel çıkarları için didişen kimseler için yatırım vasıtası olmasın.
- TRT özel kanunla devlet kurumu haline geldi diye ‘Devlet benim’ gibi bir tavır takınmasın.

Yine *Milliyet* gazetesinin 7 Nisan 1965 tarihli baskısında özellikle TRT konusunda önemli eleştiriler getiren, araştırma önergesi ve kanunun değiştirilmesi için önerge hazırlayan Osman Bölükbaşı’nın; ‘radyo memleketin başına felaket getirecek’, İsmet İnönü’nün; ‘biz bu meselede Anayasayı savunuyoruz’ dediği ifade edilmiştir (Milliyet, 7 Nisan 1965). Aynı tarihli gazetenin üçüncü sayfasında TRT’nin iddialarla ilgili 42 sayfalık bir rapor yayınladığı, raporda; “daima tekerlemeleri kullanmak itiyadında bulunan bay Bölükbaşı’ya bir noktanın hatırlatılmasını lüzumlu görürüz.

⁸ TRT’nin ilk Genel Müdürü Adnan Öztrak, tek parti döneminde 8 dönem milletvekilliği yapan M. Faik Öztrak’ın oğlu, 1963-1965 yılları arasında İçişleri Bakanı olan Orhan Öztrak’ın kardeşi olduğu için eleştirilmiştir.

Bölükbaşı böyle bir iddiasını dokunulmazlık kisvesinden sıyrılarak tekrarlarsa, kanuni merciler önünde iddiasını ispat imkânını bulabilecek ve kendisinin de bu sözler dolayısıyla sorumlu olup olmadığı sabit olacaktır” açıklamalarının yer aldığı ifade edilmektedir. Gazetelerde yer alan haberlerden ve yapılan açıklamalardan TRT’nin siyasetin tam ortasında yer aldığı ve bir noktada siyasi bir kurum hüviyeti kazandığı ifade edilebilir.

Yine 9 Nisan 1965 tarihli *Milliyet* gazetesinin üçüncü sayfasındaki bir başka haber ise oldukça ilginçtir. ‘Radyo taraflı mı tarafsız mı’ başlıklı haberde; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından üç büyük ilde yapılan bir araştırmada anket yapıldığı, ankete katılanların %41’inin TRT’nin tarafsız olduğunu ifade ettiği, %33’ünün ise fikrim yok dediği belirtilmektedir (Milliyet, 9 Nisan 1965). Ankete göre kararsızların oranının bir hayli yüksek olması sonucun sağlıklı olmadığını göstermesine karşın tamamen tarafsız diyenlerin oranının ilk sırada çıkması dikkat çekicidir. Bu haberin yanında Ataöv’ün daha önce verdiği önergede değişiklik yaptığı, Genel Müdür ve Yönetim Kurulu üyelerine yöneltilen konuların önergeden çıkartıldığı ve bu değişiklik sonrası önergenin genel kurulda tekrar görüşülerek yeniden karar verilmesi gerektiği haberinin yer alması TRT konusunda bir yumuşama eğilimine gidildiğini ve izlenen politikanın değiştirildiğini gösterir niteliktedir. Koalisyon hükûmeti döneminde yaşanan bu gelişmelerin yaklaşan seçimler nedeniyle tehir edildiği yönünde yorumlar da bulunmaktadır. Ayrıca TRT’nin taraflı yayın yaptığı, komünizm propagandası yaptığı gibi iddiaların ortaya atılmasıyla birlikte konu yargıya taşınmış, yapılan soruşturma kapsamında milletvekillerinin görüşlerine başvurulmuş (Milliyet, 13 Mayıs 1965) ve TRT’nin kayıtlarına el konularak çok yönlü olarak soruşturma yürütülmüş ancak takipsizlik kararı verilmiştir.

TRT meselesinin Cumhuriyet Senatosunda 12 Mayıs 1965 tarihinde görüşülmesi sırasında Millî Birlik Grubu adına söz alan Ahmet Yıldız; “konuşmanın bir cümlesi ya da sahibinin çok beğendiği bir sözü dahi atlamadan yayın yapan robot radyo özgür dünyada yoktur ve olamaz da” diyerek sözlerine şöyle devam etmiştir: “Toplumun bu gününü ve geleceğini etkileyen bunca önemli sorunlar çözüm beklerken yaratılan TRT macerası, talihsiz bir olay olmakla beraber, özerk kurum anlamının kavranmasında ve hukuk devleti kurumlarının gücünün anlaşılmasında yararlı olmuştur” (Milliyet, 13 Mayıs 1965). Bu açıklama ise siyasi parti içerisinden gelmeyen bir nevi vesayet mercii olarak düzenlenen Senatonun doğal üyelerinin yani bir anlamda bürokrasinin konuya bakışını göstermek açısından önemlidir.

1965 genel seçimleri öncesi TRT'nin özerkliğinin neden bu denli gündemde tutulduğunun sorgulanması gerekmektedir. Kanaatimizce seçim öncesi özerk olan TRT'ye aba altından sopa göstererek muhalefet gibi davrandığı söylenen Kurumun baskı altına alınmak istendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Burada 1965 yılı yasama döneminde Meclisin ve dolayısıyla basının da en önemli konusu TRT olduğundan gazetelerden yararlanılarak konu detaylı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

1965 yılında TRT'nin özerkliğinin kaldırılması için kanun tasarısı hazırlanmış ancak uygulamaya geçirilememiştir. 1965 yılında yaşanan tartışmalara Meclisin tatile girmesi ve devamında seçim atmosferine girilmesiyle ara verildiği görülmektedir.

19 Ekim 1965 seçimlerinde tek başına iktidar olan AP'nin TRT'nin özerk olmasına yönelik olan eleştiri dozunu arttırmaya başladığı görülmektedir. (Turam, 1994: 297). 1965 yılında AP'den vekil olarak seçilen ve Başbakan olan Süleyman Demirel, TRT'yi “özerklik zırhı altında her şeyi olduğundan daha kötü göstermekle ve bozgunculuk yapmakla” suçlamıştır (Akarcalı, 1988'den akt. Devran, 2011: 59). 1965 yılı itibarıyla AP'nin tek başına iktidara gelmesiyle TRT üzerine ciddi eleştiriler gelmeye başlamış, özellikle TRT Kanununu değiştirmeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda Yönetim Kurulu üye sayısının arttırılarak hükûmet temsilcilerinin sayısını arttırmak ve bu anlamda TRT üzerinde daha etkili olmak istenmiştir. Yine Genel Müdürün Yönetim Kurulunun doğal üyesi olması sonlandırılmak istenmiş, TRT'nin denetiminin Maliye Bakanlığınca yapılması gündeme getirilmiştir (Serarslan, 1999: 129).

TRT'nin denetimi söz konusu yıllarda oldukça gündemde olan bir konudur. 359 sayılı Kanunun 34 üncü maddesinde; “*Kurum, Yüksek Denetleme Kurulunun denetimine tabidir. Turizm ve Tanıtma Bakanı, Kurumla ilgili olarak, belli bir hususun incelenmesini Yüksek Denetleme Kurulundan isteyebilir*” denilerek denetim yetkisini herhangi bir bakanlığa ya da yargı organına bırakmamış sadece Yüksek Denetleme Kurulunun⁹ denetimine tabi olacağı esasını benimsemiştir.

Millet Meclisinde 02.03.1965 tarihli toplantısında; “Umum Müdür Adnan Öztrak'ın TRT'de yaptığı tayinlerde kullandığı takdir ölçüleri hususunda, sabık meclisi idare reisinin anlaşılamadığı, Umum Müdür Adnan Öztrak'ın partizanca tayinlerde ısrar ettiği doğru mudur? Bakanlığınız bu hususta bir kovuşturma açmış mıdır?” şeklindeki

⁹ 1961 Anayasasında yer almayan Kurul, 1938 tarih ve 3460 sayılı Kanunun 7 nci maddesine dayanılarak, iktisadi devlet teşekküllerini denetlemek üzere kurulmuş, daha sonra 15.07.1960 tarih ve 23 sayılı Kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlanmış, 12.05.1964 tarih ve 468 sayılı Kanunla Başbakanlığa bağlanmıştır (YDK, 2008: 11).

soruya Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından; “Turizm ve Tanıtma Bakanlığının TRT hakkında kovuşturma açma yetkisi yoktur. Böyle bir kovuşturma hakikatte Anayasa ve 359 sayılı Kanuna aykırı hareket teşkil eder. Anayasanın 121 inci maddesine göre TRT özerk bir kamu kurumu olarak kurulmuştur. Ayrıca 359 sayılı Kanunun 34 üncü maddesine göre Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ancak belli konularda Kurum hakkında, Yüksek Denetleme Kurulunun incelenmesini isteyebilir. Bu belli konular ise sadece malî sahalara inhisar eder. Çünkü Yüksek Denetleme Kurulu kanunla muayyen görev ve yetkilerin dışına çıkamaz, yayım hizmetlerine müdahale edemez” şeklinde yazılı olarak cevap verilmiştir” (TBMM Tutanakları 10, 1965: 111).

Dönemin Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş’ün aktardığına göre; “Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Müsteşarı bir gazetede yer alan haberde ‘TRT alımlarında bazı yolsuzluklar oluyor’ iddiasının araştırılmasını istemiş ve konuyla ilgili müfettiş görevlendirmiştir. Müfettişler TRT’ye geldiklerinde Genel Müdür Öztrak müfettişleri ağırlamış ve böyle bir yetkileri olmadığını belirterek soruşturma yapmalarına izin vermemiştir (TRT Arşiv, 2023). Bu denetim girişiminin başarısız olmasından sonra Maliye Bakanlığı müfettişleri Kurumu denetlemek istemiş ancak yine sonuç alamamışlardır. Her iki girişim de Danıştay’a taşınmış ancak olumlu sonuç alınamamıştır.

Denetim sorununun genel anlamda Kurumun özerk yapıda teşkil edilmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Ancak özerk yayıncılık düşüncesinden kasıt, radyo ve televizyon idaresinin büsbütün bağımsız olması gerektiği anlamı taşımamaktadır. Burada oluşturulmaya çalışılan özerklik hükûmetin etkisi altına girmemesi için yapılan düzenlemelerdir. Bir ideal olma özelliği taşıyan özerklik ve bu bağlamda tarafsızlık kavramı sonucu Anayasa ve kanunlar çerçevesinde belirtilen kurumlar tarafından denetlenmesi istenilmektedir. Bunun yanı sıra mahkemeler ve talep ve şikâyetlerle halk tarafından da denetlenebilmesinin amaçlandığı söylenebilir.

Özerklik döneminde genel anlamda iktidarda olan AP, Devran’a (2011: 61) göre, TRT’yi üç koldan kuşatma altına almıştır: Bunlardan ilki, yapılan yayınların takibe alınmasıdır. Bu dönemde bazı yayınlar millî güvenliğe aykırı bulunarak men edilmiş, 200 kadarı için de adli yargıya müracaat edilmiştir. İkinci olarak hükûmet tarafından aktarılması gereken kaynaklar aktarılmayarak veya geciktirilerek kurum mali olarak zor durumda bırakılmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak ise özerkliğe karşı kamuoyu oluşturulmaya yönelik propaganda faaliyetleri yapılmak istenmiştir. Bakıldığı zaman tek

başına iktidar olan bir partinin herhangi bir kurumun denetimi dışında kalmasını istememesi doğal bir durum olarak değerlendirilebilir niteliktedir.

Başbakan Süleyman Demirel 22 Ağustos 1967 tarihinde İzmir Radyosu tesislerini açarken yaptığı konuşmasında yine TRT'yi suçlamış ve “359 sayılı TRT Kanununu değiştireceklerini ve radyoyu tarafsız hale getireceklerini” söylemiştir. Bu sözler üzerine Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy bir açıklama yaparak, TRT'ye yöneltilen bu eleştiri ve suçlamaların haksız olduğunu belirtmiş, iktidarların sürekli kendilerinden bahsedilmesini istediklerini vurgulayarak; “*bu bir hastalıktır. Bu hastalığın ortaya çıkması demokrasiyi tahrip eder*” açıklamalarını yapmıştır. İktidar kanadının 359 sayılı Kanunu değiştireceklerine yönelik beyanlarına karşı dönemin CHP Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit ise 23 Ekim 1967 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, TRT Kanununun değişmeyeceğini, iktidarın istekleri doğrultusunda kanun çıkartamayacağını belirterek şu ifadelerde bulunmuştur: “*Radyonun bağımsızlığı için uzun mücadeleler verildi, bu yüzden kanun değişikliği karşısında halk karşı çıkacaktır*” (Akıllıoğlu, 1990: 29).

Bütün bunların yanı sıra 1968 yılında TRT'nin 1964, 1965, 1966 yıllarına ait harcamalarının ibra edilmesine yönelik yapılan Meclis toplantılarında, ilk kez bir kamu kurumu ibra edilmemiştir.

Yine hükûmet, 1969 yılında yayınlanan *Panorama* programında komünizm propagandası yapıldığını ifade edilerek, 359 sayılı Kanunun 17 nci maddesinde düzenlenen “*Başbakan veya görevlendireceği bakan, millî güvenliğin açıkça gerekli kıldığı hallerde, bir haber veya yayını men etmeye yetkilidir*” hükmü kapsamında program yayından men edilmiştir.

İktidar ve muhalefette bulunan siyasi partiler bu şekilde açıklamalar yaparken Kurumun yapılan bu açıklamalara bakışına da göz atmak gerekmektedir. Bu bağlamda, 1969 yılında, TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak, Kurumun sahip olması gereken yapıyı anlatırken şunları söylemiştir:

TRT özerkliğinin, bütün yürütme görevine karşı ihdas edildiği benimsenerek, TRT özerkliğine tecavüze müteşebbis edilmiştir. TRT'nin ve bütün devlet organlarının hakkı yoktur. Onlar sadece “görev” sahibidirler. “Hak” vatandaşlara aittir. TRT radyo ve televizyonu ile yayın alanında, vatandaş haklarını, siyasi iktidarın tecavüzlerine karşı korumak için kurulmuş bir teminat müessesesidir. Bu sebeptendir ki vaki tecavüzlere karşı direnmiştir. Kişinin maddi ve manevi varlığının serbestçe gelişimine, kamuoyunun serbestçe oluşumuna hizmet edebilmek için ilerici, tarafsız ve objektif yayın yapmak amacıyla, her türlü çabayı, imkânları oranında sarf etmiştir. Bugün vatandaşlar, TRT'de yalnız gerçekleri öğrenmekte, yalan hiçbir haberle karşılaşmamaktadır.

TRT'nin hukuki ve ilerici anlayışı daima devam edecektir. Temenni odur ki, siyasi organlar, bu gerçekleri bir an önce kabul ederek, TRT ile dost olsunlar. Çekilen sıkıntılar yalnız TRT'ye has değil. BBC Haber Rehberinde aynen şu sözler yer almıştır: “İngiltere’de bakanlar ve öteki yetkililer, kitle haberleşme araçlarını elinde bulunduran kurumlarla iyi geçinmenin, hem kendileri, hem de halk için yararlı olduğu düşüncesine, uzun ve zorlu yıllardan sonra varmışlardır” (Ozankaya, 1993: 2).

Siyasi iktidar ile siyasi partiler arasında özerklik gerilimleri sürerken ayrıca Kurum içerisinde de yoğun tartışmalar yaşandığı bilinmektedir. Bunlardan en dikkate değer üç Yönetim Kurulu üyesinin -Emin Galip Sandalcı, Muammer Sun, Sunuhi Cav- Genel Müdüre karşı giriştikleri mücadeledir. Genel Müdüre karşı birlikte hareket etme konusunda anlaşılan üç Yönetim Kurulu üyesi, 13 Şubat 1970 tarihli Yönetim Kuruluna bir önerge vermişlerdir. Önergede şöyle denilmektedir:

“TRT Yönetim Kurulu Başkanlığına,

TRT Yönetim Kurulu, II. beş yıllık dönemine girdiği Haziran 1969’dan bu yana geçen 8 ay içerisinde, geçmiş yılların hata ve ihmallerini düzeltmede, TRT’nin şiddetle muhtaç olduğu reorganizasyonu gerçekleştirmede ve buna ilişkin zorunlu tayinleri sağlamak ve tedbir almada, TRT’yi Anayasanın ve 359 sayılı yasanın öngördüğü hüviyeti gerçekten kazandırmada, geleceğe ilişkin gerekli tedbirleri almada, Türk kamuoyunda TRT’nin itibarını korumada ve çeşitli baskı gruplarına karşı TRT’nin özerkliğini savunmada, TRT’ye modern işletmeciliğin ve idareciliğin gerektirdiği anlayışı getirmede ve TRT’nin sorunlarına süratle teşhis koyup eyleme geçmede büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştır. TRT’nin Yönetim Kurulu, karşı karşıya bulunduğu sorunları çözecek enerjiyi, palyatif tedbirlerin ötesinde ortaya koyamamıştır.

Özetle, TRT Yönetim Kurulu, taşıdığı çok önemli misyonla orantılı bir şekilde çapını aşması gerekirken, çapını dahi bulamamıştır. Bu durumda, bugüne kadar elden gelen her çeşit iyi niyet çabası göstermiş kişiler olarak, bu çabayı göstermenin vicdan huzurunu taşıyarak ve değişik uyarma metoduna başvurma zorunluluğunda kaldığımızı inanarak, sayın başkanlığa;

- TRT sorunları çözmede derhal enerjik ve radikal tedbirler alınmadığı takdirde, konuyu geniş bir muhtıra ile kamuoyuna arz edeceğimizi,
- Bundan böyle, toplantıların daha verimli olmasını sağlamak amacıyla, verimli olmadığını gördüğümüz toplantıları, gerekli bulduğumuz zaman terk edeceğimizi,

üzülerek bildirir ve gereğini öneririz” (Serarslan, 1999: 154).

Önerge, diğer Yönetim Kurulu üyelerinin oylarıyla reddedilmesine karşın böyle bir önerge verilmesi kurum içi çekişmelerin resmi bir boyuta taşındığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu çekişmeler artarak devam etmiş ve bu durum da en temelde TRT’nin kamuoyundaki saygınlığına zarar vermiş ve sürekli olarak konuşulmasına, eleştirilmesine ve müdahale edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu tartışma ve eleştirilerin yanı sıra her kesim tarafından üvey evlat muamelesi gören TRT, toplumun farklı kesimlerinin de eleştirilerine sürekli olarak maruz kalmıştır.

Hükûmet TRT’nin yapısının değiştirilmesi için yeniden kanun teklifi hazırlamış ancak 12 Mart Muhtırası nedeniyle bu girişimden de sonuç alınamamıştır.

5.2. 1960'LI YILLAR TÜRKİYESİ'NDE ÖZERKLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1961 Anayasasıyla Devlet ile hükûmet ayrı tutulmaya, siyasi iradeyi elinde bulunduranların çoğunlukçu bir anlayışla her konuda tek karar verici merci olmasının önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Popülaritesi artan özerklik kavramı en başta üniversiteler ve TRT'de karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi kurularak kanunların Anayasaya uygun olup olmadığı denetim altına alınmaya çalışılmış, yani bir nevi yapılan/yapılacak kanunlarla kurulan sistemin dışına çıkılması engellenmek istenmiştir. Bu gibi kurumlarla DP döneminde yaşandığı iddia edilen partizanlığın önüne geçilmeye, bürokrasinin oluşturularak hukuka aykırı olacak düzenlemelerin önüne geçilmesine ve siyasi otorite kontrol altında tutularak yaptığı icraatlar törpülenmek ve aşırıya varacak baskıcı bir rejimin oluşması engellenmeye çalışılmıştır.

1961 Anayasasının TRT'yi düzenleyen 121 inci maddesindeki ereğin ne olduğu, maddeye ilişkin gerekçede şu şekilde belirtilmektedir:

“Radyonun partizan tutumu ve partizan bir yayın vasıtası haline getirilmesi, memleketimizde uzun seneler ciddi bir huzursuzluk konusu olmuştur.

Bu sebeple, radyo muhtariyet ve tarafsızlığı, Anayasa teminatı altına alınmak istenmiştir. Ancak çeşitli ülkelerde bu gayeye varmak için kabul edilen esaslar çok farklı olduğu ve bunların sık sık değiştiği dikkat nazarına alınarak, teferruatlı bir madde sevk etmenin mahzurlu olacağı düşünülmüştür.

Bu bakımdan, radyonun bir kamu tüzel kişisi haline getirilmesini ve bu tüzel kişiye görevin gerektirdiği yetkilerin tanınmasını sağlayıcı madde şevki ile yetinilmiştir.

Aynı görüş televizyon idarelerinin düzenlenmesinde de dikkate alınmıştır” (Öztürk, 1975: 239).

TRT için öngörülen özerklik, hiç kimsenin ve özellikle başta siyasal iktidar olmak üzere tüm siyasi partilerin, çeşitli baskı gruplarının yayınlara karışmaması, yayınları kendi amaçları doğrultusunda kullanmamaları, yayınların toplum yararına yapılması anlamına geliyordu. Bu ise başta idari olmak üzere, mali ve yayın özerkliğini sağlayacak bir yapı ile olanaklı idi. Oysa 359 sayılı TRT Kanunu idari özerkliği sağlıyor, ancak mali özerkliği sağlayacak yapıyı öngörmüyordu. Yayıncı özerkliği ise bunlara bağlı olarak hem vardı hem yoktu (Çongur, 1999: 40). Burada da görüldüğü gibi 359 sayılı Kanun, idari özerkliği sağlamakla birlikte mali ve hatta kısmen de olsa editoryal özerkliği sağlayamamaktaydı. Bunu nispeten yayıncılık alanının yeni olması ve TRT'nin daha yeni yeni teşkilatlanıyor olması sebep gösterilse bile İstanbul Komisyonu tarafından hazırlanan anayasa taslak metnindeki gibi ayrıntılı düzenlemeye gidilse 7 yıllık özerk dönemde yaşanan tartışmalar görece yersiz kalabilirdi, yorumunu yapmak da

mümkündür. Nitekim İstanbul komisyonu tarafından hazırlanan taslağın 144 üncü maddesinde:

Türkiye Radyo ve Televizyon ve Haber Ajansı müessesesi, devletçe yürütülecek radyo-televizyon yayınlarını ve haber alma ve yayma işlerini düzenleme ve yönetmekle görevli idari, mali ve teknik muhtariyete sahip bir kamu tüzel kişisidir.

Bu müessese, basın teşekkülleri, üniversiteler, konservatuarlar, Millî İktisat Şurası, Millî Savunma Kurulu ve Devlet Şurasının eşit sayıda göndereceği üyelerle, bu üyeler sayısının yarısını geçmemek üzere ilgili bakanlıklardan seçilecek hükûmet temsilcilerinden kurulu bir kurulca yönetilir. Müessesenin yürütme organları bu kurulca atanır.

Türkiye Radyo-Televizyon ve Haber Alma Müessesesinin teşkilat, görev, yetki ve işletme usulleri ile personelin statüsü kanunla düzenlenir” (Beşiroğlu, 1973: 62).

şeklinde düzenlenmiştir.

Özerklik konusunda üzerinde durulması gereken bir başka husus da 359 sayılı Kanunla öngörülen Yönetim Kurulunun oluşma şeklidir. Bilindiği gibi Yönetim Kurulu dokuz üyeden oluşmakta ve Kurum temsilcileri dâhil üyelerin seçiminde sadece iki tanesi hükûmet temsilcisi diğerleri toplumun geniş kesimini kapsayacak şekilde seçimle belirlenmesi esası kabul edilmiştir. Bu kapsamda TRT çalışanlarını temsil eden iki üyenin bile üniversiteler tarafından belirlenmesi ve üyelerin belirlenen durumların dışında üyelikten çıkarılamaması ve Genel Müdürün atanmasında Yönetim Kurulunun olurunun gerekmesi, karar organı olan Yönetim Kurulunun Anayasa ve 359 sayılı Kanundan aldığı yetkileri sonuna kadar kullanma olanağı anlamı taşımaktadır ve oluşturulmaya çalışılan özerk durumun devamının sağlanması ve amaçlandığı şekliyle merkezi hükûmetten bağımsız hareket edebilmesinin sağlanması düşünülmüş ve amaçlanmıştır. Bu durum TRT Yönetim Kurulu üyesi İsmet Giritli (1965: 2) tarafından da “radyo yönetiminde, Anayasanın siyasi iktidara karşı sahip olması gerekli şart saydığı özerklik esasını gerçekleştirmek istenmiştir” şeklinde ifade edilmiştir.

Özerk yayıncılığın asıl amacı tarafsızlığın sağlanmasıdır. Tarafsızlık, çeşitli düşünce, duygu ve yargıların etkisi altında kalmadan, bağımsız bir şekilde düşünme ve davranmayla anlam kazanan bir kavramdır. Tarafsızlık kavramının bir üst kavramı ise, objektifliktir. Tarafsızlık kavramını da içine alan objektiflik kavramı, bilimsel yöntemlerle araştırılması ve incelenmesi mümkün ve muhakemeye açık bulunan olayları kişisel duygular ve ön yargılardan arınmış olarak bağımsız bir zihin kudreti ile görebilme yeteneği şeklinde tanımlanabilen akılcı bir amaçtır (Beşiroğlu, 1973: 55). 7 yıllık süreçte yaşanan gelişme ve tartışmalara bakılırsa siyasi iktidar, TRT’yi etkisi altına alarak kendi faaliyetlerini topluma duyurma, toplumu istediği alanlara yönlendirme gibi konularda kullanmak isterken; muhalefet ya da vesayet makamlarının da iktidarı baskı ve kontrol

aracı olarak TRT'yi kullanmak istedikleri görülmektedir. Bu noktada özerklik etrafında yaşanan tartışmaların objektifliği sağlama amacından oldukça uzak olduğunu ifade etmek mümkündür.

TRT'nin kurularak yayın hayatına başlamasıyla birlikte yayınlar toplumun farklı kesimleri tarafından farklı yorumlanmaya ve eleştirilmeye başlanmış, bunun üzerine kurum kendi içerisinde aldığı bir kararla haberler ve reklamlar dışındaki tüm programları denetleme kararı almış ve bu yöntemle kuruma yöneltilen eleştirileri engellemeye çalışmıştır. Cankaya (2003: 73) o dönem yayın denetmenleri ve daha sonraki yıllarda yapılan denetimlerle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “TRT daha sonraki dönemlerde, özerkliği kaldırıldıktan sonra, siyasal partilerin etkileriyle oluşturulan kadrolarında her zaman böyle nitelikli denetim uzmanları bulamadı. Hükûmetlerin siyasal eğilimlerine göre denetim yapması istenilen ya da zaten belli siyasal görüşlerle denetim yapacak nitelikteki denetçiler, program yapımcılarının en büyük sorunlarından biri ve korkulu rüyaları oldular.”

Özerklik ve özerkliğin en önemli amacı olan tarafsızlığa yönelik tartışmalar ve hükûmetlerin müdahale etme istekleri sadece Türkiye'ye özgü değildir. Özerkliğin yazılı bir kurala bağlanmadığı ve genel kaide olagelen İngiltere'de 1965 yılında iktidara gelen İşçi Partisi, BBC'nin tarafsız hareket etmediğini, yanlı yayınlar yaptığını tarafsızlığını sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılacağını ifade etmiş ancak ülkede bulunan gazete ve diğer yayın organlarından muhalefete kadar herkes bu düşüncelere karşı çıkmıştır. Sonuç olarak herhangi bir düzenleme yapılmamış İşçi Partisi lideri “BBC'ye kızgın değil kırgın olduğunu” ifade ederek geri adım atmak zorunda kalmıştır (Taşer, 1969: 80). Bu durum BBC'nin yayın ilke ve politikalarının tüm ülke tarafından benimsendiğini ve kabul edildiğini, demokrasinin en önemli gereklerinden bir tanesinin devlet eliyle kurulan ve yayınlarını yürüten radyo ve televizyonun fiilen özerk olması gerektiğini kanıtlar nitelikte bir örnektir.

Özerkliğin TRT personelleri tarafından nasıl algılandığı da bir başka önemli konudur. TRT'de uzun yıllar spiker olarak çalışan Jülide Gülizar, “sözün özü hepimiz özerklik sarhoşu olduk” diyerek, TRT Kanununun yürürlüğe girdiği 1 Mayıs 1964'ün bir rüyanın başlangıcı olduğunu ifade etmiştir: “O rüya, elbette uzun sürmedi ama yine de o günleri yaşamış TRT'ciler için 1964-1971 arası, TRT'nin altın dönemi oldu” (2008: 131) demektedir. Yine uzun yıllar TRT'de çalışmış olan Gülben Dinçmen ise, “359 sayılı Yasanın ilk yılları, gençlik, deneyimsizlik ve birikimsizliğin getirdiği aşırılıklarla,

yayıncıların, kendilerine tanınan krediyi hızla tükettikleri yıllar olarak tarihteki yerini aldı” diyerek bu özerk dönem yayıncılarıyla ilgili şu cümleleri (2007: 129) kurmaktadır:

“Özerk TRT döneminde program yapanlar, tanıdığım kadarıyla, vatansever, coşkulu, belki biraz naif gençlerdi. Kesinlikle iyi niyetliyidiler. Öyle, ‘devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü’ ile uğraşan filan yoktu. Yoksulluk edebiyatı yapılıyor olabilirdi ama ‘edebiyat’ olsun diyeydi. Toplumu sınıflara ayırmak, sınıfsal çatışmaya sürüklemek için sınıf bilinci uyandırmak gibi suçlamaları haklı kılacak bir art niyetleri yoktu. Böylesi bir birikim ve disiplinden de yoksundular zaten. Ne var ki onları susturmak için, ‘biraz değişik bir ses’ yorumu yeterli olamayacağı için anayasanın en ağır hükümleri suçlamak amacıyla ileri sürülür olmuştu”

O dönemde özerkliğin nasıl algılandığına en önemli referans kaynaklardan mahkeme kararları üzerinden de bakmak gerekir. Danıştay tarafından 1961 Anayasasının 121 inci maddesine aykırı olduğu iddiasıyla 359 sayılı Kanunun 47 nci maddesinin 2 nci bendinde; “*Kurumun kadroları, Yönetim Kurulu tarafından, Devlet Personel Dairesinin görüşü alındıktan sonra, Maliye Bakanlığı ile anlaşmak suretiyle hazırlanıp Turizm ve Tanıtma Bakanının onayı ile yapılacak bir yönetmelikle belirtilir*” şeklindeki hükmün iptal edilmesi gerektiği düşünülerek Anayasa Mahkemesine gönderilmiştir (Danıştay 5. Dairesi, 1967).

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen E.1967/37, K:1968/46 sayılı kararda;

Kanun koyucunun, bu düzenlemeyi yaparken, Anayasa’nın kuruluşun, özerk bir yönetim biçimi ile yönetilmesini kamu yararı bakımından zorunlu görmüş olduğunu bir an hatırdan çıkarmaması ve düzenleme vesilesiyle özerkliği doğrudan doğruya veya dolaylı yollarla gölgeleyecek nitelikte kayıtlama ve sınırlamalardan kaçınılması zorunlu bulunmaktadır.

Bu düzenleme sırasında, özerk kuruluşun çalışmalarında keyfilğe kaçmaması, yurdun genel düzenine aykırı bir tutuma girmemesi, her türlü kötüye kullanmaya sapmaması için uyacağı esasların kanunlarda belli edileceğinde şüphe yoktur. Esasen Devletin genel kanunlarında bu konularda hükümler de vardır.

Ancak bütün bu tedbirlerin ve denetim usullerinin dahi özerklik ile bağdaşır nitelikte olması ve özerklikle kuruluşu doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yürütme organının etkisi altına sokmayan bir nitelikte bulunması şarttır.

Özerk kuruluşun yöneticileriyle sair personelini, işe alma, işten çıkarma ve her çeşit özlük haklar bakımından siyasî iktidarın mutlak takdirine terk ederek, doğrudan doğruya veya dolaylı biçimde faydalı ya da zararlı yönden etkili olabilmesi imkânlarını sağlamak suretiyle onun baskısına maruz bırakacak nitelikteki her tedbir ve hükmün özerkliğe aykırı düşeceğinden ve kuruluşun, siyasî iktidarı memnun edici, hiç değilse onun istek ve eğilimlerini kollayıcı bir çalışma yönü arama durumuna sokmak suretiyle tarafsızlığını bozacağından şüphe etmemelidir.

359 sayılı Kanunun 47. maddesinin iptali istenen 2 sayılı bendinde olduğu gibi, hizmeti yönetecek personele ilişkin kadroların, bunlara verilecek aylık, ücret ve tazminatların tespiti işinde yürütme organının iki bakanının, dolayısıyla siyasî iktidarın, takdir ve tensibini hâkim kılmak, yukarıda açıklandığı gibi Anayasa’nın 121. maddesinde öngörülen özerk yönetim biçimi ve tarafsız hizmet görme ilkeleriyle bağdaşır bir tedbir olmadığından Anayasa’ya aykırıdır”

şeklinde gerekçelendirerek ilgili bendin iptal edilmesine karar vermiştir (AYM, 1968: 7).

Anayasa Mahkemesinin özerklik hakkında verdiği 1968 tarihli kararında; “görülüyor ki asıl amaç, Kurumun siyasî iktidarın etkisi dışında bırakılıp tarafsız olarak görev yapmasıdır. Bunun için de Kurumun, özerk olarak kurulması, yani gerek yürütme organının gerek siyasî partilerin gerekse kişilerin her türlü etkisine karşı korunmuş olarak teşkilâtlandırılması ve yetkilendirilmesi zorunludur” şeklinde açıkça duruşunu ifade etmiştir (AYM, 1968: 6).

Yukarıda açıklanan düşünce ve kararlardan sonra askeri darbe sonucu oluşturulan yeni anayasa ile getirilen özerklik kavramı iktidar dışındaki siyasi partiler ve bürokrasi tarafından savunulmaya ve korunarak daha da geliştirilmeye çalışılırken siyasal iktidar tarafından kontrol edilmeye çalışılan alan olarak görülmüş ve özellikle seçim öncesi dönemlerde ciddi eleştirilere ve engellemelere maruz bırakılmıştır. İktidarın TRT Kanununu değiştirmek için kanun taslağı da hazırlamasına karşın gerekli değişiklikleri yapmak için ömrü yetmemiş, ülke içerisinde yaşanan kargaşa ve olaylar nedeniyle başka bir askeri müdahale olan 12 Mart Muhtırasıyla özerk TRT törpülenerek siyasi iktidarın iradesine bırakılmıştır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde 12 Mart Muhtırası döneminde siyasi ortamda TRT, 359 sayılı Kanunda yapılan değişiklikler ve atanan genel müdürler döneminde yaşanan gelişmeler ve izlenen yayın politikaları incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRKİYE'DE SİYASET VE TRT (1971-1980)

1961 Anayasasıyla temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, Anayasaya aykırı olarak kanun çıkarmasının önüne geçilmesi için Anayasa Mahkemesinin kurulması gibi uygulamalar geçiş döneminden sonra -özellikle 1965'ten sonraki birkaç yıl- nispeten istikrarlı bir dönemin yaşanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte 1960'lı yıllar eylemlerin artmasına ve sağ-sol geriliminin tırmanmasına sahne olmuştur. Bununla birlikte planlı dönem başlangıcı ve sonrası yaşanan gerilimlere ekonomik nedenler de eklenmiş ve geniş kesimlerin katılımıyla hükûmete karşı protestolar yapılmaya başlamıştır.

Bu siyasal gerilimlerin olduğu ortamda, muhtıradan üç gün önce, ordunun içinde, hükûmetin izlediği politikanın Atatürk ilkelerinden geri dönüş, dış politikada da Türkiye'nin aleyhine tavizlerle dolu olduğuna inanan bir grubun bazı üst subaylarla birlikte hazırladığı darbe girişimi olmuş -9 Mart darbe girişimi- (Ertuğrul, 2008: 116) ancak engellenerek birçok rütbeli asker emekli edilmiştir.

27 Mayıs Darbesi sonrası sivil yönetime geçilmiş olmasına rağmen 1961 Anayasasının getirdiği yeniliklerden olan Millî Güvenlik Kurulu eliyle askeri vesayetin gölgesi sürekli olarak sivil idarenin üzerinde olmuştur. İlk askeri müdahale olan 27 Mayıs Darbesinden sonra sivil irade her zayıfladığında askeri vesayet ortaya çıkmaya başlamış ve ülke yönetimini ele alacak adımlar atmıştır. Ekonomik nedenlerle toplumun geniş kesimine yayılan protestolar sonucu dönemin hükûmetine kansız darbe olarak nitelendirilebilecek 12 Mart Muhtırası verilmiştir. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasıyla radyodan okunan bildiride; *“anarşik olayların arttığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin tehlikeye düştüğü, çözüm bulunamaması halinde silahlı kuvvetlerin yönetimi ele alacağı ve partiler üstü bir yönetim oluşturulacağı”* ifade edilmektedir (Nart, 2009: 130, Aydın ve Taşkın, 2014: 205). Muhtıranın hemen ardından dönemin Başbakanı Süleyman Demirel istifa etmiş, muhalefet lideri İsmet İnönü ise parlamentonun bu şekilde talimatla hareket ederek görevini yerine getiremeyeceğini ifade etmiştir (İnönü Vakfı, 2023b).

Yaşanan istifanın ardından kurtuluş olarak görülen partiler üstü bir hükûmet kurmak için, daha önce CHP'den milletvekili olan ancak istifa eden, Nihat Erim'in Başbakanlığında teknokratların ağırlıkta olduğu bir kabine oluşturulmuştur.

Muhtıra ile başlayan otoriter süreç 1973 seçimlerine kadar devam etmiştir. Muhtıra sonrasında seçimle oluşan meclisler kapatılmayarak demokratik kurum ve süreçler devam etmiş, ancak fiili olarak Ordu'nun baskısı ve yönlendirmesi altında işleyen bir vesayet rejimi söz konusu olmuştur (Dursun, 2018: 211). 1971-1973 yılları arasında kapsayan dönemde yapılan anayasa ve kanun değişiklikleri partiler üstü olarak nitelendirilebilecek hükûmet tarafından oluşturulmuş ve vesayetin gölgesinde mecliste kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Nitekim 12 Mart Muhtırasından sonra sivil irade üzerindeki vesayet kalıcı hale gelmiş 1980'e kadar yapılan seçimlerde hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayamayarak tek başına iktidar olamamıştır.

Siyasi parti ve toplumun görünümüne bakıldığında ise 1961 Anayasası değişikliğinden sonra sol görüşlü grupların yükselişte olduğu ve Türkiye İşçi Partisi'nin (bundan sonra kısaca -TİP-) meclise girdiği görülmektedir. Muhtıra sonrası Anayasa Mahkemesi tarafından bu partinin kapatılmasıyla kendisini 'ortanın solu' olarak nitelendiren CHP içerisinde siyaset yapmaya başlamışlar ve bu kişilerin görüşleri ve icraatlarıyla daha da sola kaydığı görülmektedir. Sağ eğilimli partilerde ise askeri vesayetin istediği gibi -amacına ulaştığını gösterir nitelikte- parçalanma olmuş ve birden çok parti tarafından temsil edilmiştir. Milliyetçi cephe hükûmetleri ile bu durumun önüne geçilmeye çalışılmasına karşın 1973-1980 yılları arasında uzun ömürlü hükûmetlerin kurulamadığı görülmektedir.

Mantık çerçevesinde bakıldığında herhangi bir siyasi iktidarın kendisine rakip istememesi ve herhangi bir kamu hizmeti veren kurumun da kendisinden bağımsız hareket etmesini istemeyeceği açıktır. Bu bağlamda hükûmet ile bürokrasi ve muhalefet partileri TRT üzerinden sürekli karşı karşıya gelmiştir. Hükûmetin ve bazı siyasal aktörlerin özerkliğin kaldırılması noktasında toplanabilecek eleştirileri ve girişimleri -ki ikinci bölümde detaylı olarak anlatılmıştır- 12 Mart Muhtırası sonrasında yapılan anayasa değişiklikleri doğrultusunda TRT'nin özerkliğinin kaldırılması, üniversitelerin özerkliğinin ise azaltılması ile neticelenmiştir denebilir. Oluşturulan kabinenin teknokrat ağırlıklı olması kuruluşundan beri eleştirilen özerk TRT'nin devletin diğer kurumları gibi yapılandırılmasına yönelik adımlar atılmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu bölümde kalkınma planları kapsamında ilk televizyon yayınları -12 Mart'ın TRT üzerindeki etkilerine geçmeden önce kısaca kalkınma planları ve ilk televizyon yayınlarından bahsetmenin yerinde olacağı değerlendirilmektedir- 12 Mart Muhtırasının Türk siyasal hayatına ve TRT'ye etkileri, ülke siyasetinin çok karışık olduğu ve ordunun gölgesinde radyo ve televizyon alanında yaşanan önemli gelişmeler irdelenecektir.

1. KALKINMA PLANLARINDA TRT VE İLK TELEVİZYON YAYINLARI

1961 Anayasasında düzenlenen radyo idaresi, kalkınma planlarında da kendine yer bulmaya başlamıştır. 1963 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967) radyo, toplumsal eğitimin ve millî bütünlüğün sağlanmasının etkili aracı olarak görülmüştür (Şahin, 1991: 51). Dünyada uzun yıllardan beri faaliyet gösteren televizyon ise hem önemli bütçe gerektirmesi hem de radyonun dünyanın gerisinde kalması nedeniyle Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer almamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer almamasına rağmen, özerk kurum düşüncesiyle hareket edilerek, TRT tarafından televizyonun kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmış ve bütçesiz olan bu harcamalar diğer çeşitli harcama kalemlerinden karşılanmıştır. Bu durumun kurumda usulsüzlük yapıldığı yönünde basına yansması üzerine ilgili bakanlıklar tarafından denetlenmek istenmiş (TRT Arşiv, 2023) ancak özerk kurum düşüncesiyle -başta TRT yöneticileri devamında CHP ve bazı diğer milletvekilleri ve yüksek yargı organları tarafından- bu girişimler engellenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında radyo alanında bile yapılması planlanan yatırımlar yapılamamış ve hedeflerin gerisinde kalınmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972) ise daha derli toplu hedefler belirlenmiş ve bu hedeflerin hayata geçirilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Bu planın uygulanma döneminde Radyo ve Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporunda erişilmek istenen hedefler şu şekilde (DPT, 1966: 231-232) belirtilmektedir:

- Halkı kendi sorunlarından haberdar etmek,
- Halkı kendi kaynaklarından haberdar etmek ve bu kaynaklardan yararlanma yollarını göstermek,
- Halk için hazırlanacak programlarda Devlet-Halk ilişkisini en iyi koşullarla sağlamaya çalışmak,
- Halkta kalkınmaya yatkın davranış değişikliklerini sağlamak,
- Halkı dünya sorunlarından haberdar etmek, Batı'yı tanıtmak, Batılılaşma çabasının anlamını açıklamak,
- Halkın iç ve dış olayları bilinçle tartışmasını sağlamak ve demokratik düzen içerisinde birey ve topluluk olarak yerini bulmasına yardımcı olmak.

Dünyada iyice yaygınlaşan televizyon yayınlarının artık yapılmaya başlanması kaçınılmaz bir hale gelmiş ve bu plan döneminde televizyon yayınlarına başlanması öngörülmüş, biri ulusal biri bölgesel iki yayın şebekesi kurulması ve yurdun her tarafından izlenebilmesinin sağlanması amaçlanmıştır (DPT, 1967: 589). Ayrıca Planda; radyonun tüm yayınlarının toplumun kültür seviyesini yükseltme amacına yönelmesi, kültür faaliyetlerinin yayılmasını ve gelişmesini desteklemesi, özel eğitim programlarının bütün radyolarda çevrenin özellikleri göz önünde tutularak geliştirilmesinin sağlanacağı, televizyonun bir eğitim aracı olarak değerlendirileceği, televizyon yayınlarının büyük halk kitlelerine ulaştırılmasının temel amaç olacağı (DPT, 1967: 191) şeklinde hedefler belirtilmiştir. Planda ayrıca radyo yayınlarının yetersiz kaldığı yerlerde özellikle Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde yabancı radyo yayınlarının dinlenmesinin alışkanlık haline geldiği ve ruhsatsız yayın yapan 50 kadar radyo istasyonunun bulunduğu ve bu gibi durumların önüne geçilmesi için gerekli çalışmalar yapılması gerekliliği ile ilgili maddeler yer almaktadır. Bu konuda planda alınacak tedbirler şu şekilde sıralanmıştır:

- Türkiye radyolarının haber alma kaynakları artırılacaktır.
- Dış ülkelere, özellikle Türk işçilerine, yapılan yayınlar yeterli seviyeye getirilecektir.
- Ruhsatsız radyo alıcısı kullanılmasını önlemek için gerekli tedbirler alınacaktır.
- Yurt içinde, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu vericileri dışındaki, bütün radyo vericilerinden yapılan yayınlar Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu denetimine tabi olacaktır.
- Televizyon sistemlerinin kuruluşuna geçmeden önce bu sistemlerin hangi bölgelerde ne büyüklükte kurulacağını ve hangi kademelerde geliştirileceğini göstermek amacıyla yürütülen etütler tamamlanacaktır (DPT, 1967: 590).

1973-1977 yılları arasını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında amatör radyo yayıncılığının, sektörel gelişmelere katkı sağlayacağı düşüncesiyle, gelişmesi noktasında mevzuat düzenlemeleri yapılacağı ifade edilmiştir. Plan döneminde yurt içi yayın yapan ulusal radyo şebekesinin yüksek bir güçle kurulmasının tamamlanması, yurt dışı yayınların yeni iki vericiyle geliştirilmesi, bölge radyoları şebekesinin Karadeniz Bölgesi Radyosunun da kurulmasıyla bütün ülkeyi kapsar duruma getirilmesinin öncelikle gerçekleştirileceği, televizyon şebekesinin kurulmasına hız verileceği, dönem sonuna kadar nüfusumuzun yüzde 80'inin televizyon yayın alanı içinde kalacağı tahmin edildiği ifade edilmiştir (DPT, 1972: 613).

Televizyon yayınlarına geç başlanmasıyla birlikte tartışılan önemli bir konu da siyah-beyaz yayınlara başlanması mı yoksa diğer birçok ülkede yapılmaya başlandığı gibi direkt olarak renkli yayınlara mı başlanması konusudur. Bu alanda yaşanan gelişmelerle birlikte dünyada siyah-beyaz yayınlardan renkli televizyon yayınlarına çok hızlı bir şekilde geçilmiştir. Ülkemizde bir kesim televizyon yayıncılığında çok geç kaldığını ve

direkt olarak renkli televizyon yayınlarıyla başlanması gerektiğini savunurken bir kesim ise altyapının yetersiz olduğunu ve doğrudan renkli yayınlarla başlanmasının hata olacağını öne sürmüşlerdir (Şahin, 1991: 59). Ancak İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken Radyo ve Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporunda: “Türkiye’nin televizyon şebekesi siyah-beyaz olarak kurulacaktır. Bununla beraber satın alınacak teçhizat ilerde renkliye çevirilmesi mümkün olacak teçhizat olacaktır” (DPT, 1966: 264) ifadeleri söz konusudur. Ayrıca bu alanda tamamen dışa bağımlı olduğumuzu da ifade etmek gerekmektedir. Yani renkli yayınlara geçen diğer ülkeler siyah-beyaz televizyonları ihraç malı olarak görmüşlerdir.

1963-1977 yılları arasında uygulanan üç kalkınma planına bakıldığında öncelikle radyonun geliştirilmesi için çalışmalar yapıldığı, ilerleyen yıllarda ise televizyon yayıncılığının geliştirilmesi için planlamalar yapıldığı ve bu kapsamda yatırımlar yapıldığı görülmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki ekonomik sıkıntılar, siyasal alanda yaşanan gelişmeler vb. nedenlerle belirlenen hedeflere ulaşılamamıştır.

Çok boyutluluğuna ve etki alanına vurgu yapacak şekilde; “hem bir endüstridir, hem teknolojik bir araçtır; hem kültür hem sanat üretimidir, hem de eğlence kaynağıdır; ayrıca siyasal ve toplumsal bir kurum” (Mutlu, 1991: 24) olarak nitelendirilen televizyon, Avrupa’da 1936 yılında düzenli yayınlara başladığı düşünüldüğünde Türkiye’ye oldukça geç gelmiştir. İlk ciddi televizyon yayıncılığı girişimleri 1955 yılında Basın Yayın Müdürlüğüne bağlı Televizyon Araştırma Bürosu tarafından başlatılmış ve Türkiye’de televizyon yayıncılığı kurmak isteyen yabancı şirketlerin başvuruları incelenmiştir (Güvenç, 2021: 11). Ancak bu girişimler 27 Mayıs Darbesiyle sekteye uğramış ve radyo yayıncılığında da dünyanın gerisinde kaldığı düşüncesiyle uzun yıllar televizyon yayıncılığına başlanamamıştır. Televizyon yayıncılığına geç başlanmasının bir diğer sebebi de 359 sayılı Kanun ile özerk olarak kurulan TRT’ye, bu statüsünden dolayı siyasi irade tarafından kaynak aktarılmayarak kurumu zor durumda bırakılmak istenmesi (Aziz, 1999: 39, Nart, 2009: 289) ve özerkliğin kaldırılması düşüncesi olduğu ifade edilmektedir.

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra televizyon konusunda çalışmalar yapmak üzere bazı çalışanlar Almanya’ya gönderilmiş, televizyon yayınlarına başlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu ilk yıllarda teknik bölümlerden sorumlu Fahrettin Işıklı bu dönemi şu şekilde anlatmaktadır:

“Sağdan, soldan derlediğimiz amatör cihazlarla Bentderesinde (Basın Yayın Genel Müdürlüğü binasında) ilk kapalı devre yayınlarını 1964 yılında televizyon daire başkanı olarak başlattık. Bu arada, Mithatpaşa stüdyolarını da tamamlamaya giriştik. 1966’da montaj işlemi bitti. 100 kişilik personeli sınava aldık. İlk nüve olan 20 kişinin de katılımıyla 6 aylık bir kurs başlattık. 1967’de, kapalı devre yayınlarını bu kez, profesyonel cihazlarla Mithatpaşa stüdyolarında yapacak durumda idik. Dışa açılmak için gerekli olan, sadece bir verici antendi artık. İlk kapalı devre yayınını, o zamanın genel müdürü, başbakanlık murakabe kurulu ve protokol izledi. Gördükleri onları tatmin etmişti. Bir verici temini ile yayına geçilmesini istediler. Almanya’dan küçük bir verici getirip bunu Dededoruk’a monte ettik ve 31 Ocak 1968’de Ankara’da ilk televizyon yayınını yaptık” (Şener, 1984: 24).

Yaklaşık 4 ay süren ilk yayın hazırlıkları TRT Televizyonunun ilk ekibi tarafından, yayın hizmetlerine ilişkin yönetmelik taslaklarının hazırlanması, yayın planlamasının yapılması ve olası aksaklıklara karşı gerekli tedbirlerin alınması, gerekli yayın personelinin yetiştirilmesi, yayınlanacak program türlerinin belirlenerek gerekli hazırlıkların yapılması gibi çalışmalar yürütülmüş ve yapılacak yayınların yol haritası belirlenmiştir (Öngören, 1995: 53).

Televizyon yayınlarının başlama aşamasında Almanya’dan teknik destek sağlanmıştır. Daha televizyon yayınları başlamadan personelin yetiştirilmesi amaçlanmış, personel televizyon yayınlarının başlayacağı tarihe yetiştirilmeye çalışılmıştır. Yapılan anlaşma kapsamında teknik destek ve ekipman da sağlanmıştır. Ama yayınlar İngiliz kamu hizmeti yayıncısı olan BBC örnek alınarak hazırlanmıştır.

Yapılan hazırlıklar doğrultusunda 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara Mithatpaşa Caddesinde yer alan stüdyoda ilk yayın yapılmıştır. Bir saat yirmi dakika süren ilk yayının içeriği (Mete, 2019: 150-151) şu şekilde olmuştur: Saat 19.30: Açılış ve programın sunuşu, Nuran Emren (Devres) tarafından; 19.31: Açış Konuşması (Mahmut Tali Öngören); 19.35: Devrim Tarihi (Prof. Dr. Afet İnan); 20.00: Haberler (Zafer Cilasun); 20.10: Hava Raporu (Zeynep Arıduru); 20.15: Çizgi Film: Kötü Adam ve İnatçı Çiçek; 20.38: Belgesel (Antalya’nın Suları); 20.50: Kapanış anonsu, Nuran Emren (Devres), 20.51: Türk bayrağı, İstiklal Marşı, kapanış.

İlk anonsları yapanlar ve ekranda ilk haberi okuyan Zafer Cilasun’un nasıl hazırlandığını Mete Akyol, 2 Şubat 1968’de şöyle yazmıştır:

“Stüdyonun kapısındaki spiker, sınav kapısında elindeki notlara son kez göz atan bir öğrenci heyecanı içinde, TV’nin ilk sunuş cümlelerini bir kez, beş kez, on kez okuyor, bu suretle hem heyecanını gideriyor hem de dudaklarını alıştırıyordu. Ötede biraz sessizce bir köşede Televizyon Müdürü Mahmut Tali Öngören, birkaç dakika sonra kamera karşısında yapacağı TV’nin açılış konuşmasını yüksek sesle kendi kendine okuyor, arada sırada karşısındaki duvara bakarak görüntü provalarını da yapıyordu. Onun 3-4 adım ötesinde ise radyonun başarılı, tecrübeli ve heyecansız olduğu bilinen spikeri Zafer Cilasun, heyecandan tir tir titreyen elleriyle tuttuğu kâğıttan, günün haberlerini okuyor ve kendini kamera karşısında farz edip, cümle başlarında başını kâğıtlardan kaldırarak, ‘seyirciye bakış’ provaları yapıyordu” (Mete, 2019: 152).

Televizyonun açılış günü ilk konuşmayı Ankara Televizyon Müdürü Mahmut Tali Öngören yaparken televizyonun Türkiye’ye geç gelişinin de altını çizerek şu eleştiriyi yapmıştır:

“Radyoculuğumuzun 40 yaşına bastığı sırada televizyona başlıyoruz. Avrupa memleketleri ile kıyaslama yaptığımız zaman gerçek radyo yayınına beş yıl geç başladığımız halde, televizyonda 31 yıl gecikmiş bulunuyoruz. Yeni televizyonumuz Ankara ve civarında yayın yapacak. Başlangıçta tabii olan sınırlı imkânlarla çalışacak ve çeşitli eksikliklerden bir süre kendini kurtaramayacaktır. Bundan bizim bir şikâyetimiz yok. Umudumuz, sizin de bizden, hiç olmazsa şimdilik şikâyetçi olmamanız...” (Duman, 2019: 37).

Az sayıda personelle başlanan ilk yayınlar için program kadrosuna İngiliz, teknik kadroya da Almanlar eğitim vermiştir (Dedeoğlu, 1991: 15). Talep edenler arasından radyo alanından da personelin seçildiği televizyon yayınları, oldukça resmi bir özellik taşımaktadır. Ancak yapılan yayınlara vatandaşlar tarafından imkânlar ölçüsünde oldukça ilgi gösterilmiştir. Yayıncılık alanında teknolojinin çok gelişmemiş olması nedeniyle gerek televizyonun pahalı olması gerekse yayınların ulaştırılması kapasitesinin yetersiz olmasından dolayı yayınlar belli bir alana kadar yapılabilmektedir. Duman (2019: 37), ‘ilk yayıncılık deneyimlemelerinde yerli yapımların daha fazla olduğu görülürken dönemin yayıncılığı amatör bir televizyon yayıncılığı izlenimi içindedir’ şeklinde dönemi özetlemektedir.

Öngören, *İletişim Notları* (1995) isimli kitabında televizyonun geç gelmesinin üç nedeni olduğunu ifade etmektedir. Bunlarda birincisi, Devlet Planlama Teşkilatı uzmanlarının televizyonunun ekonomiye ağır bir yük getireceğini ifade etmeleri ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında televizyon ile ilgili bir yatırım öngörülmemiş olmasıdır. İkincisi, bu alanla ilgili çevrelerin ihmali ve uyuşukluğudur. Bu çevreler “Türkiye’de televizyon düşüncesini ve bu düşüncenin sosyal ve ekonomik alanda sağlayacağı yararları ve zararları Devlet Planlama Teşkilatı’na ve hükûmetlere ya yeterince anlatamadılar ya da böyle amaçları öngören ayrıntılı bir televizyon planı yapılmasını sağlayamadılar. Gecikmenin üçüncü ve bir başka nedeni de yeni bir TRT Kanunu hazırlanması ve yapılanma çabasıdır. Nitekim eski yönetim kanun değişikliğinden sonra köklü bir değişikliğe gidileceğini düşünerek yeni yönetimin bu alanda çalışmalar yapmasını istedikleri (1995: 36) belirtilmektedir. Bu üç nedene ilave olarak dördüncü neden olarak yeni anayasayla getirilmek istenen özerklik olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim televizyon hem ekonomiye önemli bir yük hem de topluma ulaşma noktasında önemli bir araçtır. Hükûmetler özerk bir yapılanma öngörülen radyo ve televizyon alanına kaynak aktarmayarak hem kendi düşüncelerini dile getirmeyen

kurumların gelişimini engellemek istemişler hem de kaynakları kendileri için faydalı gördükleri alanlara aktarma eğilimi içerisinde olmuşlardır (Aslan, 2012: 76).

Televizyon yayıncılığında ilk tam gün yayınlarına 25 Ekim 1970 tarihinde başlayan TRT, kısa sürede Türkiye'nin dünyaya açılan penceresi olmuştur. 1969 yılında astronotların aya ilk ayak basma görüntüleri TRT ekranlarına yansımış, 20 Temmuz 1974 tarihinde başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı bir ay boyunca ilk elden canlı olarak dünyaya aktarılmıştır.

Radyo ve televizyon alanında yaşanan gelişmelerden bir diğeri de radyo yayınlarının yapıldığı iller için Ankara ve İstanbul'da programlar hazırlanarak diğer illere -Edirne, Eskişehir, Kayseri, Antalya, Adana, Gaziantep, Kars, Erzurum, Van, Diyarbakır, İskenderun, Aydın, Muğla, Kastamonu, Zonguldak, Sivas, Amasya- gönderilmesidir. Bu illerde yapım/produksiyon olanakları bulunmamakta, vericiler çok güçlü olmadığı için direkt yayın yapılamamaktaydı. 'Paket program yayını' adı verilen bu tür yayınlar, karasal vericiler arası linkler kuruluncaya kadar devam etmiştir (Aziz, 2006: 185).

Televizyon Dairesi Müdürü olan Mahmut Tali Öngören, *Televizyona Açılan Pencere* (1972) isimli kitabında radyo ve televizyonun toplumdaki habersiz bir şekilde sürdürülemeyeceğini, radyo ve televizyonun bilim dalı olması için çalışmalar yapılması gerektiğini ifade ederek adeta kamu hizmeti yayıncılığının çerçevesini çizecek şekilde şu düşünceleri dile getirmiştir:

"Televizyon penceresi, yani ekran, yayın sırasında sürekli olarak aydınlıktır. Fakat televizyonun ekranından gelen bu aydınlık her zaman kafaların içini aydınlatmaz. Bir başka anlatımla, televizyonun penceresinden daima süzülen bir ışık vardır ve televizyon daima konuşur. Fakat bazen o denli boş programlar yayınlanır ki televizyon sürekli olarak konuştuğu halde seyirciye bir şey söylemez.

Bizim amacımız Türk televizyonunu boş programlardan kurtarmak ve onu seyirciye bir şeyler söyler duruma getirmektir. Bizim amacımız Türk televizyonunu kafaların içini aydınlatacak bir düzeye getirmek olmalıdır" (Öngören, 1972: 6).

Kuruluşundan itibaren belirli bir gelişme kat eden TRT'nin Anayasa, 359 sayılı Kanun ve uygulamadan kaynaklı genel yayın ilkeleri oluşmuştur. Bu ilkeleri şu şekilde sıralamak (Tokgöz, 1972: 100) mümkündür:

- Her türlü radyo ve televizyon yayınlarını tarafsızlık esaslarına göre yapmak,
- TRT yayınlarında kültür ve eğitime yardımcı olmak,
- Halka tam bir tarafsızlıkla hizmet edilmesi,
- Programların, Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkelerle, Cumhuriyetin niteliklerini benimsetici ve bu görüş, ilke ve niteliklere uygun düşünce ve davranış tarzını geliştirici bir zihniyetle ve Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi amacıyla güden Atatürk devrimlerini ve bu devrimlerin getirdiği dünya görüşü ile yaşama tarzını yerleştirici ve geliştirici bir tutumla hazırlanması,
- Haber ve yorumların birbirinden ayrılması,

- Haberlerin doğruluk, çabukluk ve çağdaş habercilik ilkelerine uygun olarak kaynaklarının belirtilerek verilmesi,
- Siyasi yorum niteliğindeki yayınların, çeşitli ve karşıt görüşleri içine alacak şekilde hazırlanarak ve kaynaklarının belirtilerek verilmesi,
- Programların fikir, sanat, milli eğitim, halk eğitimi ve toplum kalkınması bakımından yeterli olması,
- Programların yetkili uzmanlarca hazırlanması.

Bu ilkelerden en dikkat çeken, haber ve yorumların ayrılması ile siyasi yorum niteliğindeki yayınlarda çeşitli karşıt görüşlere de yer verilmesidir. Haber ve yorumun ayrıştırılabilmesi için TRT içerisinde bir birim¹⁰ oluşturulmuş, iç ve dış gelişmelerle ilgili yorum programları bu birim tarafından hazırlanmıştır. 359 sayılı Kanunda televizyondan da yorum programları yayınlanabileceği sonucu çıkartılsa da bu programın sadece radyodan yayınlandığı bilinmektedir. Dönemin siyasi atmosferi düşünüldüğünde oldukça ileri görüşlü bir ilke olan siyasi programlarda karşıt görüşe yer verme ilkesi ise pek uygulama alanı bulamamıştır.

Yukarıda yer alan yayın ilkeleri genel anlamda incelendiğinde BBC'nin yayın ilkeleriyle önemli ölçüde benzerlik gösterdiği ve kamu hizmeti yayıncısı kurumların ulaşması gereken idealler olduğu görülmektedir.

Televizyonun yayın hayatına başlamasıyla hayatı da etkilemeye başladığı söylenebilir. Nitekim o dönem için lüks olan ama önemli bir teknoloji olan televizyon yavaş yavaş yayılmaya ve etki alanını genişletmeye başlamıştır. İlk yıl haftada üç gün belirli saatlerde yapılan yayınlar teknik gelişmelerle birlikte haftada dört güne çıkarılmıştır. 1970 yılında İzmir televizyonu, 1971 yılında ise İstanbul televizyonu yayın hayatına başlamıştır.

İlk yıllarda haftanın belli gün ve saatlerinde yapılan televizyon yayınları, 1974 yılında haftanın her günü gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yayınlar ülke nüfusunun %55'i -19 milyon- ve ülke yüzölçümünün %28'i -210.681 km²- tarafından izlenir olmuştur. Televizyonun Türkiye'ye gelişinin 10. yılında PTT merkezlerine kayıtlı televizyon alıcı sayısı ise 2 milyon 250 bine ulaşmıştır (Uyanık, 2015: 59).

¹⁰ 18 Şubat 1973 tarihinde, TRT Genel Müdürlüğü kendisine bağlı başkanlıklara bir genelge göndererek Haber Merkezinin denetimi altında bir "Basın Bürosu" kuruldu. Söz konusu karara göre her birim, haber içeriklerini önce bu büronun onayına sunmak zorundaydı (İzmir, 2023: 223).

2. 12 MART VE 1971 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ: TRT’NİN ÖZERKLİĞİNİN KALDIRILMASI

27 Mayıs Darbesinden sonra sivil idarenin yönetimi tekrar ele almasıyla askeri vesayet tamamen ortadan kalkmamıştır. Millî Birlik Komitesinin hükûmete danışmanlık yapması yanında anayasa ile oluşturulan askerlerin etkisinin fazla olduğu Millî Güvenlik Kurulu’nun varlığı, 1969 yılında sivil idareyle askeri vesayeti karşı karşıya getiren bir olay yaşanmasına sebep olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural’ın, TRT Genel Müdürlüğü, PTT Genel Müdürlüğü ve kamu bankalarını görevi olmamasına ve hükûmet tarafından uyarılmasına rağmen denetlemeye devam etmesi (Esen, 2012: 177) ve Genelkurmay Başkanlık dönemi sona ermesine rağmen bu görevden ayrılmak istemeyeceğine ilişkin söylentiler üzerine (Ahmad ve Ahmad, 1976: 364) dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından hazırlanan kararnameyle görevden alınmış ancak yerine gelen Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç döneminde 12 Mart hadisesi meydana gelmiştir.

Muhtırayla Demirel hükûmeti, yapılan ağır baskılar sonucu istifa etmiş yerine tarafsız bir hükûmet kurulabilmesi için beş dönem CHP’den milletvekili seçilen Nihat Erim görevlendirilmiştir. Erim hükûmeti kurduktan sonra “*biz Anayasayı uygulamak için geldik. Mesela, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, mahkemelerin bağımsızlığı, TRT’nin özerkliği, üniversitelerin özerkliği. Ben şahsen bunlara çok inanmış bir insan olarak işin başına geldim. Binaenaleyh, şimdi gelip de, bunları değiştirelim teklifi ile ortaya çıkamam...*” (Cem, 1973: 165) şeklinde açıklama yapmasına karşın birkaç ay içerisinde anayasa değişiklik teklifi Meclis gündemine alınmıştır.

Anayasanın değiştirilmek istenmesinin en önemli nedenlerinden biri, Anayasa ile gelen özgürlükçü ortamla birlikte sol eğilimli grupların yükselişini engellemektir. 1961 Anayasasıyla genel anlamda birey hak ve özgürlüklerin arttırıldığı, iktidarın ise kontrol altında tutulmaya çalışıldığı düşünüldüğünde geline aşamada iktidara karşı protestolar artmış, merkezi hükûmet gücünü -1960 öncesiyle kıyaslandığında- önemli oranda kaybetmiştir. 12 Mart’ın Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, “1961 Anayasasının Türk toplumuna lüks geldiğini” ve “sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aştığını” belirten konuşmalar yapmıştır (Ataay, 2022: 214).

12 Mart Muhtırasıyla 1961 Anayasasında birçok değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerin genel özelliklerine bakıldığında özgürlükleri sınırlayıcı, kurumların

özerkliklerini azaltıcı ve kişi hak ve hürriyetlerini sınırlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Yapılan değişikliklerle merkezi idare güçlendirilerek toplumun politize olması önlenmek istenmiştir.

Konumuz bağlamında kişi hak ve özgürlükleri ile ve radyo ve televizyon idaresi ile ilgili yapılan değişiklikler ele alınarak konu detaylandırılmaya çalışılacaktır.

Anayasanın 22 nci maddesinde yer alan ‘Basın hürriyeti’ başlığı altında yer alan basın ve haber alma hürriyetinin sınırlanabileceği durumlar genişletilmiş; ‘Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, millî güvenliğin gerektirdiği gizliliği’ şartları da eklenmiştir. Bu durum kamuoyunun oluşmasında etkili olan haber alma hürriyetinin sınırlandırılması bağlamında düşünüldüğünde radyo ve televizyondan yayınlanan haberler üzerinde sıkı bir denetim uygulanacağını göstermektedir.

Yine Anayasanın 26 ncı maddesinde halkın basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkının ‘devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın korunması halleri’ durumlarında halkın bu araçlarla haber alması, düşünce ve kanaatlere ulaşması engellenebileceği hükmünü getirerek idarenin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Anayasada esaslı değişiklik ise 121 inci maddede yapılmıştır. Adı geçen maddede radyo ve televizyon istasyonlarının ancak devlet eliyle kurulacağı belirtilerek, tarafsızlık esasları çerçevesinde yayın yapacağı hükmü getirilmiştir. Bu kapsamda ancak devlet eliyle kurulabileceği hükmüyle özel sektörün radyo ve televizyon idaresi kurması yasaklanmış kamu otoritesi güçlendirilmek istenmiştir. Yine özerk radyo ve televizyon idaresine de son verilerek devletin tüzel kişiliğe sahip diğer organları gibi verilen görevleri yerine getirmesi istenmiştir. Yine aynı maddeye; ‘*Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz*’ hükmü getirilerek TRT’nin salt hükûmetin kanunda istediği değişiklikleri yaparak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Yine aynı maddeye; ‘*haber ve programların seçilmesinde, işlenmesinde ve sunulmasında ve kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları*

kanunla düzenlenir' hükmü getirilerek adı geçen ilkelere kanunda yapılacak düzenlemelerde dikkate alınması istenmiş, kanunda ileride yapılacak değişikliklerin çerçevesi belirlenmiş ve belirli sınırlamalar getirilmiştir.

Anayasada değişiklik yapılmasının en başta gelen nedenlerinden bir diğeri ise iktidarın gücünü arttırmak, muhalefetin ve hükûmetten ayrı kurumların baskı altında tutulmasını sağlamak, bir başka ifadeyle otoritenin, iktidarın yetkilerini genişletmek olduğunu söylemek mümkündür. Anayasada yapılması planlanan değişiklikler AP tarafından da yapılmak istenmiş ancak AP, yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için yapamamıştır.

12 Mart öncesi dönemde iktidarı elinde bulunduran AP özerk kurumlara doğal olarak karşıydı. O kadar ki, radyo ve televizyon kuruluşlarının özerk, hatta özgür ve tarafsız bir yönetime sahip olamayacağını kanıtlamak amacıyla TRT Yönetim Kurulundaki hükûmet temsilcilerini araya sokarak, Fransa'dan Gerard Bellorgey adında bir yöneticiyi, Turizm Bakanlığının resmi konuğu olarak, Türkiye'ye getirtmiş ve bu yabancı uzmana, 'bir radyo televizyon kurumunun özerk bir yönetime sahip olmasının tutarsızlığını (!) savunan konferanslar verdirmiştir (Tuğrul, 1975: 172). Adı geçen uzman radyo televizyon kuruluşlarının yönetim biçimleri ne olursa olsun iktidarın icraatlarını açıklamak için faydalanabileceğine yönelik konuşma yapmış ve AP yöneticileri ve bazı TRT Yönetim Kurulu üyeleri Fransa'da bile radyo televizyonun özerk olmadığını söyleyerek TRT yöneticilerine mesaj vermişlerdir.

Nurgül Dönmez (2010: 38) ise TRT'nin resmen kurulduğu tarihten 1972 kanun değişikliğine kadar Kurumun üzerinde yapılan baskıları şu şekilde sıralamaktadır: İlk yıllarda TRT'nin kendi dışındaki kurumlarla doğrudan doğruya yazışma yapamaması, Maliye Bakanlığı'nın kurumun hesap işlemlerini denetlemesi, yine aynı bakanlığın radyo ruhsat gelirlerine el koyması, radyo ve televizyonda yayıncının bağımsızlığına gölge düşürecek boyutta reklamlara yer verilmesi devlet bütçesinden ödenmesi gereken ödeneklerin zamanında ödenmeyişi, televizyon kurulduktan sonra gereken kadroların bakanlık onayından geçmemesi, savcılar tarafından yapılan soruşturmalar ve açılan davalar, genel müdür üst düzey yetkililerini değiştirme çabaları ve yasayı değiştirme girişimleri.

Hükûmeti elinde bulunduran siyasi partilerin TRT'nin özerkliğinin kaldırılması düşüncesi, 12 Mart Muhtırasıyla yönetim değişmiş olmasına rağmen devam etmiştir.

Muhtıra sonrası hükûmeti kuran Nihat Erim, “*TRT Türkiye Cumhuriyetinin TRT’si olacak*” demiş, özerk bir radyo televizyon kuruluşunun dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığını iddia etmiş ve özerkliğin gereksiz bir lüks olduğunu savunmuştur (Turam, 1994: 299). Daha önce iktidarda bulunan AP’nin de bu konuda önemli desteğini alan Erim hükûmeti, özerkliğin kaldırılmasıyla anarşik olayların sona ereceğini dile getirmiştir.

12 Mart Muhtırasıyla dünyada eski düzenden çıkılmanın, demokratik gelişmenin en önemli anahtarlarından biri olarak görülen kamu hizmeti yayıncısı kurumun özerkliği kaldırılmıştır. Hatta muhtıra vererek hükûmeti istifaya zorlayanlar tarafından istifa etmeye zorlanan Öztrak’ın yerine askeriyede muhaberrattan emekli olan Musa Öğün -TRT Kuruluş ve Görev Yönetmeliğine aykırı olarak (Kejanlıoğlu: 1998: 118)- atanmıştır. Özerkliğin kaldırılması başta önemsiz bir konu olarak görülmesine karşın bu durum, TRT’nin siyasi iktidarlar karşısında savunmasız kalmasına neden olmuştur. Özerklik kaldırıldıktan sonraki süreçte TRT’nin siyasi iktidarlar karşısındaki durumu, toplum gözünde giderek değer kaybetmeye başlaması ve sonrasında teknolojinin de yardımıyla çarpık elektronik yayın düzeninin oluşmaya başlaması özerkliğin kaldırılmasıyla yakından ilgilidir (Çongur, 1999: 40).

Muhtıra öncesi özerkliğin kaldırılmaması için çaba gösteren tek parti olan CHP, muhtıra sonrası oluşan psikolojik havayla birlikte özerkliğin kaldırılmasını savunmaya başlamıştır. Hükûmetin istifa etmesi sonrası yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilen, CHP’nin önemli isimlerinden birisi olan Nihat Erim, TRT’den beklenenleri ve özerkliğin kaldırılması gerektiğini savunur nitelikte şu açıklamaları yapmıştır:

“TRT’den istenen, haberlerinde, yayınlarında objektif olmasıdır. Doğru haber vermesi, iktidarın borazanı gibi ötmemesidir. Bu sağlanacaktır, böyle olacaktır. Bugün demokrasiler, kamuoyu demokrasisidir. Siz kanunlara, anayasalara istediğinizi yazın, eğer kamuoyu onlara sahip çıkmazsa, onların kontrolünü yapmazsa, o kâğıt üzerinde kalır. Şunu söyleyeyim ki, özerklik kelimesi, kanundan anayasadan çıkmakla, TRT’de aradığımız ve milletlerarası standartlar olması lazım gelen vasıflar bakımından hiçbir şey eksilmeyecektir. Yalnız, *özerkliğin kötüye kullanılması önlenecektir (!)*¹¹” (Serarslan, 1999: 145).

İlerleyen yıllarda TRT Genel Müdürlüğüne atanacak olan İsmail Cem ise 12 Haziran 1971 tarihli yazısında özerkliğin kaldırılması hakkında şu düşünceleri dile getirmiştir:

“TRT özerkliğinin bilimsel olarak tartışılması, ancak etraflı bir gerekçede özerkliğin neden zararlı olduğunun açıklanmasından, hürriyetlerin kötüye kullanılmasını nasıl gerçekleştirdiğinin belirtilmesinden, arada sağlam bağlar kurulmasından sonra mümkün olur. Yazılı metin üzerinde, deliller, mantık silsilesi üzerinde savunulabilir. Aksi durumda, Türkiye’de bir takım hürriyetler “kötüye kullanıldı” genel gerekçesiyle TRT’nin özerkliğini

¹¹ Cümle önemine binaen italik yapılmış ve vurgulanmak istenmiştir.

kaldırmayı teklif etmek, sebep-sonuç illiyeti açısından inandırıcılıktan uzak bir tutum olmaktadır” (Cem, 1973: 180).

TRT’de Yönetim Kurulu üyeliği ve Genel Müdürlük görevinde bulunan Şaban Karataş (1978: 26) 12 Mart Muhtırası sonrası özerkliğin kaldırılmasını; “Kurumda olağanüstü şartların getirdiği 12 Mart idaresi, bence maddi yapı yönünden bir kalkış, bir hareketleniştir. Anayasa ve kanundaki değişikliklerle kuvvetli icra getirilmiş, hizmet döneminin müsaadesi nispetinde, bu icra meyvalarını vermiştir. Özellikle televizyonun yurda yayılması, ehil elden çıktığını her zaman gösterecek olan bir plana ve uygulamaya yönelmiştir” cümleleriyle savunmuştur.

Muhtıra sonrası oluşan yeni düzende TRT Yönetim Kurulunun da aldığı önemli kararlar bulunmaktadır. Bu kararlardan en dikkat çeken dünya olayları dışında yorum yapılmamasına karar verilmesidir (Akıllıoğlu, 1990: 36). Bu karar ile birlikte özerklik anlamında editoryal bağımsızlığı oluşturulmaya çalışılan Kurumun olayları, bürokratik bir bakış açısıyla sunması noktasına evrildiği görülmektedir.

Yapılan Anayasa değişikliğinin amacı TRT’nin yönetsel anlamda tarafsız olmasını sağlamak, denetim konusunda da daha önce karşılaşılan zorlukların önüne geçebilmek olarak ifade etmek mümkündür.

3. 359 SAYILI TRT KANUNUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER (1972)

Anayasada yapılan değişikliklerden sonra Ekim 1971’de Başbakan Nihat Erim imzasıyla, 359 sayılı Kanunda yapılması istenen değişiklikler konusundaki, İçişleri, Ulaştırma, Millî Eğitim, Dışişleri, Sanayi ve Ticaret, Maliye, Anayasa ve Plan Komisyonlarından seçilen 3’er üyeden kurulu Geçici Komisyon Raporu Meclise sunulmuştur (Serarslan, 1999: 152).

Anayasada yapılan değişikliklerden sonra 359 sayılı Kanunun değiştirilmesine yönelik görüşmeler sırasında Demokratik Parti adına söz alan Rasim Cinisli Kanunun ilk halinin uygulandığı yıllardaki şikâyetlerin şu şekilde olduğunu ifade etmiştir:

- Anayasamızın başlangıcında ifadesini bulan, millî felsefemize aykırı eğitim ve kültür yayınlarının yapılması ki, bu TRT’nin millî eğitim ve kültüre yardımcılık fonksiyonunu gerektiği şekilde ifa edememiş olmasındandır.
- Siyasi partiler ve çeşitli kurumlarla Anayasa çerçevesi içindeki fikir gruplaşmaları arasında tarafsızlığın sağlanamaması. Bu konudaki şikâyetler de TRT’nin habercilik fonksiyonunu yerine getirirken düştüğü yanlış tutumla izah edilebilir.
- İdare bakımından özerkliğin, Devlete karşı bağımsızlık şeklinde yorumlanması (TBMM Tutanakları 11, 1971: 14).

Kanunda yapılması planlanan değişiklikleri içeren 18 maddelik kanun tasarısı 17 Ocak 1972 günü Millet Meclisinde onaylanmış ve kabul edilmiştir. 225 milletvekilinin katıldığı oylamada 180 kabul, 74 red ve 1 çekimser oy verilmiştir. Red oyunu verenler CHP milletvekilleri ve kimi bağımsız üyelerdir (Kocabaşoğlu, Gülizar ve Öngören, 1983: 2752).

359 sayılı Kanunda yapılan önemli değişikliklerden bir tanesi Genel Müdürün Yönetim Kurulu Başkanı olmasıdır. Bu durum karar ve denetim organı olan Yönetim Kurulu ile icra organı olan Genel Müdürlüğün aynı kişi tarafından yönetilmesi sebebiyle işlevlerini tam anlamıyla yerine getirmesi noktasında üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Televizyonun ilk kuruluş sürecini yürüten ve özerk dönemin önemli yöneticilerinden olan Mahmut Tali Öngören, yapılan bu değişiklikle; TRT Yönetim Kurulunun yetkileri adamakıllı kısılarak tüm ağırlık TRT genel müdürüne verildiği, genel müdürün ve dolayısıyla Yönetim Kurulu Başkanının seçimle değil doğrudan doğruya Bakanlar Kurulu tarafından atandığı, böylece TRT her bakımdan siyasal iktidarın etkisi altına sokulduğu şeklinde eleştiri getirmiştir (Kocabaşoğlu, Gülizar ve Öngören, 1983: 2752).

Yapılan kanun değişikliğiyle Yönetim Kurulunun oluşumuyla ilgili de önemli değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle üye sayısı 9'dan 11'e, hükümet temsilcisi 2'den 3'e çıkartılmış ve hükümet temsilcilerinin hangi kurumlardan ne şekilde belirleneceği hükmü ile kurum personellerinden 2 üyenin Yönetim Kurulunda olacağı hükmü kaldırılmış ve Yönetim Kurulunda Kurumu Genel Müdürün temsil etmesi benimsenmiş, üniversite temsilcilerinin kapsamı genişletilerek Başbakan tarafından yapılacak çağrı üzerine toplanacak kurul tarafından belirlenecek adaylar arasından TRT Seçim Kurulu tarafından üyelerin belirleneceği hüküm altına alınmıştır. Daha önce Yönetim Kurulunda olmayan basın, işveren ve işçiyi temsilen 2 üyenin yer alacağı da yeni kanun değişikliği ile hüküm altına alınmıştır. Yönetim Kurulu üyelerini görev süresi ise 5 yıldan 3 yıla indirilmiştir.

Yönetim Kurulunun görevleri ise 1568 sayılı Kanunun 5 inci maddesinde şu şekilde sayılmıştır:

- Genel Müdürlükçe hazırlanacak yönetmelik tasarıları hakkında karar vermek,
- Genel Müdürün teklifi üzerine, Genel Müdür yardımcılarının atanmaları, görevden alınmaları veya görev yerlerinin değiştirilmesi hakkında karar vermek,

- Genel Müdürlükçe hazırlanacak kurum bütçesini ve kadrolarını karara bağlamak,
- Genel Müdürlükçe hazırlanacak bilançoyu, kar ve zarar hesaplarını kabul veya reddetmek,
- Alım-Satım Yönetmeliğinde gösterilecek miktarlardaki alım, satım, yatırım ve kiralamalar hakkında karar vermek,
- Bu kanunda belirtilen ilkelere göre plânlanan genel program tasarısını karara bağlamak,
- Danışma kurulunun görüş ve dileklerini değerlendirerek, alınması gerekli tedbirleri tespit etmek,
- Genel Müdürlükçe gerekli görülecek konularda prensip kararları almak,
- Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunca hazırlanan yıllık ve ara raporlarını inceleyerek gereğini yapmak,
- Kurumla ilgili başka mercie bırakılmamış konularda karar almak,
- Bu kanunda belirtilen başkaca görevleri yerine getirmek.

Yeni kanun değişikliğiyle getirilen önemli bir değişiklik de Genel Müdürün atanması ile ilgili maddedir. Eski 9 uncu maddede “... Yönetim Kurulunun Turizm ve Tanıtma Bakanlığına inhası ve Bakanın teklifi üzerine, Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle...” atanacağını belirtilmesine karşın değişiklikle doğrudan Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle atanacağı ifade edilmiştir.

Genel Müdürün görevden alınmasında ise Yönetim Kurulunun yetkisi kaldırılmış, Başbakan veya Mecliste grubu bulunan siyasi partilerin yazılı olarak TRT Seçim Kuruluna başvurması ve Kurulun olumlu görüş bildirmesi üzerine görevden alınabileceği hüküm altına alınmıştır. Bu durum doğrudan Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle atanan Genel Müdürün aynı usulle görevden alınması yerine farklı bir yol benimsenmesi eleştirilmiş (TBMM Tutanakları 11, 1971: 319) ve bu durum ileriki tarihlerde önemli sorunlara yol açmıştır.

Yapılan kanun değişikliğiyle yayıncılık ilkeleri de 1568 sayılı Kanunun 2 nci maddesinde aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

- Her çeşit çalışma ve yayın faaliyetlerinde, Anayasanın özüne ve sözüne bütünüyle bağlı olmak,

- İnsan haklarına dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyete, Türk devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne bağlılığı güçlendirmek,
- Atatürk devrimlerinin, Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını öngören dünya görüşünü yerleştirmek ve geliştirmek,
- Millî güvenlik ile genel ahlakın gereklerini ve millî gelenekleri gözetmek,
- Millî kültür ve eğitime yardımcı görevlerinde, Türk Millî Eğitiminin temel görüş, amaç ve ilkelerine uymak,
- Haberin toplanması, seçilmesi ve yayınlanmasında tarafsızlık, doğruluk ve çabukluk ilkeleriyle çağdaş habercilik teknik ve metotlarına bağlı olmak,
- Haberler ile yorumları birbirlerinden açık olarak ayırmak,
- 18. maddenin kapsamı dışında kalan (devletin dış ilişkileri ile ilgili yayınlar) yorum niteliğindeki yayınları, bu kanunda belirtilen esaslara uygun olarak ve Anayasaya aykırı olmayan karşıt görüşleri içine alacak şekilde hazırlamak, kaynaklarını belirtmek ve yorumları hazırlayanların ad ve ünvanlarını açıklamak,
- Açık oturumlarda da karşıt görüşlere imkân ölçüsünde yer verilmesini sağlamak.

29 Şubat 1972 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda kabul edilen ve 08 Mart 1972 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 1568 sayılı Kanun ile 359 sayılı TRT Kanununda yapılan değişiklikler ile Genel Müdür seçiminde tek belirleyici siyasal iktidar olmuş, TRT Genel Müdürünün yetkileri artırılmış; Yönetim Kurulunun yetkileri kısıtlanmıştır. Aziz’e göre (1972: 108) 359 sayılı Kanunda yapılan en önemli değişiklik “... en yüksek karar ve yönetim organı, Yönetim Kuruludur” maddesinin kanun metninden çıkartılmasıdır. Bu siyasal iktidarların TRT’de personel politikası ve yayın içeriklerinde Genel Müdür üzerinden etkili olmasına ve kadrolaşmalara yol açmıştır. Siyasal iktidarların değişmesiyle TRT Genel Müdürleri de değiştirilmiştir. Bu değişiklik, TRT’nin merkezi anlayışla yönetilmesine de yol açmıştır (Aslan, 2012: 84).

Kanun değişikliğinden sonra Kurumun birimleri Şekil 2’de yer aldığı şekilde oluşmuştur. Yeni teşkilat şeması incelendiğinde TRT Seçim Kurulu, Koordinasyon Kurulu, Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu ve Genel Danışma Kurulunun Kurumun organları arasında yer aldığı görülmektedir.

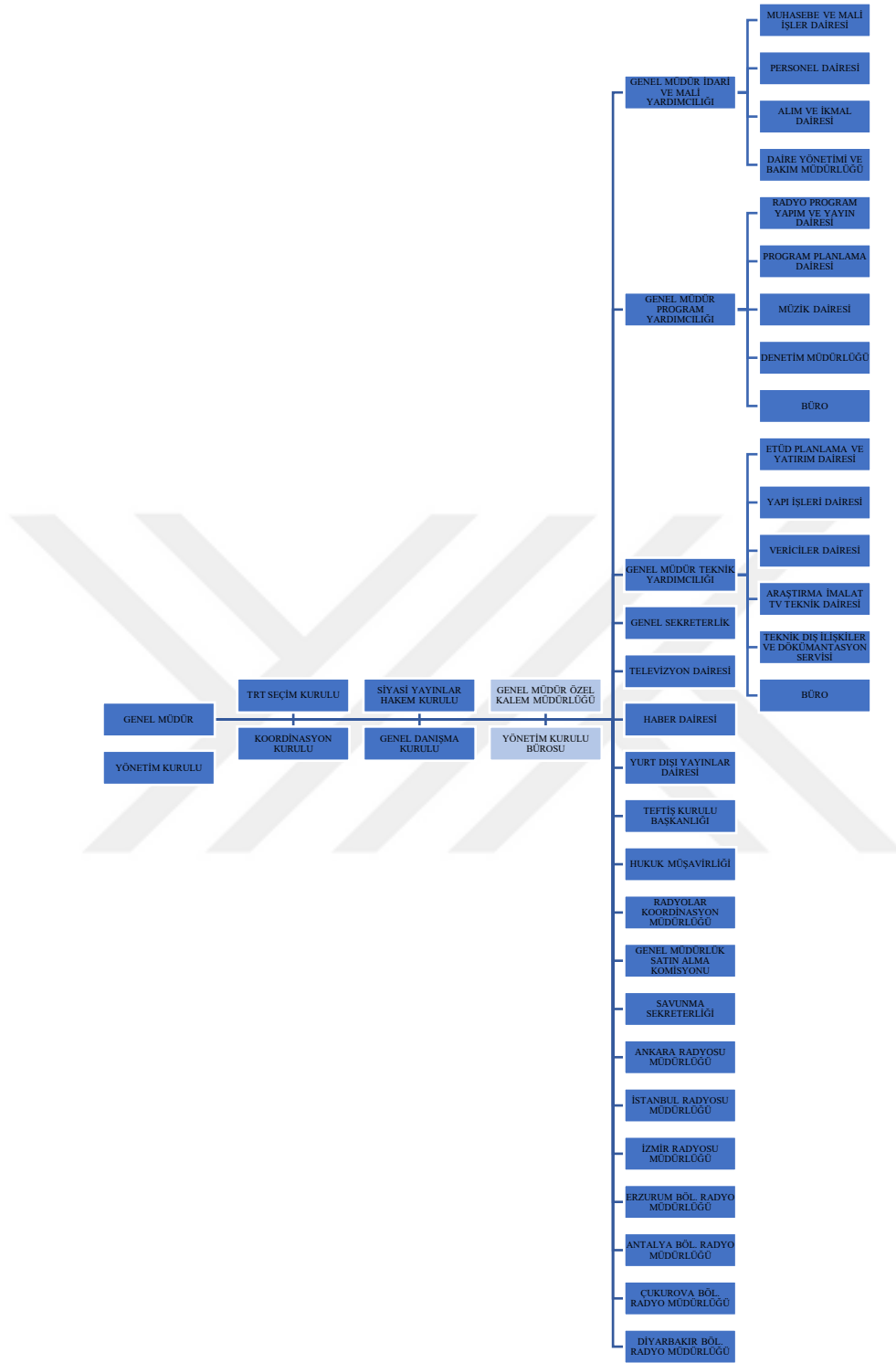
Yine şekil incelendiğinde giderek sayısı artan radyolar arasında koordinasyonun sağlanması için Radyolar Koordinasyon Müdürlüğü’nün oluşturulduğu ve doğrudan

Genel Müdüre baēlandıēı görülmektedir. Personel Mdrlēēnn ise statüsü yükseltilerek daire başkanlıēı Şeklinde yer almıştır. En önemli deēiřikliklerden bir tanesi de yeni bir alan olan Televizyon Dairesi, Haber Dairesi ve Yurt Dışı Yayınlar Dairesinin de doērudan Genel Müdüre baēlandıēı görülmektedir.

Bu deēiřikliklerin dışında yayın iēerikleri, mali konular, personele ilişkin vb. konularda da deēiřiklikler yapılmış ancak konunun daēılmaması iēin o konulara ařaēıdaki başlıklarda yeri geldikēe deēinilmiřtir.

Şekil 2. 1972 Yılı TRT Teşkilat Şeması

Kaynak: Yazıcı, 1999: 52.

3.1. 359 SAYILI KANUN KAPSAMINDA OLUŞTURULAN YENİ KURULLAR VE İŞLEVLERİ

359 sayılı Kanunun ilk halinde 10 uncu maddede ‘Danışma Kurulları’, 12 nci maddede ise ‘Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu’ düzenlenmiş, 08.03.1972 tarih ve 14122

sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 1568 sayılı Kanunla da Koordinasyon Kurulu, TRT Seçim Kurulu ilk kez düzenlenmiş ve Danışma Kurulunun adı Genel Danışma Kurulu olarak değiştirilmiştir. Yine kanun değişikliğiyle Koordinasyon Kurulu, TRT Seçim Kurulu, Genel Danışma Kurulu, Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu TRT’nin birer organı olarak sayılmıştır. 1568 sayılı Kanun değişiklikleri kapsamında bu kurullar kısaca incelenecektir.

3.1.1. Koordinasyon Kurulu

359 sayılı Kanunun ilk halinde yer almayan ancak 1568 sayılı Kanun ile eklenen ve kurumun organları arasında sayılan Koordinasyon Kurulu, Ek 2 nci maddede; “*Genel Müdüre yardımcı olmak üzere, kuruluş tarzı ve görevi bir yönetmelikle belirtilecek olan koordinasyon kurulu kurulur*” şeklinde yer almış, TRT Kuruluş ve Görev Yönetmeliğinin 17 nci maddesinde detaylandırılmıştır (TRT, 1972a). Anılan maddede Kurulun;

- Genel Müdür Yardımcıları
- Daire Başkanları
- Hukuk Müşavirliği
- Teftiş Kurulu Başkanlığı
- Savunma Sekreterliğinden

oluşacağı ifade edilmiştir.

Yönetmelikte ayrıca, Koordinasyon Kurulunun Genel Müdürün çağrısı üzerine, Genel Müdürlükçe tespit edilecek bir gündemle toplanacağı ve gereği halinde Genel Müdürün ilgili görevlileri de bu kurula davet edebileceği belirtilmiştir.

Koordinasyon Kurulu, TRT Kuruluş ve Görev Yönetmeliğinden anlaşıldığı şekilde sadece Genel Müdüre, Genel Müdürün isteyeceği konularda danışmanlık yapmak üzere icrai bir ağırlık taşıyacak şekilde (Beşiroğlu, 1973: 110) oluşturulmuş bir kuruldur.

Bununla birlikte modern bir işletme örgütünde, hizmet planlaması, sevk ve idaresi, koordinasyon ve kontrolünde en önemli örgüt unsurlarının başında gelen Koordinasyon Kurulunun görev, yetki ve hizmet koşullarının etraflıca düzenlenmemesi ise TRT Kurumu için önemli bir eksiklik olduğu eleştirisini yapmak mümkündür.

3.1.2. TRT Seçim Kurulu

TRT Yönetim Kurulunun oluşumunda ve Genel Müdürün işten uzaklaştırılmasında önemli görevleri bulunan TRT Seçim Kurulu, 359 sayılı Kanunda

değişiklik yapılmasını içeren 1568 sayılı Kanunun Ek 1 inci maddesinde düzenlenmiştir. Kurulun dört rektör ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinden oluşacağı, üye tam sayısının salt çoğunluğuyla¹² karar alabileceği belirtilmiştir. Rektörlük görevleri sona eren veya Kurulun üst üste üç toplantısına katılmayan üyenin yerine Cumhurbaşkanınca rektörler arasından yeni bir üye seçileceği öngörülmüştür. Kurulun büro ve yazışma işlemleri TRT Genel Müdürlüğünce yürütülür (Beşiroğlu, 1973: 111). 1568 sayılı Kanunla kurulan bu organa Bakanlar Kurulunca atanacak üç üyenin dışında Yönetim Kurulunun diğer üyelerinin seçimi için yetki verilmiş, ayrıca Genel Müdürün, TRT'nin, Anayasanın ve TRT Kanununun belirttiği esaslara aykırı yayın yapması veya Genel Müdürün görevi ile ilgili olarak ağır bir hizmet kusuru işlemesi nedenleri ile görevden alınması için bu Kurulun olumlu görüşünün alınması öngörülmüştür (Arslan, 1989: 27).

TRT Seçim Kurulu, 359 sayılı Kanunda öngörülen işler için Başbakanın çağrısı üzerine Ankara'da toplanır ve ilk toplantısını seçimini takip eden on beş gün içinde yaparak üyeler arasından bir başkan ve bir başkan vekili seçer. Kurul toplantılarının Ankara'da ve Başbakanın isteği üzerine yapılıyor olması TRT'nin hükûmete ne denli bağımlı olacağının bir göstergesi (Güvenç, 2021: 16) olarak değerlendirilebilir.

1568 sayılı Kanunun 9 uncu maddesinde; *“TRT'nin, Anayasanın ve bu kanunun öngördüğü esaslara aykırı yayın yaptığı ve tarafsızlık ilkesinden uzaklaştığı veya Genel Müdürün göreviyle ilgili olarak ağır bir hizmet kusuru işlediği hallerde de, Başbakanın veya TBMM'de grubu bulunan siyasî partilerden birinin yazılı olarak TRT Seçim Kuruluna başvurmaları ve bu kurulun olumlu görüş bildirmesi üzerine, Genel Müdür, Bakanlar Kurulu kararnamesi ile görevinden alınır”* hükmü yer almaktadır. Tartışmalı atamalardan olan İsmail Cem'in görevden alınması öncesi başvurulmayan Kurul, geçiş döneminden sonra Genel Müdür olarak atanan Şaban Karataş'ın görevden alınması öncesinde aktif olarak çalışmış ve Genel Müdür hakkındaki 68 iddia ve şikâyet dilekçesinden 54 tanesini esastan incelemiştir. Her bir iddia için farklı kararlar veren Kurul, genel anlamda Genel Müdürün görevden alınması noktasında hükûmete vereceği görüşte iki üye evet iki üye hayır ve bir üye ise çekimser kalmış ve dolayısıyla salt çoğunluk sağlanamadığı için olumsuz görüş bildirilmiştir (Turam, 1994: 353).

¹² Burada kanunun eksik olan ve eleştirilen bir noktasına değinmek gerekmektedir. Üye tam sayısının salt çoğunluğuyla karar alınmasına karşın çekimser oy kullanıp kullanamayacağı hakkında kesinlik bulunmamaktadır. Bu durum Kurulun iki kabul iki ret bir çekimser oy kullanması durumlarında, salt çoğunluk sağlanamadığı için etkisiz kalmasına yol açabilir niteliktedir.

Özerklik kaldırıldıktan sonra en önemli kavramlardan olan tarafsızlık kavramına tam olarak uyulmadığı yönünde hemen hemen bütün siyasi partiler tarafından TRT Seçim Kuruluna şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir. Yayınların siyasi partilerin hiç birisi tarafından beğenilmediğini belirten Şaban Karataş, kendi Genel Müdürlüğü döneminde TRT Seçim Kuruluna CHP ve AP'nin başvuruda bulunduğunu belirterek başvuruların akıbetiyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“CHP'nin tarafsızlıktan ayrıldığı yolundaki iddiaları 15 maddede toplanarak incelenmiş, bunlardan 5 tanesinin varit (geçerli) olmadığı oybirliği ile, 7 tanesinin varit olmadığı oy çokluğu ile; geriye kalan 3 maddeden birinin varit olduğuna oy birliğiyle, ikisinin varit olduğu da oy çokluğu ile karara bağlanmıştır. DP'nin iddiaları ise 7 madde altında incelenmiş, bunlardan 4 tanesinin varit olmadığı oy birliği ile, 1 tanesinin varit olmadığı oy çokluğu ile, 1 tanesinin varit olduğu oy birliği ile, 1 tanesinin de kısmen varit olduğu oybirliği ile karara bağlanmıştır” (Karataş, 1978: 231).

Bu karar verme mekanizması, Başbakanın çağrısı üzerine toplanan beş kişilik TRT Seçim Kurulunun çalışma yöntemine ışık tutması yönünden oldukça önemlidir.

3.1.3. Genel Danışma Kurulu

1568 sayılı Kanun değişikliğiyle Genel Danışma Kurulunun görevi; “*Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun radyo ve televizyon yayınları hakkında kamuoyunun düşünce ve dileklerini tespit etmek ve sonuçlarını TRT Yönetim Kuruluna bildirmek*” olarak belirtilmiştir. Kanunun ilk halinde ‘Danışma Kurulu’ olarak düzenlenmesine karşın 1568 sayılı Kanun ile ‘Genel Danışma Kurulu’ olarak düzenlenmiş ve Kurumun organları arasında sayılmıştır. Genel Müdürün çağrısı üzerine yılda bir kere toplanacağı hüküm altına alınan Kurulun, çalışma usullerinin Kurum tarafından hazırlanacak bir yönetmelikte düzenleneceği ifade edilmiştir.

Genel Danışma Kurulu aşağıdaki şekilde oluşur:

- Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasî partilerden birer temsilci,
- İçişleri, Millî Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Tarım, Ulaştırma, Köy İşleri, Gençlik ve Spor Bakanlıklarınca seçilecek birer temsilci,
- Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisi,
- Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü ve Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğünce seçilecek birer temsilci,
- Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası temsilcisi,

- Ankara, İstanbul, İzmir Devlet ve Belediye konservatuvarlarınca seçilecek birer temsilci,
- Ankara, İstanbul ve İzmir’de en çok sarı basın kartı sahibi üyesi bulunan gazeteci derneklerince ayrı ayrı seçilecek birer temsilci,
- Türkiye Ziraat Odaları, Birliğince seçilecek bir temsilci,
- Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Konfederasyonunca seçilecek bir temsilci,
- Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğince seçilecek bir temsilci,
- En çok üyesi bulunan işçi ve işveren konfederasyonlarınca seçilecek bir temsilci,
- Türk Dil Kurumu temsilcisi,
- Türk Tarih Kurumu temsilcisi,
- Türkiye Kızılay Derneği temsilcisi,
- Halkevleri temsilcisi.

1972 yılında yapılan yasal düzenlemeyle kapsamı genişletilen ve yönetmelikle ayrıntılı düzenlenmesi ve yılda bir kez toplanacağı ifade edilen ve çok geniş kesimlerin katılımı öngörülen Genel Danışma Kurulunun, çalıştay şeklinde, sadece yılda bir kez toplanarak alacağı kararlarla Kuruma fayda sağlayamayacağı açıktır. Yasal düzenleme sonrası yapılan toplantıların sadece TRT yayınlarına eleştiri niteliği taşıdığı, yayınların gelişimi için herhangi bir perspektif çizmekten uzak olduğunu ifade etmek mümkündür.

Nitekim Güvenç’in (2021: 56) Genel Danışma Kuruluna temsilci olarak katılan Çeçen’den aktardığına göre; yönetimin isteği üzerine toplanan danışma kurullarında iki gün tartışma ve eleştirilerin yapıldığı, toplantıların kayıt altına alınarak arşivlendiği, TRT yöneticilerinin istekleri doğrultusunda toplantıların sadece belirli bölümlerini izlediği, yapılan eleştiriler doğrultusunda yayınlarda değişiklikler yapılmadığı için kısır bir tartışma havasında her yıl yinelenildiği ifade edilmektedir.

TRT’nin üçüncü Genel Müdürü olan İsmail Cem anılarında (1976: 92), yılda bir kez yapılan toplantılarda TRT Genel Müdürünün konuşma yapması geleneği olduğunu ve 1974 yılı Kasım ayında yapılan toplantıda şu konuşmayı yaptığını ifade etmiştir:

“... 1974 yılında en büyük gelişmeyi gösteren hizmetimiz televizyondur. 1974 Ocak ayında haftada beş gün ve toplam 20 saat civarında olan televizyon yayını, 1974 Martında 6, 1974 Nisanında 7 güne çıkmış, 1974 Eylülünde 52 saate ulaşmıştır. Bu, bir hizmet ürününün %150 oranında büyümesi anlamındadır ve gerçekleşmesi, sabit giderler değişmeksizin, teknik ve

program personel giderleri sadece %15 artarak sağlanmıştır. Yayın süresi uzarken program içeriğinde de önemli gelişmeler yer almıştır.

Henüz çocukluk aşamasını tamamlayan televizyonumuzun gününe bakarken, yarınına da güvenimiz pekişmektedir. Zira biliyoruz ki, biz asla bu zor koşulları bir daha yaşamayacak, gelecekte mutlaka çok daha elverişli maddi bir ortamda çalışacağız. Bugün yapılanlar, gerek kamera, montaj, stüdyo yönünden, gerekse personel azlığı yönünden inanılmaz bir yetersizlik düzeyindedir ve arkadaşlarımızın büyük fedakarlığı ile bu koşullar aşılmaktadır. Yarına olan güvenimiz, her geçen günün, bize biraz daha elverişli koşullar getirmesinden ileri geliyor. Geçmişte yapılan ve günümüzde sürdürülen çabalar sonucunda artık bizim televizyonumuz da 20 kamera ile 50 saatlik yayın yapmak inanılmazlığından pek yakında kurtulmuş olacaktır.

Yarına güvenimizin bir başka nedeni de şu: Türkiye Televizyonunun, var olan koşullarda gerçekleştirdiği yayın düzeyi bile, bizden çok eski ve köklü yabancı kuruluşların yayınlarıyla boy ölçüşecek niteliktedir. Hatta çoğundan daha yeterli, daha olumlu ve daha niteliklidir; hem halkın gelişmesinde televizyonun işlevi açısından, hem de yayın kalitesi açısından”

Genel Danışma Kurulunun çok geniş bir kesimden oluştuğu ve siyasi yönü ağır basan bir kurul olduğu düşünüldüğünde, bu konuşma TRT’nin o yıllardaki genel görünümü açısından oldukça önemli hale gelmektedir. Cem, burada köklü dünya televizyonlarıyla boy ölçüşebilir nitelikte olduğunu ve yapılan çalışmalarla bu durumun daha da ileriye taşınacağına yönelik kanaat belirtmiştir.

Şaban Karataş (1978: 164) ise anılarında; “Mayıs 1976’da yapılan Danışma Kurulu toplantısında bazı siyasi parti temsilcileri, televizyon ve radyodaki iç politika haberleri mevzuunda bazı tenkitler ileri sürmüşler, bunun üzerine kendilerine neler istedikleri sorulmasına rağmen herhangi bir dönüş olmadığı” şeklinde açıklama yapmaktadır. Bu durum Genel Danışma Kurulunun siyasi yönünün ağırlıkta olduğu ve icraattan ziyade sadece eleştiri odaklı yaklaşımların dile getirildiği bir platform olduğunu göstermektedir.

Genel Danışma Kurulunun dışında bölgesel danışma kurulları ve herhangi bir spesifik konu hakkında çalışma yapmak üzere danışma kurulları da oluşturulabileceği (Beşiroğlu, 1973: 112) ifade edilmektedir.

3.1.4. Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu

1568 sayılı Kanun ile Kurumun organları arasında sayılmış, 359 sayılı Kanunun ilk halinde detaylı olarak düzenlendiği için yeni kanun değişikliğiyle herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliğinde ise 359 sayılı Kanunda yer alan hükümler aynen işlenmiş, ek olarak “Siyasi Yayınlar Hakem Kurulunun yazışma işleri, Yönetim Kurulu Bürosu Müdürlüğünce yürütülür” cümlesi eklenmiştir (TRT, 1972a: 40).

4. DOKUZ YIL ALTI GENEL MÜDÜR: TRT'DE ÇALKANTILI YILLAR (1971-1980)

12 Mart Muhtırasının TRT üzerindeki etkileri çok derin olmuştur. TRT'nin çeşitli kademelerindeki elemanları ya tutuklanmış ya da televizyondaki yayıncılar görevlerinden alınarak kurum dışına başka görevlere gönderilmiştir. Bu kişiler içerisinde TRT Yönetim Kurulu üyesi Muammer Sun 26 Haziran 1971 tarihinde, bir başka Yönetim Kurulu üyesi Emil Galip Sandalcı ise 16 Ağustos 1971 tarihinde gözaltına alınmışlardır. Bu olaylardan sonra ise 6 yayıncının 'solcu' oldukları gerekçesiyle görevlerine son verilmiştir. Bir kısım görevli ise başka kurumlara ya da televizyondaki aktif görevlerinden alınarak kurum içerisinde pasif, ilgisiz yerlere verilmişlerdir ve bu şekilde işe son verme olayı, TRT'nin kuruluşundan beri toplu olarak ilk kez görülmüştür (Dönmez, 2010: 49-50).

12 Mart Muhtırasıyla başlayan yeni dönemde TRT'de en önemli gelişme özerkliğin kaldırılması olmuştur. Özerkliğin kaldırılmasıyla siyasi tartışmaların zaten merkezinde yer alan TRT, bu gelişmeyle birlikte tüm etkilere açık ve korumasız bir yapıya dönüşmüştür.

Bu dönem siyasal hayat bağlamında oldukça istikrarsız bir dönem olduğu için siyasi partilerin güçleri oranında TRT'yi baskı altında tutma gayretleri söz konusu olmuştur. Yetkileri anılan kanun değişikliğiyle oldukça artan Genel Müdür Kurumda merkezi bir konum kazanmıştır. Bu nedenle kurulan her hükûmet kendi siyasi bakış açısı doğrultusunda bir Genel Müdür atamak istemiş, Kurum tarafından izlenen politikalar atanan Genel Müdürlerin siyasi görüşleriyle önemli ölçüde paralellik göstermiş ve çalışma bu bağlamda ele alınmıştır.

4.1. MUSA ÖĞÜN DÖNEMİ (1971-1973)

12 Mart Muhtırasından sonra Genel Müdürlüğe muhabere tuğgeneralliğinden emekli olan Musa Öğün atanmıştır. Muhtıra her alanı etkilediği gibi, Öğün'ün TRT Genel Müdürü olarak atanmasıyla birlikte TRT'de de önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Öğün'ün göreve başlamasıyla birlikte, aşırı uçta olduğu ve yapılan yayınlarla komünizm propagandası yaptığı ifade edilen personelin büyük bir bölümünü Kurum dışı bırakmış, personelin bir kısmı çeşitli suçlardan yargılanmış, bazı personelin kadrosu iptal edilmiştir. Bunun yanı sıra bazı muhabere subayları teknik kadrolara, piyade subayları da yönetim kadrosuna alınmaya başlanmıştır (Dedeoğlu, 1991: 21). Bu gelişmelerle birlikte daha üç yıl önce yayın hayatına başlayan televizyon sistemli bir şekilde yayın hayatına

başlamadan yönetim değişmiş ve buna bağlı olarak politikaların seyri de değişmeye başlamıştır.

359 sayılı Kanunda değişiklikler yapıldıktan sonra 1972 yılında, dönemin Genel Müdürü Musa Öğün öncülüğünde, *TRT Program Planlama İlke ve Amaçları* adında bir kitap hazırlanarak özerkliği kaldırılan TRT'nin yayınlarının çerçevesi yeniden belirlenmiştir. Hazırlanan çalışmada eğitim, köy ve köy teşkilatı, çocuk, kadın, kültür, tiyatro, eğlence, müzik ve haber yayınlarının nasıl yapılması gerektiği detaylı olarak anlatılmış ve önemli noktalar da vurgulanmıştır. Çalışmada özerkliği kaldırılan TRT'nin yayınlarını nasıl yapması gerektiği noktasında beklenenin dışında vurgular da yer almıştır. Örneğin; *“haber sıralamada protokoler esas yerine kamuoyunun ilgisi esası daha hassas şekilde uygulanmalıdır”* denilerek (TRT, 1972b: 39) toplumun ilgisinin de programlar hazırlanırken dikkate alınmasının istendiği görülmektedir. İdaresi kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenmiş tarafsız bir devlet organı olduğu belirtilen TRT'nin, hiçbir gerçeği saklamadan vermesi gerektiği ancak bunun kitleleri tahrik amacıyla kullanılmasının da savunulamayacağı ve bu tür yayınlara yer verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

20.09.1971 Anayasa değişikliğiyle getirilen “Radyo ve Televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur” (Madde 121) hükmü gereği İstanbul Teknik Üniversitesi'nin 1952 yılından beri yayın yaptığı televizyon alanıyla ilgili malzeme ve vericinin ve İzmir televizyon teknik teçhizatlarının TRT'ye devredilmesiyle televizyon yayınları Ankara'nın dışına çıkmış ve önce İzmir ve İstanbul, devamında yapılan yatırımlarla tüm Türkiye'ye yayılmaya başlamıştır. Öğün döneminden sonra göreve gelen Cem anılarında (1976: 25), “Öğün yönetiminin TRT'nin teknik gelişmesi ve yayılması açısından bir altın dönem olduğunu” ifade etmiştir.

1973 yılında ilk dış temsilcilik niteliğinde haber bürosu Lefkoşa'da açılmıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda şiddetlenen Kıbrıs sorunu bağlamında TRT'nin bu dönemde burada irtibat bürosu açması oldukça anlamlıdır ve diplomatik anlamda önemli bir adımdır.

Öğün dönemiyle ilgili olumlu değerlendirmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Televizyonun 1971-1973 yılları arasında büyük ilerleme gösterdiği, ilk naklen yayının, yurt dışından yapılan ilk naklen yayının bu dönemde gerçekleştiğini ve eskiden haftada 1-2 saat zor izlenebilen televizyonun artık haftanın 5 günü yayın yapar

hale gelmesi (Tosun, 1985: 63). İlk reklam yayınları da 1972 yılında başlamış, ilerleyen yıllarda yayın ağıının genişlemesiyle birlikte reklam gelirleri de katlanarak artmıştır.

Özerkliğin kaldırılmasından sonraki bu ilk dönemden itibaren hükûmetlerin radyo ve televizyon alanına yönelik yatırımları artmış, teknik ve yayınların ulaştırılmaya çalışıldığı alan bakımından çok yol kat edildiği ifade edilen Ögün dönemini Aziz (1999: 41), “emekleme döneminde olan televizyon yayınlarının ayağa kaldırılmasına çalışıldığı bir dönem” olarak nitelendirmiştir.

4.2. İSMAİL CEM DÖNEMİ (1974-1975)

1970’li yıllar sık sık koalisyon hükûmetlerinin yönetime geldiği yıllar olarak bilinmektedir. TRT’nin en genç -henüz 34 yaşında- Genel Müdürü olan İsmail Cem’in TRT’ye atandığında CHP- Millî Selamet Partisi (bundan sonra kısaca -MSP-) koalisyon hükûmeti görevdedir. *TRT’de 500 Gün* (1976) isimli kitabının başlarında Cem, Genel Müdür atanma teklifini ilk başta reddettiğini, ancak Bülent Ecevit’in ısrarı sonucu kabul etmek zorunda kaldığını, bürokrasiye ise tamamen uzak olduğunu ifade etmektedir (Cem, 1976: 11). Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Cem’in göreve atanmasını şu sözlerle açıklamaktadır:

“Biz göreve gelir gelmez, karşı karşıya kaldığımız atama zorluklarından biri buydu. Ben ölçü olarak hem kültürü ile hem dünya görüşü ile hem de objektifliği ile o yeri doldurabilecek bir kimse bulmaya çalışıyordum. Aklıma İsmail Cem İpekçi geldi. Kendisini çok yakından tanımasam da çok değerli ve geniş kültürlü bir gazeteci olarak biliyordum. TRT’de bürokratlardan çok gazetecilik tecrübesinin yararlı olacağını düşünüyordum.

Ayrıca, İsmail Cem İpekçi, yalnız sol hareketleri değil, sağ hareketleri de bir bilim adamı objektifliği ile değerlendiren bir kimseydi. Yazılarından bu açıkça görülürdü. Onun için Sayın Erbakan’ın da, MSP’nin de bu önerimi anlayışla karşılayacaklarını düşünüyordum. Nitekim tahmin ettiğim gibi oldu. Sayın Erbakan’a bu öneride bulunduğum vakit çok memnun oldu. Sevinçten yüzü güldü. “Nasıl bulabildiniz bu ismi, çok iyi düşünmüşsünüz” dedi ve arkadaşlarına danışarak bir-iki gün içinde bana olumlu cevabını getirdi. O şekilde koalisyon ortakları arasında hiçbir tartışma konusu olmadan İsmail Cem İpekçi’nin kararnamesi çıktı” (Solak, 1975: 13).

Bu açıklamalarda dikkat çekici noktalar bulunmaktadır. Özellikle bu makama bürokratik nitelikleri ağır basan birisinden ziyade gazetecilik yönüyle tanınan birisinin atanması dikkat çekici bir noktadır. Bir diğer nokta ise oldukça genç ve tecrübesiz birisinin ülkenin küçük bir özeti sayılacak kurumuna koalisyon hükûmeti döneminde tartışma çıkmadan atanmasıdır. Bu durum -tartışmasız olarak atanması- Cem’in icraatlarına da yansımıştır. Sol eğilimli birisi olmasına karşın televizyonda ilk kez mevlit programlarının yayınlanmasını sağlayarak her iki kesimi de kapsayıcı nitelikte bir yayın anlayışı benimsediği görülmektedir. İlerleyen yıllarda bu tür girişimlerle sağ kesime

sempatik görünme çabası olarak eleştirilmesine karşın, tüm toplumu kapsayacak nitelikte yayın anlayışı geliştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Yayın günlerinin haftanın yedi gününe çıkarıldığı bu dönemde -haftalık 52 saat yayın- ilk yerli diziler de çekilmeye başlanmıştır. İsmail Cem'in hazırlattığı programlar arasında, yerli diziler (Ömer Seyfettin Hikayeleri, Beş Hikâye, Aşk-ı Memnu), yerli dramalar (Sinekli Bakkal, Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, Tütün Zamanı, Kumpanya, Değirmen), dünya klasikleri (BBC yapımı Sefiller, Eugeni Grandet, Kumarbaz, Diriliş, Babalar ve Oğulları, Karamazov Kardeşler, Goriot Baba, Define Adası, Demir Maskeli Adam), belgeseller (Büyük Savaşlar, 20. Yüzyıl Dosyası, Savaşın Dünya, Leonardo, Amerika, Yaşayan Deniz), klasik filmler, haber ve siyaset içerikli programlar (Günlerin Getirdiği, Her Hafta Bir Konuk, Söz Meclisten İçeri), spor programı (Telespor) yer almaktaydı (Okumuş, 2020: 122). Bu dönem yayıncılığına bakıldığında yabancı yapımların ağırlıkta olduğu görülmektedir.

İsmail Cem, 1974 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında TRT'nin savaş haberleriyle önemli bir sınav vermiştir. Cem o günleri şöyle anlatmaktadır:

“19 Temmuz sabahında, ertesi gün Kıbrıs'a çıkarma yapılacağı kesinlikle bana bildirildiğinde, TRT'yi bir savaş hali düzenine sokmam için önümde çok kısa bir süre kaldığını fark ettim. Gerçi izinleri durdurmuş, izinde bulunan kilit mevkilerdeki arkadaşlarımın dört saat içinde Ankara'da olmaları için gerekli temasları kurmuştum ama gene de zordu işimiz. Bir savaş durumunda, devletin radyo-televizyonuna düşen sorumluluk inanılmaz ölçüde ağırdı. En küçük bir yanlışın pahası, ödenemeyecek ölçüde büyüktü. İlk iş olarak, Haber Merkezinde aldığımız düzeni ve haberlerin akış planını yeniden doğrulattım. Bütün arkadaşlarım azami titizliği gösterecek, en sonunda benim parafım alınarak haberler verilecekti. Haberlerin, Ankara Radyosunun ve Televizyonunun binalarına, dışarıdan birinin girmesi kesinlikle yasaklanmıştı” (Cem, 1976: 125).

Kıbrıs Barış Harekâtıyla haber programlarında yorumlara da yer verilmeye başlanmıştır.

Cem, henüz çok yeni bir alan olan, televizyon hakkındaki ise düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Televizyon son derece tehlikeli silahtır. Ve televizyonun belli bir takım küçük grupların büyük çıkarları doğrultusunda kullanılması son derece kolaydır. Dünyanın birçok ülkesinde bu böyledir. Latin Amerika bunun şahane örneğidir. Kültür emperyalizminin hâkim egemen sınıfın korkunç bir silahıdır. Böyle bir fonksiyon taşıyan televizyon da pek tabii toplum adına, toplumun geniş kitleleri ve halk adına olumsuz yönde kullanılan, toplumdaki gelişmeleri belli bir süre geciktirmeyi amaçlayan ve bu işlevi taşıyan bir amaç durumuna düşer” (Solak, 1975:19).

İlk iki genel müdür döneminde kurumsallaşma ve televizyon yayınlarının yapılmasına yönelik çalışmalar ve tartışmalar yaşanmışken Cem dönemiyle birlikte renkli televizyon tartışmaları da yaşanmaya başlamıştır. Cem 1974 yılında “TRT'den renkli

televizyon hizmeti istendiğinde, bizim hazırlığımızı tamamlamış olmamız gerekir” (Öngören, 1995: 156) şeklinde açıklama yaparak yayınların renkli yapılabilmesinin kamuoyunda tartışılmasını sağlamıştır.

Daha önce *Milliyet* gazetesindeki köşe yazılarıyla bilinen ancak devlet memurluğu yapmamış olan Cem, eğitimini yurt dışında almıştır. TRT’ye ilk atandığında mevcut kadrolar kendisini kabul etmemiş, Cem de dışarıdan getirdiği personellerle çalışmalarını sürdürmüş, bir anlamda çalışmak istemeyen personele gözdağı vermiş ve gitmek isteyen gider şeklinde olaya yaklaşmıştır. Cem’in kuruma getirdiği kişilerden olan Haluk Şahin o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Resimlere bakarken bir kez daha hayret ediyorum: Tanrım, ne kadar gençmişiz, ne kadar safmışız, ne kadar güzelmişiz! Yıl 1974. Ecevit Başbakan, İsmail Cem TRT’ye Genel Müdür olmuş, Türkiye’nin tek televizyonunu yönetecegiz: Cem 34 yaşında, Daire Başkanı Yılmaz (Dağdeviren) 35 yaşında, Televizyon Müdürü Tarcan (Güneç) 32 yaşında, sinema danışmanı Mustafa (Gürsel) 30 yaşında, idari yardımcısı Rua (Tezcan) 32 yaşında ve program danışmanı ben 33 yaşındayım. Haberlerin başındaki Mehmet (Barlas) 33 yaşında. En yaşlımız, radyoların başındaki Hıfzı Topuz; çok çok yaşlı, aman yarabbi neredeyse 50 yaşında! Türkiye sürprizlerden sürprizlere sürükleniyordu. Ecevit’in CHP’si ile Erbakan’ın MSP’si koalisyon yapmıştı. Kimine göre ‘tarihi uzlaşma’, kimine göre ise ‘tarihi yanlış’ idi bu. Ve Ecevit, gencecik, solcu bir gazeteciye Türkiye’nin en önemli iletişim kurumu olan TRT’nin başına getirmişti. Cem’in dikkat çekmesi için çeşitli nedenler vardı: Gazetede sol fikirli yazıları, Abdi İpekçi’nin akrabası olması, Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi’nin başkanı olması ve baskı üstüne baskı yapan ‘Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi’ kitabının yazarı olması...” (Şahin, 2007).

İsmail Cem, atandığında çok dağınık yerleşkelerde bulunan TRT’de 5000 civarında personel çalıştığını, bunun nedeninin ise Kurumun merkezi idareden ayrı olarak kadro ihdas edebilmesi ve personele istediği maaşı verebilmesinden ileri geldiğini belirtmektedir (Cem, 1976: 16).

Cem anılarını yazdığı kitabında kendinden önceki dönemdeki program, haber vb. programları eleştirmiş, kendi döneminde ‘mevzuat hazretleri’ olarak nitelendirdiği yasal kaynaklardan mümkün olduğunca bağımsız hareket etmek istemiştir. Hiç memuriyet yapmayan ve görevde kaldığı süre boyunca bir eser ortaya koymak isteyen bir yönetici için bu talebin oldukça doğal olduğunu söylemek mümkündür.

Cem, ‘aldığımız ihtiyat tedbirleriyle ve reklam fiyatına yaptığımız zamla, zaten TRT’yi kendi giderlerini karşılar duruma -tarihinde ilk defa- getirmiştik’ (Cem, 1976:154) diyerek Kurumun diğer kamu kurum ve kuruluşları gibi olmadığını, kendi kendine yeterli bir kurum haline geldiğini ifade etmiştir. “*Tarafsız dönem içinde özerk dönem*” olarak adlandırılan bu dönem ve Cem’in yukarıda yer alan beyanları bağımsız hareket etmek istediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mecliste İsmail Cem ile ilgili verilen bir araştırma önergesi CHP ve MSP'nin oylarıyla reddedilirken MSP'li Şener Battal önergeyle ilgili konuşmasında düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir:

“Sayın Genel Müdür İsmail Cem İpekçi'nin işe başladığı günkü bazı beyanlarını müspet karşıladığımı belirtmek isterim... Siyasi planda Sayın İpekçi'nin şu beyanlarının da kıymetlendirilmesini rica ederim: “TRT'nin görevi, iktidarın sesi olmak değildir. Bütün Türkiye'nin tek sesi olmak gibi bir yayın aracının ölçüsüz bir iddiası ile ortaya çıkmak da değildir. TRT'nin görevi, bütün Türkiye için çok önemli bir haber ve kültür aracı olmaktadır. Benim gerçekleşmesine çalışacağım görev budur” (Solak, 1975: 49).

Bu düşüncelerde Cem'in atanmasında olumlu görüş belirten MSP, ilk başlarda görüşlerini de benimsemiş ve desteklemişken ilerleyen zamanlarda eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. Cem'e yöneltilen eleştiriler genel anlamda *12 Mart* (1973) isimli kitabında yer alan ifadeler, kişiye özel çıkartılan kararnameyle bir gün dahi memuriyet yapmamış birisinin Genel Müdür olarak atanması ve komünizm propagandası yapılmasına izin verdiği başlıkları altında toplanabilir.

15 Şubat 1974 tarihinde ataması yapılan, göreve geldiğinde henüz 34 yaşında olan Cem'in, 1 gün bile memuriyet yapmamış olması en çok eleştirilen konulardan bir tanesidir. TRT Kanununda belirtildiği gibi, Genel Müdürün en az 40 yaşında olması ve memuriyette en az 15 yıllık deneyim sahibi olması gerekmektedir. Cem'in atanmasını yasallaştırmak amacıyla, Ecevit Hükûmeti TRT Genel Müdürlüğünü istisnai memuriyetlere dahil eden bir kararnameyle durumu düzeltmeye çalıştıysa da Cem'in atanması büyük tartışmalara neden olmuştur. Cem'in atanmasındaki hukuki sorunlar dışında siyasi kimliği de tartışma konusu olmuştur (Yıldız, 2012: 92).

İsmail Cem dönemiyle ilgili yapılan araştırma kapsamında araştırma komisyonu tarafından Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından yürütülen tahkikatlar sorulmuş, cevaben, 14 tane soruşturma yürütüldüğü 11 tanesi hakkında takipsizlik kararı verildiği 3 tanesinin ise soruşturulmaya devam edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yürütülen soruşturmalar, “Kurumun yayınlarında taraflı hareket ettiği”, “Devlet kuvvetlerinin itibarını zedelediği”, “radyo ve televizyonda partizanlık yapıldığı” iddiaları üzerinde toplanmaktadır (Solak, 1975: 259). Yürütülen soruşturmaların takipsizlikle sonuçlanması yöneltilen eleştirilerin somut delillere dayanmaktan ziyade görüş farklılıklarından kaynaklı siyasi tartışmalar ve şikâyetlere dayandığını göstermektedir, denilebilir.

I. Milliyetçi Cephe Hükûmetinin kurulmasıyla büyük bir gizlilik içerisinde sürdürülen Cem'i görevden alma çalışmaları Başbakan Yardımcısı olan Necmeddin Erbakan tarafından şu sözlerle (Cem, 1976: 221) kamuoyuna duyurulmuştur: “*TRT, asla*

Moskof gibi hareket etmek serbestisine sahip olmayacak. Bu TRT bizim milletimizin ahlakını tahrip ediyor. Solculuk propagandası yapıyor. Onun için hükümet olarak kesin karar aldık. TRT'nin başındakini azletmeye karar aldık. Size bugün müjdeyi veriyorum. Kulağınızı TRT'ye verin, bugün-yarın millî cereyanın sesini işiteceksiniz..." Nitekim sağ-sol kutuplaşması esnasında Orhan Kemal, Muhsin Ertuğrul gibi yazarlardan söz edilmesi sol propaganda olarak yorumlanmıştır (Mert, 2012: 65).

İsmail Cem'in görevden alınma gerekçesinde; daha önce memuriyeti bulunmadığı, 12 Mart isimli kitabında Marksçı-Leninci ihtilal örgüt mensubu kişileri övdüğü, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan TİP'in görüşlerini benimsediği ve savunduğu, ahlak dışı ilişkileri konu alan programlar yayınladığı -Aşk-ı Memnu-, Türk Silahlı Kuvvetlerinin uygulamalarını yerici nitelikte yayınlar yapıldığı, güvenlik soruşturması olumsuz olan kişileri TRT'de çalıştırdığı, üniversite olaylarını tek yönlü yansıtan, tahrik edici nitelikte ve kitleleri tahrik edici nitelikte yayın politikası izlediği (Cem, 1976: 239-244) gibi maddeler yer almaktadır.

Cem'in görevden alınma aşamasında oldukça ilginç olaylar yaşanmıştır. Bir kere TRT Genel Müdürünü istisnai memuriyetler arasına sokan 11 numaralı Kararnamenin hatalı olduğu ve iptal edilmesi gerektiği belirtilirken, öte yandan ataması yapılan Cem'in kazanılmış haklarının korunması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca görevden alınmasına gerekçe olarak gösterilen 359 sayılı Kanunun 9 uncu maddesine somut delil gösterilmeden yapıldığı ifade edilmiştir. Danıştay tarafından, görevden alınması ve yerine Nevzat Yalçıntaş'ın atanmasına yönelik olarak yürütmeyi durdurma kararı verilmesiyle Cem, TRT'ye geri gelmiş ve göreve devam etmek istemiş ancak Yalçıntaş, Başbakanlık tarafından böyle bir yazı gelmediğini belirterek Cem'i Kuruma almamış ve görevi bırakmamıştır. Bunun üzerine Cem, TRT'nin harcama yapan birimlerine noter kanalıyla yazı yazarak Genel Müdürün kendisi olduğunu, mevcut Gelen Müdür Yalçıntaş'ın hiçbir harcama yapmasına müsaade edilmemesini talep etmiş, Yalçıntaş'a da bir yazı yazarak yapacağı harcamalardan şahsi olarak sorumlu olacağını belirtmiştir¹³ (Cem, 1976: 261).

Bu gelişmeler ve yaşanan gerilimler neticesinde Genel Müdürlük görevinden alınan Cem, danışman olarak atandığı Başbakanlıktan da bir kararnameyle çıkartılmış ve kamuyla ilişkisi tamamen kesilmiştir.

¹³ Olay ülkedeki siyasi çalkantıların TRT'ye yansması olarak görüldüğü için önemine binaen altı çizilerek vurgulanmak istenmiştir.

Cem, görevden alındıktan sonra yaşanan hukuki süreçle ilgili şu düşünceleri dile getirmektedir:

“Aslında ben, bu tartışmalar başladığı zaman yani iki yıl önce bu işi bırakabilirdim. Kişisel olarak benim için daha hayırlı olan alanlara bakabilirdim. Ancak bu konu İsmail Cem olayını aştı. Boyutları büyüdü. Hukukun üstünlüğünü koruma niteliğini aldı ve bu mücadeleye benim dışımda çeşitli yargı ve hukuk kurulları, İsmail Cem için değil, toplumun temeli olan yasaların üstünlüğünü egemen kılmak için katıldılar. Bu koşullar altında benim görevi bırakmam, mücadeleden ayrılmam, her şeyden önce bu kuruluşları yüzüstü bırakmak ve bir bakıma istismar etmek anlamını taşıyacaktı” (Karataş, 1978: 52).

Cem’den sonra Genel Müdürlük görevine getirilen Yalçıntaş ise *Türkiye’yi Yükselten Yıllar* (2012) isimli kitabında İsmail Cem dönemiyle ilgili şunları söylemektedir:

“... İsmail Cem İpekçi’nin yönetimindeyken yapılan bazı siyasi tasarruflardan dolayı TRT kaynıyordu. Siyasi konularda tarafsız olma ilkesi üzerine kurulmuş bir kurumun ilk kez siyasileştiğinden şikâyet ediliyordu ... Cem, Allah rahmet eylesin, değişik bir anlayış ile TRT’ye çoğu usulsüz yolla, bir sürü sol görüşlü eleman almış, içerisi ideolojik insanlarla doldurmuştu. Bunların etrafa yaydıkları propagandalar yüzünden bize karşı büyük bir kin, nefret ve düşmanlık hisseden kalabalık bir grup oluşmuştu” (2012: 435-437).

Sonraki Genel Müdürlerden olan ve Yönetim Kurulu üyeliği de yapan Şaban Karataş anı niteliğinde olan *TRT Kavgası* (1978) isimli kitabında Cem dönemiyle ilgili olarak; “TRT ekranlarında ‘yaşayan edebiyat’ diye vatan haini, kahramanlar gibi takdim edilmeyecek, Enternasyonal marşları çalınamayacaktır. ‘Özgürlüğün bedeli’ deyip, komünist çeteciler övülemeyecektir. Kanun kaçakları ile röportaj yapılmayacaktır” (1978: 18) şeklinde eleştirilerini dile getirmiştir.

Aysel Aziz ise *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı* (1999) adlı kitabında Cem dönemiyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“İsmail Cem zamanındaki televizyon yayınları genel olarak değerlendirildiğinde, gelişinin 359 sayılı TRT Yasası’na uygun olmayışı, özel kararnameyle atanması, konunun özellikle muhalefet partilerince kabul edilmeyişi, Meclis ve gazetelerin bu konuyu sürekli işleyişleri, göreve getirdiği ekibinin TRT’nin çalışanları tarafından başlangıçta çok sıcak karşılanmayışı, bir sosyal demokrat olarak radyo ve özellikle televizyonun işlevleri konusunda kendisinden “eğitim yayınları” beklentisine daha çok “kültürel programlara” ağırlık vererek yanıt vermesi ve televizyonu bir üst yapı kurumu olarak değerlendirerek yayınları ona göre düzenlemesi, toplumun bir kesiminin ve TRT’nin, özellikle televizyon yapımcılarının beklentilerini tam olarak karşılayamamasına neden oldu... Cem ile birlikte, ekip halinde gelip gitme olayı başlatıldı. Bu durum, daha sonraki dönemlerde partizanca kullanılmaya başlanacak ve giderek kadro şişkinleşmesine, yönetsel kadroların yayın ve teknik kadrolardan fazla olmasına, deneyimli yayıncı ve yapımcı personelin çalıştırılmamasına ve dolayısıyla TRT’nin âtil hale gelmesine neden olacaktır” (1999: 47).

4.3. NEVZAT YALÇINTAŞ DÖNEMİ (1975)

12 Mart Muhtırasıyla oluşan geçiş dönemi sonrası kurulan hükûmetlerin ömürleri kısa olmuş ve bu durum TRT’ye de aynen yansımıştır. 12 Mart 1971’den 12 Eylül 1980’e

kadar 11 hükûmet kurulmuştur. Bu durum her hükûmetin bir yıldan kısa süreli görevde bulunduklarını göstermektedir. Siyasi iktidarların kısa ömürlü olması adeta küçük bir siyasal hayat niteliği taşıdığı ifade edilebilecek olan ve siyasi iktidarların sesini duyurmak istedikleri TRT’de de aynen yaşanmasına sebep olmuştur. Demirel hükûmetinin kurulmasıyla (1975) 359 sayılı Kanunda Genel Müdürün çok sınırlı gerekçelerle görevden alınabileceği ifade edilmiş olmasına karşın İsmail Cem görevden alınmış ve yerine Nevzat Yalçıntaş atanmıştır. Bakanlar Kurulu kararının Danıştay tarafından yürütmesinin durdurulmasıyla birlikte TRT’de iki genel müdürlü dönem yaşanmıştır.

Nevzat Yalçıntaş *Türkiye’yi Yükselten Yıllar (Hatırat)* (2012) isimli kitabında derste iken dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in kendisini arayarak “Nevzat, derhal Ankara’ya geleceksin, Kabinemiz senin TRT Genel Müdürlüğüne getirilmeni kararlaştırdı” dediğini, bu makam için birçok aday olmasına karşın ‘tarafsız ve ılımlı’ kişiliğinden ötürü kabine üyelerinin tamamının ismi üzerinde uzlaştığını söylemektedir (Yalçıntaş, 2012: 434).

Sibel Nart doktora tezi çalışmasında dördüncü Genel Müdür Nevzat Yalçıntaş ile yüz yüze yaptığı görüşmede göreve atanmasıyla ilgili şunları söylediğini (2009: 241) ifade etmektedir:

“TRT ile ve yayıncılıkla doğrudan ilişkim yoktu. Yalnızca, yurt dışında çalışmalarımı sürdürürken, bir iki kere BBC’ye röportaj vermiştim. Türkiye’nin en eski gazetecilik okulu, Gazetecilik Enstitüsü benim Üniversiteme bağlıydı ve orada bir yıl haber dersi okutmuştum. Ayrıca, o dönemde bir özel gazetecilik yüksekokulunda da sosyal siyaset dersleri vermiştim. O tarihte, Yalova’da sendikacılara bir seminer düzenlenmişti. Ders sırasında, Sayın Demirel, telefonla arayarak, TRT’ye Genel Müdür atandığımı bildirdi. Bu görev benim aklımdan bile geçmemişti. Düşünmek için süre istedim fakat Sayın Demirel kabul etmedi. Üniversiteden benim için izin alınmış, kararnamem Çankaya’ya gönderilmişti. Ankara’ya geldim, doğrudan Sayın Demirel’i ziyarete gittim. O sırada, başbakanlık binasının merdivenlerinde uğradığı saldırı nedeniyle evinde istirahat ediyordu. “Sana ateşten bir gömlek giydiriyoruz, yedi bakanlığa bedel bir görev üstleniyorsun.” dedi”

Yalçıntaş, kendisi ile yapılan görüşmede yönetimde, yayınlarda ve kamuoyu ile ilişkilerde beş temel ilkeyi göz önünde bulundurduğunu ifade etmiştir (Nart, 2009: 245). Bu beş ilke şu şekildedir:

- TRT bütün milletin ortak malıdır.
- Yayınlara karşı güveni sağlayabilecek olan tek ilke tarafsızlıktır.
- Radyo ve televizyon, millî birlik ve bütünlüğe hizmet etmelidir.
- TRT yayınları, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmalıdır.
- TRT, daima çağdaş bir kurum olmaya yönelmelidir.

Kısa süre görev yapmasına rağmen TRT’ye basının alınmasının engellenmesi, ramazan ayında televizyondan ezan okunması gibi çalışmalar yaptığı bilinmektedir (Dedeoğlu, 1991: 29). Görev yaptığı süre boyunca önemli bir proje hayata geçiremeyen Yalçıntaş, Cem tarafından başlatılan Türk edebiyatı uyarlamalarını ekrana getirmeye devam etmiştir.

Yalçıntaş döneminde gösterilen yerli diziler Ali Uyanık, Aşk-ı Memnu, Değirmen, Fareler ve İnsanlar, Hanife Hala, Laf Ebesi, Ömer Seyfettin Hikâyeleri (Pembe İncili Kaftan, Topuz, Ferman, Diyet), Sağlık Olsun ve Unutulanlar’dır (Yücel, 2014’ten akt. Okumuş 2020: 166). Bunların yanı sıra yabancı diziler de yayınlanmaya devam edilmiştir.

Yalçıntaş, 29 Eylül 1975 tarihli demecinde, renkli televizyon ile ilgili düşüncelerini; “TRT bu kararı, ilgili ve sorumlu kuruluşlarla birlikte vermelidir. Konunun ekonomik ve sosyal yönleri çok iyi değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme yapılmazsa, pek çok yeni sorun doğar. Renkli televizyon için plan yapılmalıdır. Yapılacak hesaplar renkli televizyon yayınlarının ne zaman öncelik alacağını gösterirse, renkli yayına o zaman geçilmelidir. Şimdilik bazı filmleri renkli hazırlamak mümkün olabilir. Bu konuda dış teknik yardım sağlanabilir diye işe girişilmemelidir” şeklinde dile getirmiştir (Öngören, 1995: 158).

Yalçıntaş kendi döneminde aşırı uçlar dışında herkesin memnun olduğunu belirterek şu değerlendirmeleri (Tosun, 1985: 92) yapmaktadır: “Benim dönemimde müspet olarak mütalaa edilen bazı gelişmeler ve icraat olmuş ise bunun ilk hareket noktası, devlet kurumları, devleti meydana getiren müesseselerin arasındaki çalışmaları ve ilişkileri Anayasa, hukuk ve kanunlar içerisinde yürütme ilkesini titizlikle tatbik etmemdir. Biz TRT’yi politikanın, politikayı da TRT’nin içinden çıkarmayı hedefledik.”

Yalçıntaş (2012: 440), TRT’nin solcu ideolojinin ne olduğu hakkında hiçbir bilgisi olmayan kişilerle dolu olduğunu belirtirken personelin kendisini tanıdıkça teveccüh gösterdiğini belirtmiş, personeli toplayıp şu konuşmayı yapmıştır:

“Arkadaşlar! Biz 45.000.000’luk Türkiye’ye yayın yapıyoruz. O zaman bu milletin ortak değerlerine göre yayın yapacağız. Her yayınımda bu ortak değerleri göz önünde tutacağız. Ekstrem ideolojilere veya marjinal gruplara hizmet etmek durumunda değiliz. Kanaatleriniz değişik olabilir, hepimiz anayasaya ve anayasadan gelen normlara uymak mecburiyetindeyiz. Şahsi fikirlerimiz hepimiz için çok değerlidir. Ama hiçbiriniz herhalde evinizde beğenip giydiğiniz o pijamalarla buraya gelmeyi düşünmezsiniz. Onları evde bırakıyor ve normal, standart, herkesin kabul edeceği bir kıyafetle buraya geliyorsunuz. Buradaki yayın politikası da bu örnekteki gibidir. Hepimiz kendi kanaatlerimizi bir kenarda bırakıp Türkiye’nin ortak çıkarlarına, ortak değerlerine saygılı bir yayın yapmak zorundayız”

Yalçıntaş, hatıralarında CHP ve sol grupların ve bunları destekleyen gazetelerin kendisini şiddetle eleştirmesine karşılık kendisini Genel Müdürlüğe getiren iktidarın ve sağ görüşlü parti ve gazetelerin kendisini ve icraatlarını yeterince desteklemediğinden yakınmaktadır. Bu düşünceyi destekler nitelikte sağ görüşlü yazılarıyla bilinen *Son Havadis* gazetesinin 28 Ekim 1975 tarihli sayısında Yalçın Uraz ‘TRT 1’ adlı yazısında şunları yazmıştır (Tosun, 1985: 76):

“Geçenlerde yayınlanan Forum programında boşanma kolaylaştırılmalı mı, yoksa zorlaştırılmalı mı diye bir konu tartışıldı. Neydi o rezalet. Yok efendim boşanmamak için 7-8 sene arkadaşlık etmek lazım mı? Daha neler neler... Aydınlar ocağında Milliyetçi nutuklar atan Yalçıntaş neredesin? Gaflet uykun o kadar derin mi? Bu programın tasarısı Cem’e getirildiğinde tepkiden korkarak yayınlatmamıştı. İşte bu film Yalçıntaş TRT’inde ekrana geldi. Yazıklar olsun Milliyetçi Yalçıntaş’a”

En kısa süre -yaklaşık 7 ay- görev yapan Genel Müdür olan Yalçıntaş, Cem’in hukuka aykırı olarak görevden alınmasının Danıştay tarafından deklare edilmesiyle çalışmalarını sağlıklı bir şekilde yürütememiştir. Özellikle Milliyetçi Cephe olarak nitelendirilen basının isteklerini karşılayamadığı için bir süre sonra gözden düşmüştür. TRT haberlerinde her iki kesimden gençlerin çatışmalarının “karşıt gruplar olarak” verilmesi, Osmanlıca yerine TRT dilinin kullanılmasına izin vermesi ve sol görüşlü TRT personeli tasfiye etmemesi kendisini bu makama getiren çevrelerce hoş karşılanmamasına ve gözden düşmesine neden olmuştur (Serim, 2007: 86). Destekçilerinin azalmasıyla ve Danıştay tarafından Cem’in göreve iade kararı sonrası yaşanan bu karışıklık döneminde Yalçıntaş görevinden istifa etmiştir.

4.4. ŞABAN KARATAŞ DÖNEMİ (1976-1977)

TRT Kavgası (1978) isimli kitabında küçük bir kasabada doğup büyüdüğünü, babasının basit bir memur olduğunu söyleyen Karataş, akademisyen kökenlidir. Savunduğu düşünceler itibarıyla gerçek anlamda Anadolu insanının ekrana yansıtılmasını savunmakta, Cem döneminde gerçekte olmayan olayların oluyormuş gibi ekrana yansıtıldığını ifade etmektedir. Genel Müdür olmadan önce Yönetim Kurulu üyeliği yapmış olan Karataş, o dönemde TRT ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“TRT milleti halkçılığa alıştırmak için işçiye benzemeyen işçiler ve köylüye benzemeyen köylüler çağırarak, güya halktan birinin ağzına mikrofonu dayayarak, kendisine önceden ezberletilen şeyleri söyletmekte, ‘Ben onu bunu bilmem, kömürler devletleştirilsin, yollar devletleştirilsin’, der. Tiyatro mu oynatıyorsun, desen halk düşmanı olursun, halkımızın uyanmasını istemeyen kapitalistlerin ve emperyalistlerin uşağı olursun. Bunları da öylesine ezberlemişler ve kendilerine maletmişlerdir ki, aslından ayıramazsınız ve ayıktıramazsınız” (Karataş, 1978: 19).

Kendinden önceki genel müdürlerin siyasi tercihlerle geldiğini, kendisinin de bu şekilde geldiğini söyleyen Karataş, TRT Genel Müdürü ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Bana göre Genel Müdürün iki önemli görevi vardır. Bunlardan biri kurum hizmetlerine imkân sağlamak, öteki de kurum hizmet politikasını düzenlemektir. Sağlanan imkânların kullanılmasını takipte ve hizmet politikası geliştirmekte mevcut yapı yetersizdir. Bunun için uzman müşavirler çağıracağım ve özellikle reorganizasyon çalışmasına ağırlık vereceğim. Gerekirse bunlardan bazılarını Genel Müdür seviyesinde yetki devri yapacağım. Ben esas itibarıyla herkesle çalışırım. Tercihlerim hizmetin gereklerine göre olacaktır” (Karataş, 1978: 45).

Sağ görüşlü bir niteliğe sahip olan Karataş’ın atanmasında dönemin Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan etkili olmuş ve Karataş da göreve geldiğinde ilk ziyareti Erbakan’a yapmıştır. Bülent Ecevit ise, Karataş’ın görüşme talebini reddetmiştir (Turam, 1994: 333). Daha önce Yönetim Kurulu üyesi olduğu için TRT’yi bilen Karataş, sorunların iki ana nedenden kaynaklandığını ifade etmektedir. İlki o dönem düşünüldüğünde istikrarsız bir ortamdan kaynaklı çok fazla siyasi partinin söz sahibi olması ve TRT üzerinde baskı oluşturarak kendi seslerini duyurmak istemeleri; ikincisi ise, geniş bir hareket alanı ve çabukluk gerektiren haberciliğin, durağan ve hantal yapıda olduğu ifade edilen kanunlar ve dolayısıyla kamu anlayışıyla yapılmasındaki zorluklar. Bunlarla birlikte Karataş TRT’de yapmak istediklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Yönetim Kurulu ile tam bir bütünlük içerisinde olacağım. Bunun için Kurula her şeyi bütün açıklığıyla getirip üyelerin fikirlerini alacağım.
- Program, personel, organizasyon, yatırımlar, yeni teşebbüsler (ikinci kanal, renkli televizyon) konusunda araştırmalara derhal gireceğim. Kamuoyu yoklaması sistemi kurarak halkın görüşlerini organlara getirmek, iş tariflerini ve iş akışını milletlerarası standartlar ve bizdeki uygulama ve mukayeseli olarak tespit, renkli televizyon ve reklam düzeni bu araştırmalarda öncelik taşıyacak.
- Eğitim sistemi kurmak üzere fizik yapı ve personel hazırlama gayretlerine hız vereceğim.
- Acele ele alınması gereken personel hakları, dışarıdan sağlanan hizmetlerin statüsü, sözleşmeli personel statüsü pratik ve o gün için geçerli çözümlere bağlanacak.
- Bir araştırma ve imalat dairesini hemen kuracağım ve şahsi rekabet yüzünden uzun zaman kenara itilmiş önemli bir teknik potansiyeli hizmete sokacağım, böylece kurumun dışa bağımlılığını nispeten azaltacağım.
- Rutin tedbir olarak da, dilde ve zihniyette iyice göze batar hale gelmiş aşırılıkları kanun çizgisine getireceğim (Karataş, 1978:28).

Şaban Karataş, Türk-İslam sentezini benimsemiş ve politik yönü ağır basan bir kişilik olarak bilinmektedir. Bu yönü dolayısıyla Genel Müdürlüğe başlaması ile birlikte TRT’de politik yönü belirgin yeni bir yayıncılık dönemi başladığı ifade edilmektedir. Karataş’ın TRT Genel Müdürlüğü döneminde millî tarih, millî kültür gibi kavramlar öne çıkmış, Türk tarih ve sanatı televizyon yoluyla daha fazla vurgulanmaya başlamıştır (İzmir, 2023: 227).

Adnan Öztrak'ın yedi yıllık Genel Müdürlüğü sonrası, 1970'li yıllardaki siyasi atmosferin etkisiyle, atanan yeni genel müdürlerin görev süresi kısa olmuştur. Bu kısa süreli görevde kalmalar kurum personelini de etkilemiş, personelden bazıları yeni yönetimle çalışmayacaklarını ifade ederek istifa etmiş, bazıları da yeni gelen yönetimle farklı görüşte oldukları düşüncesiyle yönetim tarafından görevden uzaklaştırılmışlardır. Bu gibi nedenlerle yeni personel alınması için sıklıkla sınav yapılmıştır. Karataş anılarında, Kurumda idari ve tamamlayıcı hizmetlerde çalışan personelin fazla, yayın personelinin ise yetersiz olduğunu belirterek sınav açmış; bu nedenle de kendi taraftarı niteliğindeki kişilerin işe alındığı ve TRT'deki uzmanlaşmış kişilerin görevden uzaklaştırıldığı eleştirilerine muhatap olmuştur (Karataş, 1978: 121). Yeni gelen her Genel Müdürün sınav yaparak kendi istediği personellerle çalışmak istemesi değişen hükûmetlerin adeta TRT'ye yansması şeklinde görülmüş ve bu durum da atıl personelin sayısının fazla olmasına ve yayınlarda belirli bir istikrarın yakalanamamasına neden olmuştur. Personelle ilgili bir diğer sorun da yayıncılık alanında yetişmiş personelin bulunmayışıdır.

Karataş, *TRT Kavgası* isimli kitabında, kendisinin göreve geldiği tarihe kadar sistemli ve düzenli kamuoyu araştırması yapılmadığını belirterek, Türkiye genelinde belirlenen farklı illerde anket çalışmaları yürütüleceğini belirtmiştir. Karataş öncesi dönemde Ankara'da yaşayanlarla yapılan kamuoyu araştırmalarında ise; en çok beğenilen programlar yerli film, Türk halk müziği, yerli dizi film, yabancı dizi film, Türk sanat müziği, tiyatro... şeklinde sıralanırken; opera, klasik batı müziği, hafif batı müziği, operet, bale, reklamlar, konserler... en çok beğenilmeyen programların başında gelmekte, radyoda da buna benzer sonuçlar çıktığı ifade edilmektedir (Karataş, 1978: 107). Bu durum Karataş'ın görevde bulunduğu tarihe kadar programların gelişimi, halkın yayınlanan programları benimseyip benimsemediği, o tarihlerde yapılan program türleri gibi konulara açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Bu değerlendirme yapılırken Ankara'da radyo-televizyon yayınlarının önemli mesafe kat ettiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Karataş, Erzurum verici istasyonunu açarken yaptığı konuşmasında: “Millî kültür, tarih boyunca tecrübelerin mantığından geçmiş sağlamlığı ve zamanın uzantısındaki kalıcılığı ile programlarımızın iskeletini teşkil edecektir. Sınıf kültürü gibi fantezilere, Anayasamızda olduğu gibi millet hayatında da yer vermeyeceğiz” (1978: 125) şeklinde

beyanatıyla TRT ile sınıf temelli kültür oluşturulmaya çalışıldığını ima ederek özerklik ile getirilmeye çalışılan sisteme farklı bir noktadan eleştiri getirmiştir.

Yalçıntaş gibi Karataş dönemi de Cem'in yasal Genel Müdür olduğu yönündeki iddia ve gelişmeler çerçevesinde geçmiştir. Karataş'ın bir yurttaş aleyhinde açtığı 'resmi görevliye hakaret' davasında Ankara 8. Asliye Ceza Mahkemesi, Danıştay'ın verdiği kararı gerekçe göstererek hukuken "genel müdür olmadığı", dolayısıyla "resmi görevli" sıfatı bulunmadığı yönünde karar vermiştir (Serim, 2007: 90). Yine TRT içinde yaptığı atamalar aynı gerekçelerle Danıştay tarafından reddedilmiş, görevden aldığı kişiler tarafından açılan tazminat davalarını kaybetmiştir.

Bu dönemde televizyon yayıncılığının genel görünümüyle ilgili, uzun yıllar TRT'de çalışan Esen (2012: 198), şu düşünceleri dile getirmiştir: 24 Kasım 1976 günü Van'da meydana gelen depremin haberini yapabilmek için ekip gönderilse iki gün sonra ulaşacaklar ancak uluslararası haber ajansları ekiplerini anında olay yerine göndermişler ve aldıkları görüntüleri Avrupa'daki merkezlerine göndermişlerdi. TRT de bu görüntüleri ücret karşılığında almış ve yayınlamıştır. Bu durum ilk televizyon yayınlarının üzerinden yaklaşık on yıl geçmesine rağmen ülkenin dört bir yanına hala ulaşamadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Karataş ve önceki genel müdürler dönemine yayınların yerlilik oranı açısından bakıldığında; 1975 yılında haber programlarının dışında televizyon yayınının yüzde 22,6'sı yerli, yüzde 66,4'ü yabancı kaynaklı, 1976 ortalarında yerli eser oranı yüzde 43,8'e yükselmiş yabancı eser oranı ise yüzde 35,9'a inmiştir (Turam, 1994: 344). Yayın içeriklerinin kalitesinin bir kenara bırakılmasıyla birlikte Karataş döneminde yerlilik oranının yükseldiği görülmektedir.

1977 yılında *Milliyet Sanat Dergisi*'nde yayınlanan bir yazıda şu eleştirileri yapmaktadır:

"Televizyonun birinci on yılı sona ererken televizyona bir kurum olarak baktığımızda neler görüyoruz, sanırım bu konuya tek kelimeyle cevap vermek mümkündür: Kurumsallaşmamışlık. Bunun en dışta dış müdahaleler; özellikle siyasal iktidarların kendilerince haklı gerekçelerle böyle bir kurumsallaşmaya izin vermemeleri, kurumun teknik yoksulluk dönemi geride kaldı; o kadar ki, birçok gereç ne zamandır depolarda çürüyor. Eldeki yapımçı ve teknik eleman sayılarına bakılırsa personel sıkıntısı çektiği de söylenemez; üstelik on yıllık tecrübe birikimi var. Bunlara rağmen ne zamandır televizyondan dikkate değer bir program çıkmıyor. Zorunlu olarak ya da bilinçli olarak kapılar ardına kadar dış yapımlara ayrılmış durumda televizyon tartışma, dedikodu ve karton şöhetler üretiyor ama program üretmiyor. Bu koşullar altında üretemez de" (Tamer, 1983: 100).

1977 genel seçimlerini CHP'nin kazanması ve hükûmeti kurması sonrasında - güvenoyu alamamasına rağmen- ilk iş olarak Karataş görevden alınmış, yerine Cengiz Taşer atanmıştır.

4.5. CENGİZ TAŞER DÖNEMİ (1978-1979)

İsmail Cem'in yasal olarak TRT Genel Müdürü olduğunun 1978 yılında Danıştay tarafından kesin karara bağlanmasının ardından Cem istifa etmiş, İdari ve Mali İşler Genel Müdür Yardımcısı iken bir süre vekâleten Genel Müdürlük görevini yürüten Taşer - CHP'nin güvenoyu alamadığı 30 günlük iktidarı döneminde- 28 Nisan 1978 tarihinde Yönetim Kurulu üyeliğine ve Genel Müdürlüğe atanmıştır. Taşer'in önemli bir özelliği uzun yıllar kurumda çeşitli pozisyonlarda görev yapması ve Kurum içerisinde atanan ilk Genel Müdür olmasıdır.

Karataş dönemi, Danıştay kararlarının uygulanmadığı, farklı görüşteki kişilerin Kurumdan çıkartılarak aynı görüşe sahip kişilerin atandığı, görevden almalar nedeniyle açlık grevlerinin yapıldığı, yayınların belli bir kesimi önceleyecek nitelikte yapıldığı vb. gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Cengiz Taşer döneminde ise, Danıştay kararları büyük çoğunlukla uygulanmış, görevden alınan müdürler göreve dönmeye başlamıştır (Turam, 1994: 360).

TRT'de uzun yıllardan beri çalışan Dr. Cengiz Taşer tipik bir bürokrat, attığı imzayı ince eleyip sık dokuyan bir insan olarak tanınır, sorumluluğu özellikle görevlendirdiği kişiye yıkmak için verdiği onayların üstüne, "TRT yönetmeliğinin ilgili maddesine göre yapılacak görevin titizlikle, yasa ve yönetmeliklere uygun olarak yerine getirilmesi" şerhini mutlaka koyan bir genel müdürdür (Serim, 2007: 99). Bu dönemde, diğer genel müdürlerde olduğu gibi TRT yapısal bir reform içindedir (Karakuş, 2019: 65). Taşer döneminde, kamuoyunun dikkatlerini çeken bir kurum olarak TRT, siyasal açıdan daha örgütlü bir denetim altına alınmış ve Bakanlar Kurulunda yeni bir düzenlemeyle TRT'den sorumlu bir Devlet Bakanlığı oluşturulmuştur (Cankaya, 2003: 149).

Cem'den sonra en çok yerli dizi yaptıran ve yayınlatan Taşer'in yayınlattığı diziler arasında Annemi Hatırlıyorum, At Gözlüğü, Bir Kadının Penceresinden, Cesaret Ana, Giyim Kuşam Dünyası, İlk Öğretmen, Nokta İle Virgül ve Şenlikgiller'dir (Okumuş, 2020: 175).

Taşer, TRT 8. Danışma Kurulunun açılış konuşmasında büyük televizyon yapımlarının büyük ekiplerin uzun çalışmalarını gerektirdiğini belirterek yerli yapımları geliştirme çabası içinde olduklarını ifade etmiştir (Sümer ve İlaslan, 2021: 110).

1969 yılında kitap olarak yayımlanan *Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği* isimli doktora tez çalışması, uzun yıllar TRT’de çeşitli görevlerde bulunması, TRT içerisinde atanan ilk Genel Müdür olması ve dolayısıyla TRT’yi çok yakından tanınması gibi nedenlerle hükûmetin güvenoyu olamayarak değişmesine rağmen göreve devam eden Taşer dönemiyle hükûmetin TRT’nin kurumsallaşması noktasında adımlar atmaya çalıştığı ve de TRT’nin tarafsızlığının sağlanmasına yönelik çalışmalar yapıldığı yorumunu yapmak mümkündür.

4.6. DOĞAN KASAROĞLU DÖNEMİ (1979-1981)

Meslek hayatına çeşitli gazetelerde yazarak başlayan Kasaroğlu, ilk kuruluş yıllarıyla beraber TRT’de çalışmaya başlamıştır. Kasaroğlu’nun ilk ve en önemli eseri TRT’nin kurumsallaşma sürecinde haber merkezinin kuruluşuna öncülük etmesidir. Uzun yıllar Kurumda çeşitli görevlerde bulunmasına karşın ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosferin etkisiyle 1970’li yılların başlarında istifa etmek zorunda kalarak Kurumdan ayrılmıştır.

TRT’den ayrıldıktan sonra üç yıl kadar Basın-Yayın Genel Müdürlüğü görevini yürüten Kasaroğlu, 1979 yılında -Süleyman Demirel’in Başbakan olduğu ve AP’nin tek başına iktidar olduğu dönemde- daha önce çeşitli birimlerde yöneticilik yaptığı Kurumun en üst yöneticisi olarak atanmıştır.

24 Aralık’ta yaptığı basın toplantısında TRT’nin yeni Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu basın mensuplarına şunları söylemiştir: “Ben, kuruluşundan bu yana TRT’deyim. Ondan önce de gazeteciliğim var. Bu kurumu herhangi bir partinin malı haline getirmeyeceğim. Biz, hep bu kurumu kendi içinden gelenlerin en iyi şekilde idare edeceğini iddia ettik. Şimdi bu iddiaların sorumluluğunu taşıyoruz” (Tosun, 1985: 106).

Göreve başlamasıyla birlikte görüşlerini ve yapmak istediklerini gösterir nitelikteki 857 sayılı Genelgeyi yayınlamıştır. Bu Genelgede şu ifadeler yer almaktadır:

“İnsan haklarına dayalı, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Cumhuriyetimizin, teminat müesseselerinden birisi olan TRT’de yapmakta olduğumuz hizmetin hepimiz için iftihar kaynağı olduğuna emin bulunmaktayım.

Türk milletinin emrinde bulunan TRT, bir Anayasa müessesesi olarak Devletin tek güçlü organıdır.

TRT ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türk Devletinin;

- Milli güvenliğin, kamu düzeninin ve toplumumuzun genel ahlak anlayışının,
- Devletimizin temelini oluşturan büyük Atatürk'ün gösterdiği istikamette çalışan ve bu konularda kesin taraf olan bir kuruluştur.

Türk Devletinin, hür demokratik rejimin yanında ve Türk Milletinin emrinde bir yayın organı olan TRT siyasal yayınlarda kesin olarak tarafsız olmak mecburiyetindedir” (Çongur, 1998: 15).

Her geçen gün daha kurumsal bir kimlik kazanan TRT'nin, personel sayısı da hızlı bir şekilde artmaktadır. Ancak bu artışın yayıncı kurumun yayın faaliyetlerinden ziyade yayın dışı alanlarda daha hızlı olduğunu söylemek mümkündür. Kasaroğlu yaptığı bir basın toplantısında TRT'de idari personel sayısının teknik personel sayısından daha fazla olduğunu belirtmiştir (Şener, 1984: 32). Sadece bu açıklama personel istihdamı ve eğitimi noktasında yeterince gelişme olmadığını gösterir niteliktedir.

Daha önceleri radyolarda sürdürülen seçim konuşmalarına, Kasaroğlu döneminde, 2 Ekim 1979 tarihinden itibaren televizyonda yer vermeye başlanmıştır. 1979 yılında televizyonda üçer dakikalık dia görüntüsü eşliğinde, müzik aralarıyla 18.00'den 22.00 haberlerine değin yirmişer dakikalık seçim konuşmaları yapılmaya başlanmıştır. Böylece 1979, izleyicinin siyasal tercihlerini etkilemede önemli bir rol oynayan siyasal konuşmaların televizyonda başladığı bir yıl olmuştur (Cankaya, 2003: 162).

12 Eylül'e yaklaşırken TRT'nin iç yapısına baktığımızda CHP'nin etkili olduğu ya da iktidarı elinde bulundurduğu dönemlerde atanan Öztrak, Cem ve Taşer'e karşın sağ görüşlü siyasi partilerin iktidarda bulunduğu dönemlerde atanan Yalçıntaş ve Karataş'ın yaptıkları işlerin muhasebesi Kasaroğlu dönemine denk gelmektedir. Kasaroğlu'nun da seçimleri kazanan AP tarafından atanarak göreve geldiği 1979 yılına kadar yukarıda bahsedilen iki kanadın atadığı memurlar arasında ülkedeki sağ-sol çatışmasına benzer olaylar yaşanmıştır. Hatta o karışık dönemlerde suikast düzenlenen TRT personelleri de bulunmaktadır. Örneğin İstanbul Radyosu prodüktörlerinden Ümit Kaftancıoğlu uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür (Nart, 2009: 283). Ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ile ilgili güvenoyu alır almaz, 1979 yılında, Başbakan Süleyman Demirel şunları söylemiştir (Serim, 2007: 105):

“TRT'nin yeniden milli ve tarafsız hale getirilmesi, partizanlık, tarafgirlik ve inkârcılık yolu ile devleti kötüleyen, milletimizin milli ve mukaddes hislerini alaya alan, tek yönlü şartlandırmalara, ideolojik propagandalara itibar eden, anarşiyi metheden, dilimizi bozan, yalan ve yanlışlıklarla dolu programlar yayınlanmasının önlenmesi milletimizin arzusudur. Hükümetimiz, bu istek paralelinde tedbir alarak, devletin radyo ve televizyonunun, partizanlığa, rejim ve devlet aleyhtarlığına alet edilmesine son verilecektir”

12 Eylül 1980 Darbesini ilk öğrenen sivil olan Doğan Kasaroğlu, ömrü boyunca TRT Genel Müdürü olarak kalacağı yönünde demeç vermesine karşın, darbe sonrası baskılar sonucu istifa etmiş ve sonrasında milletvekili olmuştur.

12 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980 arasını kapsayan dönemde kurulduğu tarihten itibaren tartışmalar ve eleştirilerin ana nedenini oluşturan özerkliğin kaldırılmış olmasına rağmen TRT tartışmalarının bitmediği aksine daha da şiddetlendiği görülmektedir. Her siyasi partinin kendinden olanı radyo ve televizyonda duymak ve görmek kendinden olmayan seslerin ise kısılmasını istemesini ana sebep olarak görülebilecek bu durumun TRT'nin kuruluşundan itibaren uzun yıllar geçmesine rağmen kurumsal bir kimlik kazanmasına ve ana ideal olarak görülebilecek kamu hizmeti yayıncılığı ilklerine uygun yayıncılık anlayışının gelişmemesine neden olduğu değerlendirilmektedir.

SONUÇ

TRT ve öncesi dönemde radyo yayıncılığı ve televizyon yayınlarının başlamasıyla, televizyon ve radyo yayıncılığını farklı bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir. Özellikle siyah-beyaz da olsa televizyon yayınlarının başlamasıyla radyo geri plana düşmüş, ısıltılı bir alan olan televizyon yayıncılığı kurum yöneticileri de dâhil toplumda rağbet gören önemli bir müessese olmuştur. Radyo, geri plana düşmüş olmasına rağmen kapsam alanı ve yayın saat ve içerikleri artarak devam etmiştir. Kendi çapında önemli mesafe kat etmesine rağmen elli yılı aşkın süredir yayıncılık yapan radyonun dünya radyolarından geri kalmasında, savaşlar döneminde yaşanan ekonomik zorluklar, radyonun siyasi iktidarlar tarafından tek taraflı kullanılmak istenmesi, özerklik döneminde kurumun gelişmesini yavaşlatmak gibi girişimler sayılabilir. Bununla birlikte ülkenin zor coğrafyası da düşünüldüğünde merkezden yapılacak yayınlardan ziyade lokal verici istasyonların kurulması radyonun planlı bir şekilde ülke geneline yayılmasına olanak tanımıştır.

Radyo yayınlarının başladığı tarihten itibaren kamu yayıncısı kurumunun öneminin her geçen gün arttığı görülmektedir. Bu durum radyonun bağlı bulunduğu kurumlara tarihsel olarak bakıldığında net olarak görülmektedir. Bu bağlamda özel girişim olarak kurulan radyo, ilerleyen yıllarda posta idaresi altında faaliyetlerini sürdürmüş, devamında yazılı ve basın ve turizm faaliyetlerinin aynı kurumda yürütüldüğü bir idareye bağlanmış, 1958 yılında bakanlık örgütlenmesi içerisine alınmış, 1968 yılında Başbakanlığa bağlanmış ve 1978 yılında da Başbakanlığa doğrudan bağlı, TRT için oluşturulan, devlet bakanlığına bağlanarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durum radyo ve televizyonu kurulan Cumhuriyetin gelişmesiyle benzer gelişme gösterdiğini ve aynı zamanda toplumu doğrudan etkileyen bir araç olduğunu ve hükûmetlerin bunun farkında olduklarını ve sürekli kontrolleri altında bulundurmak istediklerini göstermektedir.

Radyo genç Cumhuriyette parti-devlet bütünleşmesi kapsamında devletin diğer organları gibi alınan kararların topluma duyurulması, benimsetilmesi ve kabul ettirilmesi için kullanılmış, çok partili hayata geçilmesiyle 1924 Anayasası döneminde benimsenen çoğunlukçuluk anlayışının etkisiyle iktidarın değişmesine rağmen radyoya bakış değişmemiş ancak etkili muhalefetten dolayı radyo alanında çok ciddi tartışmalar yaşanmıştır. 1961 Anayasasıyla DP döneminde yaşandığı iddia edilen gelişmelerin etkisiyle radyo siyasal iktidarı sınırlandırmak için özerk şekilde teşkilatlandırılmıştır. 1964-1971 yılları arasındaki özerk radyoya bakıldığında siyasal iktidarın ciddi eleştiriler

yönelttiğini, siyasi alanda herhangi bir etkinlik gösteremeyen kişi ve grupların radyoyu kullanarak toplumu farklı bir yöne kanalizetmeye çalıştıkları görülmektedir. 12 Mart 1971 tarihinde hükûmete verilen muhtırayla sağ görüşlü birçok partinin oluştuğu görülmektedir. Yani muhtırayla bir anlamda sağ görüşü bölme amacına ulaşıldığı görülmektedir. Radyo-televizyonun özerkliğinin kaldırılarak merkezi hükûmete bağlı olarak yayın faaliyetlerini yürütmesi benimsenmesine karşın hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidar olamadığı için siyasi alandaki istikrarsızlık TRT'ye de aynen yansımıştır. Bu da kamu hizmeti yayıncılığının gerekleri doğrultusunda bir yayın politikası geliştirilememesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi olmuştur.

Kamu hizmeti yayıncısı kurumunun kamu politikaları açısından önemine de vurgu yapmak gerekmektedir. Radyo yayınlarının başladığı tarihten itibaren merkezi hükûmetin politikalarını halka duyurmak, benimsetmek ve kabul ettirmek amacıyla bir yayın çizgisi izleyen radyo/televizyon gerek ulus bilincinin oluşturularak toplumsal kalkınmaya katkı sağlaması gerekse devletler arası ilişkilerde diplomasi aracı olarak önemli bir işlev görmüştür. Çok partili hayata geçilmesi ve devamında özerk kurum olarak teşkilatlandırılması ile birlikte önemli tartışmalar yaşanmasına karşın kamu diplomasisi açısından üzerine aldığı görevleri yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Hatay sorununun dünyaya aktarılması, Türkiye'ye yönelik yapılan yayınlara karşı propagandayla cevap verilmesi, yurt dışı ofislerin açılmaya başlanması, Kıbrıs Barış Harekâtında bir ay süreyle doğrudan dünyaya aktarılması diplomasi alanında yaptığı yayınlara örnek olarak verilebilir.

Radyo-televizyon yayıncılığı ülke geneline yayılmaya çalışılırken genel görünüme bakıldığında, çok pahalı olan siyah-beyaz televizyonları orta ve üst gelir grubuna sahip kişiler almaya çalışmışlardır. Yurdun birçok yerinde elektrik dahi yok iken ve elektrik idaresi üretilen elektrik yeterli olmadığı için televizyon yayınlarının sınırlı yapılmasını talep etmekte iken; TRT ise kurumsallaşma çabası, teknik olumsuzlukları en aza indirerek yayın yapma gayretinde olmuştur.

Toplumlar farklı farklı özelliklere sahiptir. Bu özellikler bir arada yaşamanın sonucu olarak zamanla meydana geldiği gibi önemli olaylar ve kitle iletişim araçları sayesinde de gelişme ve değişme göstermektedir. Özellikle toplumun karakteristik özellikleri tek kamu hizmeti yayıncısı kurum olan TRT'yi de sarmış, gelişmişlik düzeyinden kaynaklı diğer kamu yayıncısı kurumlardan geri kalmış ve dışarıya kapalı bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapalılık aynı zamanda gelişimin de

önündeki en büyük engellerden bir tanesidir. Ancak bu durum bile fark edilemeden sadece günlük kısır çekişmelerle kitle iletişim araçlarına hâkim olmak ve dışarıda hazırlanan yapımları satın alıp yayınlayarak günü kurtarmaktan ileriye geçememiştir.

Radyo yayınlarına dünya ile yakın tarihlerde başlayan Türkiye’de ilerleyen yıllarda, imkânsızlık ya da imkânların doğru kullanılamaması nedeniyle oldukça geri kalmış, televizyon yayınlarına da Federal Almanya’nın teknik desteğiyle 1960’lı yılların sonlarında başlanabilmiştir. Program içerikleri olarak ise İngiliz kamu yayın kurumu BBC’den faydalanılmıştır. Yeni kanunıyla ve özerk yapısıyla adeta sıfırdan oluşturulmaya çalışılan kurum, ilk yıllarda personelini deneyim kazanması için İngiltere’ye göndermiş ancak teknik imkânların azlığı nedeniyle yurt dışına gönderilen bu personellerin kuruma yeterince fayda sağlamalarını engellemiştir.

TRT, kurulduğu ilk yıllardan itibaren dış yapımlara bağımlı bir gelişme izlemiştir. Hangi içeriklerin yayınlanacağını belirlemede ise atanan yöneticilerin görüşlerinin etkili olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse 12 Mart Muhtırasından sonra yerli yapımların arttırılması için yoğun çaba gösterilmesine karşın, dış kaynaklı yapımlar tüm yayınların yaklaşık yarısını oluşturduğu görülmektedir. Filmler, diziler, haberler, söyleşiler vb. çok geniş bir yelpazede yayın yapıldığı düşünüldüğünde bu oran oldukça yüksektir ve Kurumun ne denli dışa bağımlı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ülkenin siyasal hayatı ile büyük oranda benzerlik gösteren ve doğrudan etkileyen ve etkilenen TRT, 1961 Anayasasıyla getirilen özerklik ile siyasi iktidarlara kısa bir süre karşı koyabilmiştir. Adnan Öztrak’ın Genel Müdür olduğu 1964-1971 yılları arasında TRT ile hükûmet farklı görüşlü kişilerin elinde olduğu görülmektedir. Özerk olarak yapılandırmak istenen bir kurumun başına bir İçişleri Bakanının kardeşinin atanması daha ilk günden itibaren kurumu siyasal tartışmaların kucağına atmıştır, denebilir. Bu dönemde toplumun demokratik olarak gelişmemiş olmasından kaynaklı olarak kurum, siyasal iktidara karşı koyulabilecek bir alan olarak görülmüş, sol görüşlü kişi ve grupların icraatlarını özerklik adı altında rahatça yürütebilecekleri ve duyurabilecekleri bir kurum olmuştur.

1961 Anayasasıyla temelleri atılan ve 1964 yılında çıkartılan 359 sayılı Kanunla kurulan TRT Kurumu, kuruluşundan itibaren 1980 yılına kadar geçen 16 yıllık zaman diliminde toplumun aynası sayılabilecek nitelikte ülke gündemini işgal etmiş ve kamuoyu

oluşumundaki en önemli araçlardan bir tanesi olmuştur. Geçen süreye bakıldığında her kesim tarafından çok ciddi eleştirilere maruz kalan TRT, genel olarak program içerikleri bakımından dış yapımlara, yayınlar bakımından ise siyasi iktidara bağlı hareket ettiği görülmektedir.

Kuruluşundan itibaren TRT'nin 16 yıllık tarihine bakıldığında önemli değişimlerden bir tanesi de yöneticilerinin göreve gelme şekillerinde olmuştur. 359 sayılı Kanunun ilk halinde Yönetim Kurulunun kendi içinden başkan seçerek ve bir Genel Müdür adayını hükûmete önererek Genel Müdürün, Yönetim Kurulu Başkanının ve bu iki kadronun aynı kişide birleşemeyeceği noktasında önemli hükümler içermektedir. 1568 sayılı Kanun değişikliğiyle Yönetim Kurulunun bir başkan seçme uygulaması kaldırılmış, Genel Müdürün aynı zamanda Yönetim Kurulu Başkanı olacağı yönünde düzenlemeye gidilmiştir. Geline nokta da kurumun normal bir devlet dairesi durumuna getirildiği görülmektedir. Bu durum da devlet tüzel kişiliğinin dışında kendi yayın anlayışı doğrultusunda yayın yapması gereken kamu hizmeti yayıncısı kurumunun üzerine aldığı görev ve sorumlulukları yerine getirememesine sebep olmuştur.

1961 Anayasasıyla getirilen özerklik kavramı tarafsızlık kavramına nazaran daha somut bir anlam ihtiva etmektedir. Bakıldığı zaman özerklik idari, mali, yayın içerikleri vb. konularında bağımsız olma ve uygulama şeklinde değerlendirilirken tarafsızlık kavramı herhangi bir kişi ya da kurumdan yana olmamayı ifade etmektedir. Bu bağlamda bir hareket, düşünce, icraat kimine göre tarafsız olarak yorumlanabilirken kimine göre taraflı olduğu öne sürülebilmektedir. İşte 1971 Anayasa değişikliği ile TRT'nin kendi kendini idare etme hakkı elinden alınmış, bir anlamda tarafsızlık adı altında hükûmetler adına yayın yapması sağlanmak istenmiştir. İşte bu kanun değişikliğinden sonra her geçen gün etki alanı artan TRT, iktidarlar ideolojilerini yaymak için propaganda aracı olarak kullanmak istemişler ve kendi görüşlerine uygun olan genel müdürleri atayarak bu durumdan faydalanmak istemişlerdir.

İnceleme döneminde siyasal etkilere bu denli açık olmasına karşın geçen süreç içerisinde kurumsallaşma yönünden önemli mesafe kat edildiği ancak kamu hizmeti yayıncılığı ilkeleri çerçevesinde yayın yapması noktasında aynı gelişmeyi gösteremediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. ve Ahmad B. T. (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akarcalı, S. (2003). *Radio ve Televizyonda Türk Dış Yayınları*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Akdoğan, P. (2013). *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Radio ve İktidar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akgüner, T. (1998). Kamu Hizmeti Yayıncılığı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(7), 285-296.
- Akıllıoğlu, S. (1990). *Dünden Bugüne Radio-Televizyon (1927-1990)*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- Aktan, C. C. (2011). Devlet Mi, Piyasa Mı? Mal ve Hizmetler Hangi Sektör Tarafından ve Hangi Yöntemlerle Sunulmalı? *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 96-109.
- Alpan, N. (1965). “TRT, Devlet İçinde Devlet Olmamalıdır”, *Milliyet*, 04.04.1965.
- Alpyıldız, E. (2016). *Radio Dergisi Temelinde Radio ve Gelenek Kültürü İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arklan, Ü. ve Taşdemir, E. (2013). Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve İnternet. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(3), 67-80.
- Armağan, R. (2003). Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 2-13.
- Arvas, İ. S. (2018). Türkiye’nin Radio ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 406-428.
- Arslan, G. (1989). *Türkiye’de Televizyonun Gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, K. (2012). *Neoliberal Politikaların Editoryal Yapıya Etkileri: TRT ve NTV Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ataay, F. (2022). *Türkiye Demokrasi Tarihi (1789’dan Günümüze)* (3. Baskı). Ankara: Nika Yayınevi.
- Atabek, N. (2014). Propaganda ve Toplumsal Kontrol. *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(4), 4-12.
- Atık, A. ve Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi*, 6, 1-16.
- Aziz, A. (1972). Yeni TRT Yasası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(04), 101-134.
- Aziz, A. (1976). *Radio ve Televizyon İle Eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları No: 2.
- Aziz, A. (1999). *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı*. Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü Ofset Tesisleri.
- Aziz, A. (2006). *Televizyon ve Radio Yayıncılığı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aziz, A. (2013). *İletişime Giriş (5. Baskı)*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anayasa Mahkemesi, (1968). “Anayasa Mahkemesi 15.10.1968 tarih E.1967/37, K.1968/46 Sayılı Kararı”, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1968/46> (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- Balkanlı, R. (1961). *Mukayeseli Basın ve Propaganda (Suçlar, Davalar, Kanunlar, Kararlar)*. Ankara.

- Başçı, E. (2018). Kamu Hizmeti Yayıncılığı Düzenlemelerinde Halkın Katılım ve Temsilîyet Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme (İngiltere-Almanya-Türkiye Örnekleri). *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(4), 59-74.
- British Broadcasting Corporation, (2023a). “Miyon, Değerler ve Kamusal Amaçlar”, <https://www.bbc.co.uk/aboutthebbc/governance/mission/> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).
- British Broadcasting Corporation, (2023b). “BBC’nin Editoryal Değerleri”, <https://www.bbc.co.uk/turkish/ilkeler/ch1.pdf> (Erişim Tarihi: 21.11.2023).
- Bektaş, A. (1996). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Beşiroğlu, A. (1973). *Radyo Televizyon İşletmesi-Ders Notları*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Halkla İlişkiler ve Gazetecilik Yüksek Okulu Yayınları.
- Cankaya, Ö. ve Duran, R. (1996). Türk Radyoculuğunun Gelişimi. İçinde; *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (14. Cilt), (ss. 1078-1086), Ankara: İletişim Yayınları.
- Cankaya, Ö. (1997). *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon: Türkiye’de Radyo-Televizyonun Gelişim Süreci*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Cankaya, Ö. (2003). *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cem, İ. (1973). *12 Mart*. (I. Cilt). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cem, İ. (1976). *TRT’de 500 Gün*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çongur, H. R. (1998). *Yaşattıklarımız-Doğan Kasaroğlu (1933-1995)*. Ankara: TRT Genel Sekreterlik Yayınları.
- Çongur, H. R. (1999). *Yaşattıklarımız-Adnan Öztrak (1915-1992)*. Ankara: TRT Genel Sekreterlik Yayınları.
- Coşkun, S. (2018). *Radyo ve Televizyon Yayın Hizmetlerinde Denetim*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çakır, S. (2005). 1961 Anayasası Sonrası TRT’nin İlk Döneminde Türkiye’de Radyo Yayıncılığının Analizi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (3), 45-64.
- Çakmak Kılıçaslan, E. (2008). *Siyasal İletişim, İdeoloji ve Medya İlişkisi*. Ankara: Kriter Yayınevi.
- Çal, S. (2007). Kamu Hizmeti: Bir Tanım Denemesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 599-656.
- Çaplı, B. (2001). *Televizyon ve Siyasal Sistem (2. Baskı)*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Çelebi, A. K. ve Yalçın, A. (2008). Kamusal Mallar Teorisinin Değişimi: Bölgesel Kamusal Mallar. *Yönetim ve Ekonomi-Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(2), 1-18.
- Çevik, A. ve Yüksel, C. (2021). Yarı Kamusal Mallar ve Asimetrik Bilgi Arasındaki İlişki Bağlamında Sağlık Hizmetleri. *Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(21), 85-107.
- Danıştay 5. Dairesi, (1967). E. 1967/37, K. 1968/46, 03.10.1967.
- Dedeoğlu, T. (1991). *Anılarla Televizyon*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Demir, İ. C. ve Erdal, N. (2022). Tam Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Türkiye’de Adalet Hizmetlerinin Toplumsal Algısı: Ampirik Bir Çalışma. *International Journal of Public Finance*, 7(2), 367-384.
- Demirkıran, C. (2008). *Uluslararası Televizyon Yayıncılığının Tarihsel Gelişim Süreci: Fransa TV5 MONDE ile Türkiye TRT-INT ve TRT TÜRK Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirkıran, C. (2020). Kısa Dalga Savaştan Soğuk Savaşa, Uluslararası Radyo Yayıncılığı. *TRT Akademi Dergisi*, 5(9), 146-161.
- Devran, Y. (2011). *Siyasal İktidar-TRT İlişkisinin Dünü*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Dinçmen, G. (2007). *Radyolu Yıllar*. İstanbul: G Yayın Grubu.

- Doğaner, Y. (2020). “Cumhuriyet Döneminde Radyo”, <https://www.altayli.net/cumhuriyet-doneminde-radyo.html> (Erişim Tarihi: 04.10.2023).
- Domenach, J. M. (1960). *Siyasi Propaganda*. (Çev: C. Perin). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dönmez, N. (2010). *1982 Anayasası'na 1993 Yılında Yapılan Değişikliğin (Özerkliği) TRT'ye Etkileri (1993-2008 Dönemi TRT)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duman, K. (2018). Deregülasyon Sonrası Kamu Hizmeti Yayıncılığı: RAI ve TRT Üzerine Karşılaştırmalı Çalışma. *Ulakbilge*, 6(20), 59-84.
- Duman, K. (2019). *Siyah Beyaz Yayıncılık Netflixi'ye Türkiye'de Televizyonun Kısa Tarihi*. İstanbul: Unzevi Yayınevi.
- Dural Tasouji, C. (2022). İTU-TV Deneyimi ve Türkiye'de Ulusal Televizyon Yayınlarını Bekleme Süreci. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (57), 51-69.
- Dursun, Ç. (2001). *TV Haberlerinde İdeoloji*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Ankara: Beta Yayıncılık.
- Erdemir, F. (2009). *Özel Televizyon Yayıncılığına Geçiş Sürecinde TRT'nin Yazılı Basında Sunumu (1990-2007)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eren, E. (2008). *Kamu Yayıncılığı ve Bir Kitle İletişim Kurumu Olarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eroğlu, E. (2013). Etkili İletişim ve Doğru Anlamak. İçinde; *Etkili İletişim Teknikleri*, (ss. 3-18). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersin, N. (2007). *Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve TRT'de Program Üretim Süreci*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü, Ankara.
- Ertuğrul, N. İ. (2008). *1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Esen, S. (2012). *Olayların İçinden-Bir TRT Tarihi Denemesi*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Giritli, İ. (1965). “Anayasa ve TRT Kurumu”, *Milliyet*, 29.03.1965, s. 2.
- Gökçe, O. (2002). *İletişim Bilimine Giriş-İnsanlararası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Göker, Z. (2008). Kamusal Mallar Tanımında Farklı Görüşler. *Maliye Dergisi*, (155), 108-118.
- Gözübüyük, A. Ş. (1969). Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (24), 51-70.
- Güler, M. (2018). Bir manipülasyon Aracı Olarak Rızanın İmalatı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 75-101.
- Gülizar, J. (2008). *Burası Türkiye Radyosu*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Güngör, N. (2016). *İletişim (Kuramlar, Yaklaşımlar) (3. Baskı)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güngörmez, B. (2002). Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 1-12.
- Gürsoy, A. B. (1999). *TRT ve BBC'nin Anahaber Bültenlerinin Kamu Haberciliği Açısından Karşılaştırmalı Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güvenç, M. C. (2021). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle TRT'nin Değişen Yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Devlet Planlama Teşkilatı, (1966). “Radyo ve Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Radyo-ve-Televizyon-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- Devlet Planlama Teşkilatı, (1967). “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf (Erişim Tarihi: 14.11.2022).
- Devlet Planlama Teşkilatı, (1972). “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani-Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf (Erişim Tarihi: 14.11.2022).
- İlaslan, S. (2014a). *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu: TRT ve Kamu Hizmeti Etrafındaki Mücadeleler 1960-1980*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İlaslan, S. (2014b). Türkiye’de Radyonun Unutulan Sesleri: 1945-1980 Arasında Devlet Radyoları Dışında. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 118-142.
- İlaslan, S. (2016). Politika ve Piyasa Sınırları Bağlamında Kamu Hizmeti Yayıncılığı: Türkiye’de AKP Dönemi TRT Tartışmaları. *Mülkiye Dergisi*, 40(2), 67-100.
- İlal, E. (1972). *Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İnönü Vakfı. (2023a). “Sizi Ben De Kurtaramam”, <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-18-nisan/> (Erişim Tarihi: 10.04.2023).
- İnönü Vakfı. (2023b). “12 Mart Muhtırasına Nasıl Gelindi ve İsmet İnönü”, <https://www.ismetinonu.org.tr/12-mart-muhtirasina-nasil-gelindi-ve-ismet-inonu-1971/> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- İrfan, E. ve Korkmaz, A. (1990). *İletişim ve Toplum*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İspir, B. (2007). Kamu Hizmeti İlkeleri Işığında Özel Radyo-Televizyon Yayıncılığının Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 815-835.
- İzmir, B. (2023). Türk Siyasetinde Yeni Bir Propaganda Aracı: 1970’li Yıllarda Televizyonun Politizasyonu, *History Studies*, 15(Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı), 217-235.
- İşık, M. (2012). *Kitle İletişim Teorilerine Giriş*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Jeanneney, J. N. (1998). *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*. (Çev: E. Atuk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, M. (2016). Sosyolojik Perspektiften İletişim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 626-648.
- Karakoyun, F. (2020). *Türkiye’deki Kamu Yayıncılığında Hizmet Kalitesinin İyileştirilmesinde Müşteri (Vatandaş) Odaklılık; Türkiye Radyo Ve Televizyon Kurumu (TRT) Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karakuş, M. (2019). *Halit Refiğ “Yorgun Savaşçı” Dizisinde Erkek Kahramanın Yolculuğunun Arketipsel Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kasım, M. (2011). Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6(4), 64-75.
- Keane, J. (1992). *Medya ve Demokrasi*. (Çev: H. Şahin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kejanlıoğlu, D. B. (1998). *Türkiye’de Yayıncılık Politikası: Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Türkiye’de Radyo Televizyon Yayıncılığı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kırık, A. M. (2012). İngiltere’de Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve Toplumsal Farkındalık Çerçevesinde BBC’nin Tarihsel Analizi. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 3(5), 60-71.

- Kocabaşoğlu, U. (1980). *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U., Gülizar, J. ve Öngören M. T. (1983). TRT. İçinde; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (10. Cilt)*, (ss. 2731-2756). Ankara: İletişim Yayınları.
- Koç, F. ve Yatkın, A. (2012). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye’de Yerel Özerklik Tartışmaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1273-1302.
- Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köksal, Ü. A. (1970). *TRT Kurumunun Ekonomik, Kültürel ve Toplumsal Kalkınmamızdaki Rolü*. Ankara: TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları.
- Lilleker, D. G. (2013). *Siyasal İletişim: Temel Kavramlar*. (Çev: T. Devran, N. Alparslan, B. Ekşi, Y. Göksun). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Lull, J. (2001). *Medya, İletişim, Kültür*. (Çev: N. Güngör). Ankara: Vadi Yayınları.
- Macit, B. ve Altuncuoğlu, N. (2023). Bir Siyasal Propaganda Aracı: Radyo (1950-1960). *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(96), 1266-1281.
- Mert, Ş. E. (2012). *Kamu Hizmeti Yayıncısının Kültürel Çeşitliliği Kavrayışı: 1980-2000 Arası TRT Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mete, Ş. (2019). Ekranın Gücü. *TRT Akademi Dergisi*, 4(7), 148-169.
- Metin, M. C. (2017). *Televizyon Haberciliğinde İdeoloji: TRT 1, Kanal 7, Kanal D Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Milliyet, 3 Nisan 1965.
- Milliyet, 7 Nisan 1965.
- Milliyet, 9 Nisan 1965.
- Milliyet, 13 Mayıs 1965.
- Mutlu, E. (1991). *Televizyonu Anlamak*. Ankara: Gündoğan Yayınevi.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü (3. Baskı)*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mutlu, E., Çaplı, B. ve Kejanlıoğlu, B. (2001). *Medya Politikaları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Nart, S. (2009). *1964-1980 Arası TRT Radyo Yayın Politikaları-Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kurumsal Gelişimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Neumann, E. N. (1998). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*. (Çev: M. Özkök) Ankara: Dost Kitabevi.
- Oğuz, H. Ş. (2014). Stuart Hall... Tarihten Geçenler. *Moment Dergisi*, 1(1), 125-136.
- Oktay, A. (1987). *Toplumsal Değişme ve Basın*. Ankara: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları.
- Okumuş, M. S. (2020). *TRT Genel Müdürleri Döneminde Modernleşme ve Hegemonya Bağlamında Tarih Dizilerinin Dönüşümü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Okur, A. (2019). *1927-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Radyo Yayıncılığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Oskay, Ü. (1971). *Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon-Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ozankaya, F. (1993). *Panel: “Yeni Yapılanma İçinde TRT’nin Yeri Ne Olmalı?”* Ankara: Mazi Matbaası.

- Önen, S. M. ve Tanyıldızı, N. İ. (2010). Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Yayınlarının Yönetmelik Denetimi: İngiltere Yayın Kurumu (BBC) Bir Model Olabilir Mi? *Amme İdaresi Dergisi*, 43(3), 125-152.
- Öngören, M. T. (1972). *Televizyona Açılan Pencere*. Ankara: Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Öngören, M. T. (1995). *İletişim Notları*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.
- Özakman, T. (1969). *Radyo Notları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Özçağlayan, M. (2002). Türkiye’de Radyo Yayıncılığının Gelişimi 1926-1991. *İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, (14), 529-557.
- Özalp, A. (2009). Piyasa-Kamu Dikotomisi ve Küba Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 67-81.
- Özçetin, B. (2010). İdeoloji, İletişim, Kültür: Bir Stuart Hall Değerlendirmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (13), 139-159.
- Öztürk, A. (1994). Tek Parti Döneminde Basın Özgürlüğü. *Marmara İletişim Dergisi*, 5(5), 137-144.
- Öztürk, K. (1975). *Son Değişiklikleriyle Gerekçeli Anayasa: Karşılaştırmalı Gerekçeler ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Öztürk, S. (2020). Uygur Kocabaşoğlu İle TRT Dönemi Öncesi Türk Radyo Tarihi. *TRT Akademi Dergisi*, 5(9), 377-387.
- Öymen, O. (2014). *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın (Dünyada ve Türkiye’de Sansür, Baskı ve Yönlendirme)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Peköz, R. D. (2019). *TRT Radyo 1 Engelsiz Sesler Programının Kamu Hizmeti Medyası İlkeleri Bağlamında Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Polat, N. (2018). 1946 Çok Partili Dönemin Başlangıcından 1964 TRT’nin Kurulmasına Kadar Türkiye’de Radyo Yayıncılığı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 125-137.
- Resmî Gazete*, 28.05.1940, 4520. “22.05.1940 tarih ve 3837 sayılı Başvekaletle Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”
- Resmî Gazete*, 22.07.1943, 5462. “16.07.1943 tarih ve 4475 sayılı Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”
- Resmî Gazete*, 07.07.1954, 8748. “30.06.1954 tarih ve 6428 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Kaldırılmasına Dair Kanun”
- Resmî Gazete*, 02.05.1961, 10796. “26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun”
- Resmî Gazete*, 20.07.1961, 10859. “09.07.1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Kanunu”
- Resmî Gazete*, 02.01.1964, 11596. “24.12.1963 tarih ve 359 sayılı sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu”
- Resmî Gazete*, 21.03.1964, 11662. “12.03.1964 tarih ve 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun”
- Resmî Gazete*, 22.05.1964, 11709. “12.05.1964 tarih ve 468 sayılı Kamu iktisadi Teşebbüslerinin Türkiye büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun”
- Resmî Gazete*, 22.09.1971, 13964. “20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliği”

- Resmî Gazete*, 08.03.1972, 14122. “29.02.1972 tarih ve 1568 sayılı 24.12.1963 tarih ve 359 sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Ek ve Ek Geçici Maddeler İlavesi Hakkında Kanun”
- Sarı, Ü. (2006). *Kitle Kültürü ve Popüler Kültür Bağlamında, Kitle İletişim Araçlarının Kitle Kültürüne Etkileri: Örnek Olarak Popstar Türkiye Yarışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarmaşık, J. (1988). *Radyo ve Televizyon Yayınlarının Denetimi ve Radyo ve Televizyon Yüksek Kurumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarmaşık, J. (1994). İngiltere’de Radyo-Televizyon Düzeni. *Marmara İletişim Dergisi*, 6(6), 89-102.
- Savaş, G. (2011). Kitle İletişim Araçlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1-5.
- Serarslan, M. (1993). *Radyo Televizyon Düzeninde Değişimler, Arayışlar ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Serarslan, M. (1999). *Türkiye’nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun Özerklik Dönemi (1964-1972)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Serarslan, M. (2001). Türkiye’nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun Özerklik Dönemi (1964-1972). *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 65-81.
- Serim, Ö. (2007). *Türk Televizyon Tarihi 1952-2006*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Sezer, Ö. (2008). Kamu Hizmetlerinde Müşteri (Vatandaş) Odaklılık: Türkiye’de Kamu Hizmeti Anlayışı Açısından Bir Değerlendirme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 147-171.
- Solmaz, B. (2004). Kitle İletişim Araçlarında Kurgulanan Gerçeğin Boyutları, Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 50-56.
- Solak, İ. (1975). *İsmail Cem Dosyası*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Soysal, M. (1969). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sümer, B. ve İlaslan, S. (2021). Televizyon Programlarının Uluslararası Dolaşımı Bağlamında Türkiye’de Yabancı Programlar ve Ulusal Kültür Tartışmaları. *Kültür ve İletişim*, 24(1), 93-124.
- Şahin, H. (2007). “TRT’deki 500 Başarılı Gün”, <https://m.bianet.org/bianet/medya/90851-trtdeki-500-basarili-gun> (Erişim Tarihi: 17.01.2023).
- Şahin, S. (1991). *TRT’nin Kalkınma Planlarındaki Yerin Kültürel Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Şakar, M. C. (2018). Thomas Hobbes’ta İktidar ve Eğitim İlişkisi. *Kesit Akademi Dergisi*, (13), 192-209.
- Şener, E. (1984). *Televizyon ve Video*. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Şimşek, M. (2020). Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22((TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 221-239.
- Tamer, E. C. (1983). *Dünü ve Bugünüyle Televizyon*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Taşer, C. (1969). *Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği*. Ankara: TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları.
- Taşkın, S. (2021). *Etkili İletişim-İletişimden Daha Fazlası*, <https://play.google.com/books/reader?id=IDgmEAAAQBAJ&pg=GBS.PP1&hl=tr> (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 1, (1935). ‘Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin V. Dönem 1. Yasama Yılına Açış Konuşmaları’, D:5, C:6 https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d1yy.htm (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 2, (1943). Devre:8, Cilt:4, İçtima:F, 16.08.1943, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c004/tbmm07004049.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 3, (1961). B:6 25.02.1961 O:2. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c001/km__00001006.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 4, (1961). B:7 26.02.1961 O:3 (sayfa: 493-501). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c001/km__00001007.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 5, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t18/c042/b043/cs__180420430572.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 6, (1963). B:141 24.09.1963 O:1. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c021/mm__01021141.pdf (Erişim Tarihi: 01.07.2023).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 7, (1963). D:1 T:2 1.10.1963. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c022/mm__01022146.pdf (Erişim Tarihi: 01.07.2023).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 8, (1963). D:1 T:2 24.06.1963. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c021/mm__01021141ss0455.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 9, (1965). B:66 01.03.1965 O:1. s.8. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c037/mm__01037066.pdf (Erişim Tarihi: 10.08.2023).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 10, (1965). B:67 O:1 02.03.1965, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c037/mm__01037067.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 11, (1971). D:3, T:3 C:19, 10.12.1971. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c019/mm__03019013.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2023).
- Türk Dil Kurumu, (2023). “Türk Dil Kurumu Sözlüğü”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Temizel, H. (2008). Kamuoyu Kuramları ve Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 126-146.
- Tokgöz, O. (1972). *Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo-Televizyon Sistemleri (Mukayeseli Bir Araştırma)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tokgöz, O. (2014). Türkiye’de İletişim Araştırmaları İçinde 1970’li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu. *İlef Dergisi*, 1(1), 115-142.
- Tokgöz, O. (2015). *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tosun, N. Z. (1985). *TRT’nin statüsü İle İlgili Kamuoyu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, (1966). *Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliği*. Ankara: Alkan Matbaası.
- Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, (1972a). *Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliği*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, (1972b). *TRT Program Planlama İlke ve Amaçları*. Ankara: TRT Basılı Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Arşiv, (2023). “Adnan Öztrak Belgeseli”, <https://www.youtube.com/watch?v=WTj3zuUPI9o> (Erişim Tarihi: 21.10.2022).
- Tuğrul, S. (1975). *Türkiye’de TRT Olayları*. İstanbul: Koza Yayınları.
- Turam, E. (1994). *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Türe, C. (2017). Amerikan First Amendment Mevzuatına Göre İfade Özgürlüğü ve Temsil Eşitliği Modelleri: Kamusal Taşıyıcılık ve Kamu Emanetçiliği. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 60-76.
- Türkmen, İ. (1994). *Türkiye’de Radyo Yayıncılığının Gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2012). Yerel Yönetimlerin Mali Özerkliği. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18(26-27-28-29), 41-70.
- Türten, B. (2018). *Devletin Kültürel İdeolojik Aygıtı Olarak TRT ve TRT Belgesel Ödülleri’ne Althusser’ci Açıdan Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Uslu, İ. (2011). *Televizyon Yayıncılığında Kamu Hizmeti Yayıncılığı*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara.
- Uyanık, E. (2015). *TRT Televizyon Yayınlarında Telif Hakları ve Ortaya Çıkan Sorunlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uzunay, B. (2018). *Küreselleşmenin Türk Televizyon İşletmelerine Etkisi ve TRT Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Versraeten, H. (2014). Medya ve Kamusal Alanın Dönüşümü. İçinde; *Medya, Kültür, Siyaset* (ss. 245-270). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Vural, T. ve Teyyare, E. (2011). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kuruluş Gerekçeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(13), 69-86.
- Yağbasan, H. F. (2019). *Türkiye’de Yeni Medyanın Kamu Hizmeti Yayıncılığında Yarattığı Değişimler: TRT ve Yeni Medya İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Yalçıntaş, N. (2012). *Türkiye’yi Yükselten Yıllar (Hatırat)*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Yazıcı, A. N. (1999). *Kamu Yayın Kurumları ve Yeniden Yapılanma*. Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü Ofset Tesisleri.
- Yaylalı, H. (2010). Sayısal Çağda Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve TRT’nin Güncel Stratejileri. *İletişim: Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 47-80.
- Yıldız, E. (2012). *Kamu Yayıncılığı ve TRT*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yılmaz, H. (2006). *İdarenin Görsel-İşitsel İletişim Alanındaki İşlevi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yücel, M. S. (2002). *Menderes Dönemi (1950-1960)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yüksek Denetleme Kurulu, (2008). “T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu 2008-2012 Dönemi Stratejik Planı”, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/g77Me+BasbakanlikYuksekDenetlemeKuruluSP0812.pdf> (Erişim Tarihi: 16.11.2023).